

SISMANGILO

Εὐχὰς τοῦ Βερσάρη
Μαθητοῦ τῆς Γ! τάξεως
τῆς Α. τοῦ Γ. Σκοῦρς ἑρ. 27^{ος}

1892-93

Βερσάρης.

SISMANOGLIO

ΕΠΙΤΟΜΟΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
μέχρις ἀλώσεως τῆς Κων/λεως
(1—1453 M. X.)

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

ΥΠΟ

ΑΡΧΙΜ. ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ ΒΑΦΕΙΔΟΥ

Δ. Φ. καὶ Καθηγνήτου τῆς Θεολογίας ἐν τῇ ἐν Χάλκῃ
Θεολογικῇ Σχολῇ

(νῦν Μητροπολίτου Καδισίας).

Ἐγκρίσει τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλ. Ἐπιτροπῆς

ΕΚΔΟΣΙΣ Β'

ΔΙΕΦΘΕΜΕΝΗ.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΔΑΠΑΝΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΔΕΠΑΣΤΑ

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ

ΕΝ ΓΑΛΑΤΑ ΟΔΟΣ ΜΑΧΜΟΥΔΙΣ ΑΡ. 18

ΠΕΡΑΝ ΜΕΓΑΛΗ ΟΔΟΣ ΑΡΙΘ. 403

ΠΑΡΑ ΤΟ ΧΑΝΙΟΝ ΤΗΣ ΑΗΜΑΡΧΙΑΣ

ΠΑΝΕΙΟΝ ΤΗΣ ΣΑΝΤΑ ΜΑΡΙΑΣ

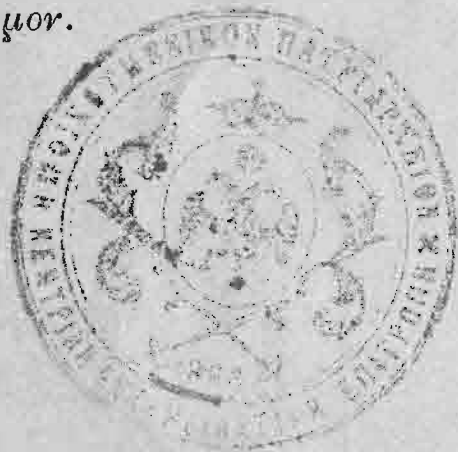
ΤΥΠΟΙΣ Ν. Γ. ΚΕΦΑΛΙΔΟΥ

1892

SISMANOGLIO

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν σφραγίδα τῆς
Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς κατα-
δίδεται κατὰ τὸν νόμον.

Ἀδείξ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας
(ὕπ' ἀριθ. 300, 5 Ζιλλκαδέ, 1309).

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ν. Γ. ΚΕΦΑΛΙΔΟΥ

(Ὁδὸς Περμποπαζάρου, ἀριθ. 1)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ Α' ΕΚΔΟΣΕΩΣ.

Ἡ μεγάλη χρησιμότης καὶ ὠφέλεια ἡ προσγινο-
μένη ἐκ τοῦ μαθήματος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας
παρώτρυνέ με ὥπως προβῶ εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ πα-
ρόντος στοιχειώδους ἐγχειριδίου, προωρισμένου εἰς χρῆ-
σιν τῶν παρ' ἡμῖν σχολείων. Ἀφοῦ πανθομολογοῦ-
μένη τευχάρεي ἡ ἀνάγκη τῶν ἱερῶν μαθημάτων ἐν
τοῖς σχολείοις, ἔν τισι δὲ μετὰ πολλῆς τῆς εὐρύτητος
διδάσκονται ταῦτα, ἄδικον τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἐπιβλαβὲς
ἦθελεν εἶσθαι ἐὰν τοῦ κύκλου αὐτῶν ἐξῆρείτο ἡ δι-
δασκαλία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. Τὸ μάθημα
τοῦτο εἶναι ὠφέλιμον τῇ σπουδαζούσῃ νεολαίᾳ οὐ μόνον
διότι καθόλου ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐν γένει ἱστο-
ρίας τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν θρησκειῶν,
ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένον πρὸς
τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ ιδέας, τὰς ὁποίας
ἀποχομίζομεν ἀπὸ τῆς οἰκογενείας καὶ καλλιεργοῦμεν
ἐν τῷ σχολείῳ. Διδασκόμεθα ἐν τοῖς ἡμετέροις scho-
λείοις τὴν Ἱερὰν Ἱστορίαν, τὴν Κατήχησιν, ἐνιαχοῦ
τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν καὶ ἄλλα ἱερὰ μαθήμα-
τα· ἀλλ' ἵνα ἡ διδασκαλία τῶν μαθημάτων τούτων ἢ
καρποφόρος καὶ ἀποτελεσματικὴ, ἀνάγκη γὰρ συνδεθῇ

μετ' αὐτῶν καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. Τί θὰ ὠφελήσῃ τὸν μαθητὴν ἡμῶν ἢ ξηρὰ ἔκθεσις τῶν δογμάτων καὶ τῶν ἠθικῶν ἐντολῶν τῆς ἀγίας ἡμῶν πίστεως, ὅταν οὗτος ἀγνοῇ τὴν ἱστορίαν αὐτῶν, ὅταν δὲν γινώσκῃ πῶς ἰδρύθη καὶ ἐξηπλώθη ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, πῶς ἐπολεμήθη καὶ ἐδιώχθη ὑπὸ τοῦ κόσμου, πῶς ἐπὶ τέλους ἐθριάμβευσεν; ὅταν ἀγνοῇ πῶς μετὰ διαφόρους ἀγῶνας ἐσώθη ἡ ὀρθοδοξία καὶ καθωρρίσθη ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀπεσπίσθησαν δ' αὐτῆς διάφοροι σχισματικαὶ καὶ αἵρετικαὶ ὁμάδες; ὅταν ἀγνοῇ τὴν ἱστορίαν τῆς θείας αὐτῆς λατρείας, τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος, τῆς ἱεραρχίας, τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν χριστιανῶν καὶ τέλος τῶν θεολογικῶν γραμμάτων; Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων τὸ μάθημα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας εἶναι ὠφέλιμον τῇ ἡμετέρᾳ γενεαίᾳ, διότι ἐντεῦθεν μόνον θὰ κατανοήσῃ τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς πίστεως ἡμῶν, τὴν ἀληθῆ αὐτῆς οὐσίαν καὶ σημασίαν καὶ τὴν μεγάλην ἐπιρροήν, τὴν ὁποίαν ἐξήσκησε καθόλου ὁ Χριστιανισμὸς ἐπὶ τοῦ κόσμου, κατανοοῦσα δὲ τὸ μᾶταιον τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν θὰ ἀρυσθῇ, τὸ μὲν ἰσχυρὰ κατ' αὐτῶν ὅπλα, τὸ δὲ μέσα πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ κραταίωσιν τοῦ χριστιανικοῦ αἰσθήματος.

Ἐκ τοιούτων ἰδεῶν ὀρμώμενος συνέταξα τὴν παροῦσαν ἐπίτομον Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, προσπαθῆσας γὰρ καταστήσω αὐτὴν κατάλληλον πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς δεξιότητας τῶν μαθητῶν τῶν ἡμετέρων

σχολείων· ἑκατὸν δὲ διαφόρων λόγων περιορισθεὶς μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1—1453 μ. Χ.) ἐξέθηκα ἐν συντομίᾳ καὶ σαφειᾷ ἅπαντα τὸν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης βίον τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ἀναλόγῳ μὲν ἐκτάσει καὶ πλατύτητι ἐκτιθεὶς τὰ περὶ ἐκπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, περὶ θείας λατρείας καὶ ἠθικοῦ βίου, ἐν συντομίᾳ δὲ τὰ περὶ αἱρέσεων καὶ ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων· πρὸς ἀποφυγὴν δὲ συγχύσεως καὶ εὐσύννοτον γνῶσιν τῶν ποικίλων γεγονότων, ἐκτὸς τῆς εἰς περιόδους, κεφάλαια καὶ παραγράφους διαιρέσεως, τὴν μὲν ἀπὸ τοῦ 700 καὶ ἐξῆς ἱστορίαν διήρεσα εἰς δύο μέρη, εἰς ἱστορίαν τῆς ἀνατολικῆς καὶ ἱστορίαν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, τὰς δὲ παραγράφους ὑπαδιήρεσα εἰς ἀνάλογα μέρη, σημειούμενα δι' ἀριθμῶν.

Οὕτω καταρτίσας τὸ παρὸν κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει μὲν τῆς ἐκτενοῦς μου Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, ἐπωφελήθεις δ' ἔστιν ὅπου καὶ τὰ πρὸς διδασκαλίαν τῶν σχολείων προωρισμένα λαμπρὰ ἐγχειρίδια τοῦ Kurtz (Abriss der Kirchengeschichte, 10 ἔκδ. 1882), τοῦ Calver Verlagsverein, Christliche Kirchengeschichte, 21 ἔκδ. 1882) καὶ τοῦ Baum (Kirchengeschichte für Schule und Haus, 1881), ἐπαρουσίασα αὐτὸ εἰς τὴν εὐμενῇ κρίσιν τῆς κεντρικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς, ἣτις μελετήσασα αὐτὸ καὶ ἐπιδοκιμάσασα ἐνέκρινε τὴν τούτου ἔκδοσιν καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὰ ἡμέτερα σχολεῖα, ὡς τοῦτο δηλοῦται ἐν τῷ σεπτῷ πτακίῳ τοῦ σεβασμιωτάτου τοποτηρητοῦ τοῦ οἰκουμενικοῦ

θρόνου καὶ τῇ ἐγκρίσει τῆς κεντρικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς, ἔγρουσιν ὧδε.

Ἀριθμ. Πρωτ. 1426.

Ὅσιολογιώτατε ἀρχιμανδρίτα κὺρ Φιλάρετε Βαφείδῃ, καθηγητὰ τῆς ἐν Χάλκῃ ἱερᾶς Θεολογικῆς σχολῆς, τέκνον ἐν Κυρίῳ ἡμῶν ἀγαπητόν· χάρις εἴῃ τῇ αὐτῆς ὀσιολογιότητι καὶ εἰρήνῃ παρὰ Θεοῦ. Μετὰ πλείστης ὁσῆς εὐχαριστήσεως ἀναγγέλλομεν τῇ αὐτῆς ὀσιολογιότητι, ὅτι ἡ κεντρικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἐπιτροπὴ λαβοῦσα ὑπ' ὄψει τὴν πρὸς αὐτὴν ἀρμοδίως διαβιβασθεῖσαν ἐπίτομον Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τὴν ὑπ' αὐτῆς φιλοπονηθεῖσαν καὶ ἐπιδοκιμάσασα ταύτην ὡς χρήσιμον καὶ ψυχοφελῆ τῇ μαθητεύουσῃ Ὁρθοδόξῳ νεολαίᾳ ἐξέδωκε τὴν ἐαυτῆς ἔγκρισιν πρὸς ἐκτύπωσιν. Ταύτην νῦν περικλείοντες ἐν τῷ εὐχετικῷ ἡμῶν τῷδε καὶ συγχαίροντες αὐτῇ ἐπὶ τῷ ἀξίῳ λόγῳ τῷδε φιλοπονήματι αὐτῆς, εὐχόμεθα τῇ αὐτῆς ὀσιολογιότητι ἐνίσχυσιν παρὰ Θεοῦ εἰς ἔκδοσιν καὶ ἐτέρων πονημάτων λυσιτελῶν εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, οὗ ἡ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἴῃ μετ' αὐτῆς.

αὐποδ'. Ἰουνίου ιε'.

Ὁ Τοποτηρητὴς τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου

Ἐφέδου ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ ἐν Χριστῷ εὐχέτης.

Ἀριθ. Πρωτ. 1426.

Ἡ Κεντρικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιτροπὴ λαβοῦσα ὑπ' ὄψει τὴν ὑπὸ τοῦ Πανοσιολογιωτάτου ἀρχιμανδρίτου Κ. Φιλαρέτου Βαφείδου, καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῇ ἐν Χάλκῃ Θεολογικῇ Σχολῇ, φιλοπονηθεῖσαν ἐπίτομον Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν πρὸς χρῆσιν τῶν παρ' ἡμῖν ἐκπαιδευτηρίων, ἐγκρίνει τὴν ἔκδοσιν ταύτης ὡς κατὰ πάντα καταλλήλου εἰς τὸν εἰς ὃν προώριται σκοπόν, καὶ συνίστησιν αὐτὴν παρτὶ εὐσεβεὶ καὶ φιλομαθεὶ χριστιανῷ.

Ἐν τοῖς Πατριαρχείοις, τὴν 7 Ἰουνίου 1884.

Ὁ Πρόεδρος

† Πρόεδρος Διδυμοτείχου ΜΕΘΟΔΙΟΣ

Τὰ μέλη.

† Ὁ Εἰρηνοπόλεως ΦΩΤΙΟΣ

† Ὁ Μέγας Πρωτοδύκελλος ΙΩΑΚΕΙΜ

† Ὁ Μ. Ἀρχιμ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ

† Ὁ Ἀρχιμ. ΠΟΛΥΚΑΡΙΠΟΣ

† Ὁ Μέγας Ἀρχιδιάκονος ΙΩΑΝΝΗΣ

Ὁ Γραμματεὺς

καὶ α. α.

† Ἀρχιμ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΦΕΙΔΗΣ.

Ἐλπίζω ὅτι παρέχω τῇ ὀρθοδόξῳ ὁμογενεῖ νεολαίᾳ μέσον οὐκ ἀλυσιτελές πρὸς τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῆς μόρφωσιν, ἐκδίδωμι τὴν παροῦσαν ἐπιτομὴν Ἑκκλησιαστικῆν Ἱστορίαν εἰς φῶς.

Ἐν Χάλκῃ, τῇ 12 Ἰουλίου 1884.

Ἀρχιμ. ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ ΒΑΦΕΙΔΗΣ

Δ. Φ. καὶ καθηγητὴς τῆς Θεολογίας ἐν
τῇ ἐν Χάλκῃ Θεολογικῇ Σχολῇ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ Β' ΕΚΔΟΣΕΩΣ.

Ἐξαντληθείσης τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς ἐπιτομῆς ἡμῶν Ἑκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, προωρισμένης εἰς χρῆσιν τῶν ἡμετέρων σχολείων, ἐγένετο ἀνάγκη δευτέρας αὐτῆς ἐκδόσεως, εἰς ἣν ἤδη προβαίνομεν τὸ μὲν ἐνθαρρυνόμενοι ὑπὸ τῆς εὐμενείας, ἥς ἔτυχεν ἡ πρώτη ἔκδοσις, τὸ δὲ παροτρυνόμενοι ὑπὸ φίλων.

Ἐν τῇ Β' ταύτῃ ἐκδόσει ἐτηρήσαμεν τὴν αὐτὴν διαίρεσιν καὶ ἔκθεσιν, ἐνιαχοῦ μόνον, ἐφ' ὅσον ἦν ἀνάγκη, ποιήσαντες διαφόρους οὐσιώδεις διορθώσεις. Εὐχόμεθα ὅπως καὶ ἡ Β' αὕτη ἔκδοσις ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν προώρισταί.

Ἐν Καστορίᾳ, τῇ 25 Μαρτίου 1892.

† Ο ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ.

ΕΠΙΤΟΜΟΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1. Ὅρισμός τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας
καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.

Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ὀνομάζεται ἡ ἐπὶ γῆς ὑπὸ
τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συσταθεῖσα θρησκευτι-
κὴ κοινωνία, ἄλλαις λέξεσι, τὸ ἄθροισμα πάντων τῶν
εἰς Χριστὸν πιστευόντων, τῶν ἐποίων κεφαλὴ μὲν καὶ
ἀρχηγὸς εἶναι μόνος ὁ θεάνθρωπος Κύριος, ὁδηγὸς δὲ
καὶ παρήγορος τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ χρι-
στιανικὴ ἐκκλησία συνίσταται ἐξ ἀνθρώπων καὶ ἀνα-
πτύσσεται κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύ-
ξεως, διὰ τοῦτο ἔχει καὶ ἱστορίαν. Κατὰ ταῦτα ἡ
ἱστορία αὕτη τῆς ἐκκλησίας, ἐκκλησιαστικὴ λεγομένη,
ἐκτίθησιν ἅπαντα τὸν βίον τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύ-
σεως αὐτῆς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὑφ' ὅλας αὐτοῦ
τάς ὀψεις. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ δηλ. ἱστορία ἐξετάζει α)
πῶς κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐξηπλώθη καὶ διεδόθη
ἐπὶ τοῦ κόσμου ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἢ τὴν ἀνάπαλιν
περιωρίσθη καὶ περιστάλη· β') πῶς διετυπώθη καὶ κα-

θωρίσθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία καὶ ἐπολεμήθησαν αἱ διάφοροι αἱρέσεις, αἱ ἀναφύεσαι ἐν τῷ ἀμπελῶνι τοῦ Κυρίου· γ') πῶς ἀνεπτύχθη καὶ διεμορφώθη ἡ θεία λατρεία, τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα, ὁ ἠθικὸς βίος καὶ αἱ σχέσεις τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν πολιτείαν, καὶ δ) πῶς ἀνεπτύχθησαν αἱ θεολογικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ γράμματα, καὶ ποιοὶ ἐπίσημοι Πατέρες καὶ συγγραφεῖς ἀνεφάνησαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς.

§ 2. Ἀξία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.

Ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς δείκνυται, ὅτι ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία εἶναι ὠφέλιμος εἰς πάντα μὲν ἄνθρωπον θέλοντα νὰ μάθῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν θρησκειῶν, πρὸ πάντων ὅμως εἰς τὸν χριστιανόν. Καθὼς ἕκαστος, ὡς ἄνθρωπος καὶ πολίτης θεωρούμενος, ὀφείλει νὰ γινώσκῃ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὡς ἀνήκων εἰς θρησκείαν τινὰ δεόν νὰ γινώσκῃ τὴν ἱστορίαν τῆς θρησκείας αὐτοῦ. Καὶ ὁ χριστιανὸς ἐπομένως ὡς ἀποτελῶν μέλος τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας, διότι ἐντεῦθεν οὐ μόνον μαθαίνει τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς πίστεως αὐτοῦ, οὐ μόνον κατανοεῖ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς οὐσίαν καὶ σημασίαν, ἀλλ' ἄμα μαθαίνει καὶ τὴν μεγάλην ἐπενέργειαν, ἣν ἐξήσκησεν ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐπὶ

τῆς ἐξημερώσεως τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· ἐκτὸς τούτων ὁ χριστιανὸς διὰ τῆς μελέτης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἀποκτᾷ τὴν ἱκανότητα νὰ σταθμίζῃ τὰς προόδους τῆς ἐκκλησίας, ἀποκαλύπτει τὴν μχταιότητα τῶν κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ κατηγοριῶν καὶ εὐρίσκει ἰσχυρὰ κατ' αὐτῶν ὅπλα, καὶ τέλος στηρίζεται εἰς τὰ ἀληθῆ θρησκευτικὰ αἰσθήματα τῆς εὐλαθείας καὶ εὐτεθείας.

§ 3. Διαίρεσις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.

Ἄλλ' ἵνα ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ἀποκομίσῃ τοὺς ἀληθεῖς τούτους καρπούς, ἀνάγκη νὰ ἐκτεθῇ καὶ καταλλήλως· ἕνεκα δηλ. τοῦ πλούτου καὶ τῆς ποικιλίας τῶν γεγονότων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, ἀπαιτεῖται καὶ κατάλληλός τις διάταξις καὶ διαίρεσις τῆς ὕλης. Παραλείποντες τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας διαίρεσεις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, ἡμεῖς διαιροῦμεν αὐτὴν εἰς τρία μεγάλα μέρη· Α' τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ 1—700. Β' τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν Μεσαιῶνα ἀπὸ τοῦ 700—1453 καὶ Γ' τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας τῶν νεωτέρων χρόνων ἀπὸ τοῦ 1453—1892· ἕκαστον δὲ πάλιν τῶν μερῶν τούτων ὑποδιαιροῦμεν εἰς διαφόρους περιόδους· οὕτω π. χ. τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησίαν εἰς δύο περιόδους· α) ἀπὸ Χριστοῦ μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, 1—323 καὶ β) ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ ἱεροῦ Δα-

μασκηνοῦ, 323—700· τὴν μέσσην ἐπίσης εἰς δύο· γ') ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ μέχρι Μιχαήλ τοῦ Κηρουλαρίου, ὅτε συνεπληρώθη τὸ Σχίσμα τῆς δυτικῆς ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, 700—1054, καὶ δ') ἀπὸ τοῦ Κηρουλαρίου μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κων/πόλεως, 1054—1453· ὁμοίως εἰς δύο περιόδους ὑποδιαίρου-
μεν καὶ τὴν νεωτέραν Ἑκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, ὡς, ε) ἀπὸ ἀλώσεως Κων/πόλεως μέχρι τοῦ Μ. Πέτρου, 1453—1700, καὶ ς') ἀπὸ τούτου μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, 1700—1892. Πρὸς τὴν χρονικὴν ὅμως ταύτην διαίρεσιν τῆς Ἑκκλησιαστικῆς Ἱστορίας πρέπει νὰ βαί-
νη παραλλήλως καὶ ἡ διαίρεσις τῶν ποικίλων αὐτῆς γεγονότων· διὰ τοῦτο ἐν ἐκάστη περιόδῳ συνάπτοντες τὰ ὁμοειδῆ γεγονότα θέλομεν ἐκθέσει αὐτὰ ὡς ἑξῆς· α) ἱστορία τῶν σχέσεων τῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐκτὸς αὐ-
τῆς διατελοῦντας ἥτοι ἱστορία τῆς διαδόσεως ἢ τοῦ πε-
ριορισμοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας· β) ἱστορία τῶν διαφορῶν αἰρέσεων καὶ σχισμάτων· γ) ἱστορία τοῦ ἐ-
σωτερικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς ἐκκλησίας ἥτοι τῆς σχέσεως τῆς πολιτείας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος, τῆς θείας λατρείας καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ δ) ἱστορία τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας.

ΑΡΧΑΙΑ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1—700.

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΗ

+ § 4. Κατάστασις τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου.

1. Πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἱστορίας τῆς Χριστιανικῆς Ἑκκλησίας, καλὸν νὰ ρίψωμεν βλέμ-
μα τι ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τοῦ κόσμου, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγεννήθη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἵνα τοιοῦτοτρόπως ἐκτιμήσωμεν δεόν-
τως τὴν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἐπενέργειαν τοῦ Χρι-
στιανισμοῦ. Τὸ μόνον κράτος, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστοῦ διεκρίνετο ἐπὶ πολιτισμῷ, τέ-
χναις καὶ ἐπιστήμαις, ἦν τὸ ῥωμαϊκόν. Ὅ,τι καλὸν εἰργάσθησαν τὰ διάφορα τῆς ἀρχαιότητος ἔθνη, πάντες οἱ θησαυροὶ καὶ τὰ πλούτη αὐτῶν, τὰ ἀριστουργήμα-
τα τῆς τέχνης καὶ τὰ ἔργα τῶν ἐπιστημῶν, αἱ θρη-
σκευτικαὶ αὐτῶν παραδόσεις καὶ οἱ θεοί, αἱ ἀρεταὶ αὐ-
τῶν καὶ αἱ κακίαι, ταῦτα πάντα συνηθροίσθησαν ἐντὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις αὕτη καὶ ὁ

πολιτισμός του κράτους τούτου κυρίως ὀφείλεται εἰς τοὺς Ἑλληνας, οἵτινες καίπερ δουλωθέντες ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, κατήνεγκον ὅμως κατ' αὐτῶν νίκην περιφανῇ.

2. Ἄλλ' ἐνῶ τοσοῦτον λαμπρὰ ἦτο ἡ ἐξωτερικὴ ὕψις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἡ θρησκευτικὴ αὐτοῦ καὶ ἠθικὴ κατάστασις ἦν οἰκτρὰ καὶ ἐλεεινή. Ἡ θρησκεία τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἦν ἡ πολυθεία, ἣτις ἐγκαταλιποῦσα τὸν κτίστην ἐλάτρευε τὴν κτίσιν (Ῥωμ. 1, 21) καὶ τὰς διαφόρους αὐτῆς φυσικὰς δυνάμεις καὶ ἣτις κατ' ὀλίγον διαφθειρομένη περιῆλθεν εἰς τὴν ἀθρησκείαν· διότι τοῦ μὲν ὄχλου ἐκυρίευσεν δεισιδαιμονία, αἰσχύνην καὶ ἀτιμίαν ἐμποιοῦσα, τῶν δὲ ὁπωσοῦν μεμορφωμένων ἀπιστία ἀπελπιστική. Ἀνάλογος πρὸς τὴν θρησκευτικὴν κατάστασιν ἦν καὶ ἡ ἠθικὴ, διότι οἷα ἡ θρησκεία καὶ αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, τοιαῦτα καὶ τὰ ἔργα τῆς ἠθικῆς· διὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ χρησιμεύῃ ἡ θρησκεία ὡς χαλινὸς εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν καὶ τὴν διαφθοράν, ἀπεναντίας συνετέλει εἰς αὐτὰς καὶ ἐξήγνιζε μάλιστα καὶ τὰς ἀνηθικωτέρας πράξεις διὰ τῶν παραδειγμάτων τῶν ἐθνικῶν θεῶν. Οὔτε ἡ θρησκεία, οὔτε ἡ συνείδησις ἐχρησίμευε τότε ὡς φραγμὸς πρὸς τὰς διαφόρους κακοηθείας· μόνος ὁ πολιτικὸς νόμος ἐφάνετο ἐνίοτε κωλύων τὸ κακόν· περαιτέρω ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχεν ἀξίαν ὡς τοιοῦτος, ἀλλ' ἐνέκα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ θέσεως· ἐντεῦθεν ὅμως προήρχετο ἡ ἀναρίθμητος τάξις τῶν δούλων, οἵτινες ἐχρησίμευον ὡς ὄργανα τῆς ἀναπαύσεως, τῆς πολυτελείας καὶ ἀσωτίας

τῶν κυρίων αὐτῶν, καὶ ἡ παραγνώρισις τῆς γυναικός, ἣτις ἐθεωρεῖτο ὡς δούλη τοῦ ἀνδρός. Τοιαύτη δ' ἦν ἐν γένει ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὥστε ὁ Σενέκας, Ῥωμαῖος φιλόσοφος, ἀναφέρει, ὅτι τὰ πάντα ἦσαν κακιῶν καὶ ἐγκλημάτων ἔμπλεα . . . ὅτι ἡ κακία δὲν διεπράττετο πλέον ἐν κρυπτῷ ἀλλὰ παρησίᾳ καὶ ὅτι ἡ ἀθωότης δὲν ἦτο πλέον σπανία ἀλλ' ἄφαντος. Ἐξαίρεσιν τινὰ τῆς τοιαύτης θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως ἐποιοῦν τινὲς τῶν λογίων, οἵτινες παρηγορίαν τινὰ εὗρισκον, τὸ μὲν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος, ἣτις ἔτρεφε τὸν πόθον αὐτῶν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς μέλλοντά τινὰ κόσμον καὶ παρεῖχεν ὑψηλοτέρας περὶ Θεοῦ ἰδέας, τὸ δὲ εἰς τὴν τῶν Στωϊκῶν, οἵτινες ἐδίδασκον τὴν αὐταπαρνησίαν καὶ τὸν πρὸς τὴν ἀρετὴν σεβασμόν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐν Ἀσίᾳ διατελοῦντα ἔθνη καὶ μεθ' ὅλα τὰ ἐν αὐτοῖς διατηρηθέντα στοιχεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τὸν ὁποῖον μετωχέτευσεν Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας, ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῶν κατάστασις δὲν ἦτο κρείσσω τῆς ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει. Ἐπίσης ἡ εἰδωλολατρεία ἐπέκράτει καὶ παρὰ τοῖς γερμανικοῖς λαοῖς, καίτοι δὲν διεφθάρη ὀλοτελῶς.

+ § 5. Κατάστασις τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Ἰουδαίων καὶ Σαμαρειτῶν.

1. Κρείσσω τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς κατα-
(Ἑκκλησιαστ. Ἱστορία)

στάσεως τῶν ἐθνικῶν ἦν ἡ τῶν Ἰουδαίων. Αἱ ἄλλοι-
πάλληλοι ξένοι κυριαρχία, ὑφ' ἧς ὑπεβλήθησαν, καὶ
μάλιστα οἱ ἐπὶ Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς (169—)
θρησκευτικοὶ διωγμοὶ ἀνέφλεξαν τὸν χωρισμὸν αὐτῶν
ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν καὶ τὴν περιφρόνησιν καὶ τὸ μῖσος
κατὰ παντὸς μὴ ἰουδαϊκοῦ, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἀγάπην
πρὸς τὴν πάτριον αὐτῶν θρησκείαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς
καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τὸ ἀληθὲς αἶσθημα τῆς θρη-
σκευτικῆς εὐσεβείας ἐξέλιπε, διότι πρὸ πολλοῦ ἡ θρη-
σκεία περιωρίσθη εἰς τὴν τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τε-
λετῶν καὶ τῶν τύπων, ἡ τάσις δ' αὕτη καθ' ἐκάστην
ἐπετείνετο διὰ τῶν Φαρισαίων καὶ νομοδιδασκάλων.
οὕτω δὲ ἐμορφώθη φανατικὸς ζῆλος ὑπὲρ τοῦ τελε-
τουργικοῦ νόμου, ἄνευ ὅμως θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ
καὶ ἠθικῆς βελτιώσεως. Καίτοι δὲ ὑπῆρχον παρὰ τοῖς
Ἰουδαίοις πολλοί, ἀληθῶς πιστεύοντες εἰς τὸν Θεὸν καὶ
ἐλπίζοντες εἰς τὴν ἔλευσιν τοῦ Μεσσίου (Ἰωάν. 1, 47.
Λουκ. 1, 6. 2, 25. 38), ἡ μεγαλειτέρα ὅμως μερίς
τοῦ λαοῦ ἦν διεφθαρμένη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ αὐ-
τὴν τὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ ἐξελάμβανεν ὡς κο-
σμικήν. Τὴν παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐπικρατοῦσαν δια-
φθοράν μαρτυροῦσι καὶ αἱ παρ' αὐτοῖς ὑπάρχουσαι αἰ-
ρέσεις τῶν Φαρισαίων, Σαδδουκαίων καὶ Ἑσσαίων.
Καὶ οἱ μὲν Φαρισαῖοι (=κεχωρισμένοι), ἀποτελοῦντες
τὴν συντηρητικὴν μερίδα, παρεῖχον μεγάλην σημασίαν
εἰς τοὺς τύπους τῆς λατρείας καὶ τὸ γράμμα τοῦ νό-
μου, ἐπεκτείνοντες αὐτὸν διὰ νέων διδασκαλιῶν προερ-

χομένων δῆθεν ἐκ παραδόσεως· οἱ δὲ Σαδδουκαῖοι (ἀπὸ
τοῦ ἀρχιερέως Σαδδὸκ ἢ ἀπὸ τῆς ἐβραϊκῆς λέξεως
σαδὸκ=δίκαιος) ἀπετέλουν τὴν ἐλευθερόφρονα μερίδα
καὶ παρεδέχοντο διαφόρους ιδέας τῆς ἐπικουρείου φι-
λοσοφίας. Τέλος δὲ οἱ Ἑσσαῖοι (=ἅγιοι) ἀπετέλουν
διαφόρους ἀσκητικὰς κοινότητας ἐξ ἀνδρῶν, ἀπέβαλ-
λον τὴν παράδοσιν τῶν Φαρισαίων καὶ ὡς ἰδιαίτερα
δόγματα εἶχον τὴν κοινοκτημοσύνην, τὰ κοινὰ δεῖπνα,
τὰς συχνὰς προσευχάς, τὰς λούσεις καὶ τοὺς ἀγνι-
σμούς, τὴν ἀγαμίαν καὶ τὴν περὶ τὴν γεωργίαν ἐνα-
σχόλησιν.

2. Ἐκτὸς τῶν Ἰουδαίων ἐν Παλαιστίνῃ, καὶ δὴ εἰς
τὰ βορειότερα αὐτῆς μέρη, κατῴκουν οἱ Σαμαρεῖται
προελθόντες ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ Σαλμανασσάρ ἀναμίξεως
τῶν ἐκ τῆς Ἀσίας ἐλθόντων ἐθνικῶν μετὰ τῶν ἐναπολει-
φθέντων Ἰουδαίων (747). Οἱ Ἰουδαῖοι πολὺ ἐμίσουν
τοὺς Σαμαρείτας ἕνεκα τῆς ἐν τῇ θρησκείᾳ αὐτῶν ἀνα-
μίξεως ἐθνικῶν στοιχείων· καίτοι δὲ ὁ ἱερεὺς Μαρασση
τῷ 409 διερρύθμισεν ἐν γένει τὴν θρησκείαν τῶν Σα-
μαρειτῶν, παρέσχεν αὐτοῖς τὴν Πεντάτευχον καὶ ναὸν
ἰδιαίτερον ἐπὶ τοῦ ὄρους Γαριζείν, οὐδὲν ἦττον ὅμως
τὸ μετὰ ἀμφοτέρων μῖσος ἐξηκολούθει ὑπάρχον. Οἱ
Σαμαρεῖται ἔμειναν ξένοι εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ἐπελ-
θοῦσαν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἡ περὶ Μεσσίου ἰδέα
αὐτῶν ἦν καθαρωτέρα τῆς τῶν Ἰουδαίων, καὶ πρὸς
τοὺς ξένους δὲν ἐπεδείκνυντο τοιαύτην ἀποστροφὴν,
οὔτε οἱ Ἰουδαῖοι.

+ § 6. Ἀλληλεπίδρασις Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἔθνισμοῦ.

Ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης πολλαὶ μυριάδες Ἰουδαίων ὑπῆρχον ἐγκατεστημένοι καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἀσίᾳ, τῇ Εὐρώπῃ καὶ Ἀφρικῇ, ὑπὸ τὸ ὄνομα διασπορά· οἱ Ἰουδαῖοι οὗτοι παρὰ τε τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων ἀπήλαυσαν διαφορῶν προνομίων, μάλιστα ὑπὸ τῶν τελευταίων ἡ θρησκεία αὐτῶν ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐπιτρεπομένη. Καίτοι δὲ οἱ Ἰουδαῖοι καθόλου ἐμισοῦντο καὶ περιεφρονοῦντο ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν, οὐδὲν ἤττον ὁμως πολλαχῶς ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτῶν, τὸ μὲν διὰ τῆς μεταφράσεως τῶν Ὁ, τὸ δὲ διὰ τῶν πανταχοῦ γῆς διεσκορπισμένων Ἰουδαϊκῶν συναγωγῶν· πολλοὶ δηλ. τῶν ἐθνικῶν, ἐλκυόμενοι ὑπὸ τῆς ἀπλότητος καὶ τοῦ ὕψους τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας ὡς καὶ τῆς περὶ τοῦ Μεσσίου ιδέας, προσήρχοντο διὰ τῆς περιτομῆς εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν καὶ ἐλέγοντο προσήλυτοι τῆς δικαιοσύνης· ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχον καὶ ἕτεροι, οἵτινες, μὴ περιτεμνόμενοι, ὑπεχρεοῦντο μόνον εἰς τὴν τήρησιν τοῦ τελετουργικοῦ νόμου· οὗτοι ἦσαν οἱ προσήλυτοι τῆς πόλεως ἢ οἱ σεβόμενοι καὶ φοβούμενοι τὸν Θεόν. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐθνικοὶ ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων· τοῦτο ἰδίως συνέβη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐνθα διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώττης καὶ φιλοσοφίας, καὶ μάλιστα τῆς Πλατωνικῆς, ἐμορφώθη ὁ Ἰουδαϊκὸς λεγόμενος Ἑλληνισμός, ἀντιπρόσωπος τοῦ ὁποίου εἶναι Φίλων ὁ Ἰουδαῖος. Ἡ τάσις αὕτη ἀπο-

κλίνουσα τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ Ἰουδαϊσμοῦ ἐσχόπει νὰ συμβιδάσῃ τὴν θείαν ἀποκάλυψιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεπτύχθη, ὥστε ἐχρησίμευσεν ὡς γέφυρα τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

+ § 7. Τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου.

Τοιαύτη ἦτο ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τῶν ἐθνικῶν καὶ Ἰουδαίων καθ' ἣν ἐποχὴν ἐνεφανίσθη ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου Χριστός, πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ὁποίου οἱ τε Ἰουδαῖοι καὶ ἐθνικοὶ θετικῶς τε καὶ ἀρνητικῶς παρεσκευάσθησαν. Καὶ οἱ μὲν Ἰουδαῖοι παρεσκευάσθησαν θετικῶς, διότι διὰ τοῦ νόμου τοῦ Μωϋσέως ἔλαβον ἀληθεῖς περὶ τοῦ Θεοῦ ιδέας καὶ λατρείαν προτυποῦσαν τὴν ἀληθινὴν λατρείαν, ἔτι δὲ διὰ τῶν περὶ Μεσσίου προφητειῶν ἔμαθον τὸν τόπον, τὸν χρόνον καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας· ἀρνητικῶς δὲ παρεσκευάσθησαν, διότι καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα οἱ Ἰουδαῖοι κατενόησαν τὴν ἀμαρτωλὸν αὐτῶν κατάστασιν καὶ τὴν παιδαγωγικὴν μόνον σημασίαν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Οἱ δὲ ἐθνικοὶ ἀρνητικῶς μὲν παρεσκευάσθησαν, διότι καὶ μεθ' ὅσα εἰργάσαντο κατενόησαν τὴν ἰδίαν ἀνικανότητα καὶ ἀσθένειαν καὶ τὴν ἀνάγκην τοῦ Σωτῆρος, θετικῶς δέ, διότι διὰ τῶν τεχνῶν αὐτῶν καὶ ἐπιστημῶν καὶ ἐν γένει τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ πολὺν παρεσκεύασαν τὴν ἐν Χριστῷ σωτηρίαν. Οὕτω

παρσκευασθείσης τῆς ἀνθρωπότητος ἐνεφανίσθη ὁ Σω-
τὴρ τοῦ κόσμου, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καθ'
ἣν ἐποχὴν ἐν σκῆπτρον καὶ μία γλῶσσα συνήνου τὸν
κόσμον, διὰ δὲ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ἀσφαλοῦς συγ-
κοινωνίας εὐκόλως καὶ ταχέως ἠδύναντο νὰ διαδοθῶ-
σιν αἱ χριστιανικαὶ ιδέαι.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

Ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μέχρι
Κωνσταντίνου τοῦ Μ. (! — 323).

§ 8. Χαρακτηρισμὸς τῆς περιόδου.

Οἱ χρόνοι τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν πε-
ρίοδον ταύτην εἶναι χρόνοι τῆς γεννήσεως καὶ διαδό-
σεως, τῆς ἐπιδόσεως καὶ ἐσωτερικῆς ἐνισχύσεως τῆς Ἐκ-
κλησίας· εἶναι χρόνοι, καθ' οὓς ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων
καὶ ἐθνικῶν ἐξεργάγησαν οἱ φρικωδέστεροι τῶν διωγ-
μῶν καὶ ἐχύθη τοσοῦτον μαρτυρικὸν αἷμα· εἶναι χρό-
νοι, καθ' οὓς ἡ ἐκκλησία διεκρίνετο διὰ τὴν νεανικὴν
αὐτῆς ἀκμὴν καὶ ζωτικότητα. Ἐτι ἡ χριστιανικὴ πί-
στις ἦτο ἐκτεθειμένη καθὼς ἀπῆτουν αἱ ἀνάγκαι τῆς
ἐποχῆς. Καὶ ἀντεπεξῆλθε μὲν ἡ Ἐκκλησία κατὰ τε
τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν, ζητούντων νὰ διαφθείρῃσι
τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν διὰ τῆς ἀναμίξεως ξέ-
νων στοιχείων, δὲν ἠδύνατο ὁμως ἕνεκα τῶν περιστά-
σεων νὰ διατυπώσῃ αὐτὴν καὶ ἐπιβάλῃ τὴν σφραγίδα
τῆς καθολικότητος. Ἐπίσης δὲν ἦτο καιρὸς ὅπως ἡ Ἐκ-
κλησία ἐνασχοληθῇ καὶ περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θείας
λατρείας, τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς εὐ-
ταξίας. Καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ὁμως καὶ ἐν τῇ περιόδῳ

ταύτη βλέπομεν οὐ μικρὰν ἐπίδοσιν ἐν τοῖς ἀντικειμέν-
νοις τούτοις. Ἰδίως τοῦτο ῥητέον περὶ τῶν θεολογικῶν
γραμμάτων καὶ περὶ τῶν Πατέρων καὶ συγγραφέων
τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες οὐ μόνον τὰς βάσεις τῆς μετὰ
ταῦτα θεολογικῆς ἐπιστήμης ἔθηκαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς
πνευματικῆς αὐτῶν ἰκανότητος καὶ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν
συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀποσόβησιν τῶν αἱρέσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἰουδαίς, ἐξάπλωσις καὶ περιόδοις τῆς
Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

+ § 9. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός.

Ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου (Γαλάτ. 4, 4)
ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὅστις κατὰ τὰς
περὶ αὐτοῦ προφητείας γεννηθεὶς ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰου-
δαίας, παρουσιάσθη κατὰ τὸ τριακοστὸν ἔτος τῆς ἡ-
λικίας αὐτοῦ εἰς τὸ στάδιον τῆς δημοσίου ἐνεργείας,
ἀφοῦ προηγουμένως τὴν ὁδὸν αὐτοῦ προητοίμασεν ὁ
μέγιστος τῶν προφητῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης Ἰωάν-
νης ὁ Βαπτιστής. Παραλαβὼν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δώδε-
κα μαθητάς, περιήρχετο μετ' αὐτῶν τὴν Ἰουδαίαν, ἐ-
δίδασκε τὰ περὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ἐθεράπευε πά-
σας τὰς νόσους καὶ ἀσθενείας τοῦ λαοῦ καὶ ἐβεβαίω

τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ διὰ θαυμάτων καὶ σημείων.
Ἀλλὰ δυστυχῶς ἀντὶ νὰ πιστεύσωσιν εἰς αὐτὸν οἱ Ἰου-
δαῖοι, ἀπεναντίας ἐξηγέρθησαν κατ' αὐτοῦ, καὶ οἱ μὲν
Φαρισαῖοι κατεδίωκον αὐτόν, οἱ δὲ Σαδδουκαῖοι περι-
εφρόνουν, καὶ ὁ λαὸς ἀμφιβάλλων περὶ αὐτοῦ ποτὲ μὲν
ἐπευφήμει καὶ ἐθαύμαζεν αὐτόν, ποτὲ δὲ περιεφρόνει
καὶ κατεδίωκεν. Ἀφοῦ οὕτως ἐπὶ τρία ἔτη ἐνήργησεν,
εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐν μέσῳ τῶν ἀλαλαγμῶν
τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ὁ αὐτὸς λαὸς μετ' ὀλίγας ἡμέρας ζη-
τεῖ τὴν σταύρωσιν αὐτοῦ, ἀναφωνῶν τὸ ἄρον, ἄρον,
σταύρωσον αὐτόν. Οὕτως ὁ Θεάνθρωπος Κύριος, σταυ-
ρωθεὶς κατὰ τὰς ἀνεξερευνήτους βουλὰς τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ
τῶν ἁμαρτιῶν τῆς ἀνθρωπότητος, διέρρηξε μετὰ τρεῖς
ἡμέρας τὰς σφραγίδας τοῦ τάφου, συνέτριψε τὰς πύ-
λας τοῦ ᾗδου καὶ ἀνέστη ἐκ τῶν νεκρῶν· ἀφοῦ δὲ ἔ-
μεινε παρὰ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τεσσαράκοντα ἡμέρας
καὶ ὑπεσχέθη αὐτοῖς τὸ πανάγιον Πνεῦμα, ἀνελήφθη
εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐκάθησεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς.

+ § 10. Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ
τῶν Ἀποστόλων.

1. Καθὼς ὁ μικρὸς σπόρος τοῦ σινάπεως ῥιπτόμενος
εἰς τὴν γῆν ἀναπτύσσεται ἀκολούθως εἰς δένδρον μέγα
καὶ εὐσκιόφυλλον, ὑπὸ τοὺς κλάδους τοῦ ὁποίου κατα-
σκηνοῦσι τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ (Ματθ. 13, 31—32),
οὕτω καὶ ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἐκ μικρῶν ἀρξαμένη

ἔμελλε νὰ ἐπεκταθῇ ἐφ' ὅλου τοῦ κόσμου καὶ νὰ συμπεριλάβῃ πάντας τοὺς λαοὺς τῆς γῆς. Καὶ πραγματικῶς ἤδη δέκα ἡμέρας μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου, κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν (33 μ. Χ.), τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὴν ἡμέραν τῶν γενεθλίων τῆς Ἐκκλησίας, ἐκτείνας ὁ ἀπόστολος Πέτρος τὸ δίκτυον τοῦ Εὐαγγελίου συνέλαβε τρεῖς χιλιάδας πιστῶν, ἀκολουθῶς προσείλκυσε καὶ ἑτέρους καὶ οὕτως ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐν Ἱερουσαλὴμ ἤϋξανε καθ' ἐκάστην καὶ ἐκραταιοῦτο. Δυστυχῶς μετ' ὀλίγον (35 μ. Χ.) διεσπάσθη ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἕνεκα τοῦ κατὰ τοῦ Στεφάνου ἐκραγέντος διωγμοῦ, ἀλλ' ἐντεῦθεν λαβόντες ἀφορμὴν οἱ ἀπόστολοι ἐκήρυξαν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης, μέχρι τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Συρίας. Οὕτω π. χ. ὁ διάκονος Φίλιππος ἐκήρυξε τὸν Χριστὸν εἰς τὴν Σαμάρειαν, ὁ δὲ Πέτρος ἐπισκεφθεὶς τὰς ἐν Ἰουδαίᾳ ἐκκλησίας ἐπέστρεψεν εἰς Χριστὸν τὸν Κορνήλιον καὶ τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης. Ταῦτοχρόνως (36—40) χριστιανικὴ ἐκκλησία συνέστη καὶ ἐν Ἀρτιοχείᾳ τῆς Συρίας, ἐνθα μάλιστα κατὰ πρῶτον οἱ εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύσαντες ὠνομάσθησαν *Χριστιανοί*.

2. Ἄλλ' ἐκεῖνος, ὅστις ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἀποστόλους εἰργάσθη πρὸς διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, εἶναι ὁ Παῦλος, ὁ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν, ὅστις ἀπὸ διώκτου τοῦ Εὐαγγελίου γενόμενος ἐνθερμος αὐτοῦ ὁπαδὸς (35 μ. Χ.) τὰ πάντα ἔπαθεν ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ.

ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις, ὡς λέγει ὁ ἴδιος, τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβε, τρεῖς ἔρραβδίσθη, ἅπαξ ἐλιθάσθη, τρεῖς ἐναυάγησε, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκε, πολλὰς δὲ στερήσεις καὶ κακουχίας καὶ διωγμοὺς ὑποστάς ἐν ταῖς ὁδοιπορίαις αὐτοῦ, ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἐθυσίασεν ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ (2 Κορινθ. 11, 24—27). Ὁ τοιοῦτος λοιπὸν μέγας ἀπόστολος τῷ 45 μ. Χ. ἀνέλαβε μετὰ τοῦ ἀποστόλου Βαρνάβα τὴν πρώτην αὐτοῦ περιοδείαν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐνθα διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, τῶν σημείων καὶ τῶν θαυμάτων καὶ μεθ' ὅλας τὰς ἀντενεργείας τῶν Ἰουδαίων συνέστησε διαφόρους χριστιανικὰς ἐκκλησίας ἐξ ἐθνικῶν καὶ μάλιστα ἐν Ἀρτιοχείᾳ τῆς Πισιδίας, Ἰκονίῳ, Λύστρᾳ καὶ Δέρβῃ. Ὅχι μετὰ μακρὸν τῷ 53 συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Σίλλα, Λουκᾶ καὶ Τιμοθέου ἀνέλαβε τὴν δευτέραν αὐτοῦ περιοδείαν, καθ' ἣν διελθὼν τὴν Μ. Ἀσίαν μετέβη κατὰ διαταγὴν τοῦ Κυρίου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἱδρυσεν τὰς ἐκκλησίας τῶν Φιλίππων, τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βεροίας, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Κορίνθου. Ἐπὶ τέλους τῷ 56 ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ, Τίτου καὶ Τιμοθέου ἐπεχείρησε τὴν τρίτην αὐτοῦ ὁδοιπορίαν, τὸ κέντρον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἔχων ἐν Ἐφέσῳ. Ἄλλ' ἐντεῦθεν φυγὼν ἕνεκα τοῦ ἀργυροκόπου Δημοτρίου μετέβη εἰς Μακεδονίαν, ἔφθασε μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἐπεσκέφθη τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπὶ τέλους τῷ 59 ἦλθεν εἰς Ἱερουσαλὴμ· ἐνταῦθα ὁμῶς καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐποίησεν ἔκκλησιν

εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ῥώμης, ὅπου ἔφθασε τῷ 62 μετὰ τρικυμιώδη πλοῦν καὶ ἀπέθανε τῷ 64 τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ἐνῷ κατ' ἄλλους τῷ 66 ἢ 67, ἀφοῦ ἀνέλαβε καὶ τετάρτην ὁδοιπορίαν εἰς τὴν Ἰσπανίαν.

3. Περὶ τῆς ἀποστολικῆς ἐνεργείας τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ὀλίγα γινώσκουμεν. Οὕτω π. χ. περὶ τοῦ Πέτρου, τοῦ ἀποστόλου τῆς περιτομῆς, μανθάνομεν, ὅτι κηρύξας τὸ Εὐαγγέλιον μετὰ τῶν Ἰουδαίων, ἐπεξέτεινεν ἔπειτα τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ μέχρι τῆς Βαβυλῶνος καὶ ὅτι ἀπέθανε τῷ 64 ἐν Ῥώμῃ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπισκοπεύσῃ αὐτόθι ἐπὶ 25 ἔτη, ὡς διατείνονται οἱ Ῥωμαῖοι. Περὶ τοῦ Ἰακώβου τοῦ δικαίου, τοῦ ἀδελφοθέου, γινώσκουμεν, ὅτι ἐγένετο πρῶτος ἐπίσκοπος τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ὅτι ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ῥιφθεὶς ἀπὸ τοῦ πτερυγίου τοῦ ναοῦ, διότι δὲν ἠθέλησε νὰ βλασφημήσῃ τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Περὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ υἱοῦ Ζεβεδαίου, ὅτι ὡς κέντρον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐξέλεξε τὴν Ἐφεσον καὶ ὅτι ἐξορισθεὶς ὑπὸ τοῦ Δομιτιανοῦ εἰς τὴν Πάτμον, ἐπέστρεψεν ἔπειτα εἰς τὴν Ἐφεσον καὶ ἀπέθανεν ἐν γήρᾳ βαθεῖ. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ἢ παράδοσις ἀναφέρει, ὅτι ὁ Ἀνδρέας ἐκήρυξεν ἐν Σκυθίᾳ, Μ. Ἀσίᾳ καὶ Βυζαντίῳ, ὁ Φίλιππος ἐν Ἱερραπόλει τῆς Φρυγίας, ὁ Βαρθολομαῖος ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Ἰνδίας, Σίμων ὁ Κανανίτης ἐν Ἀσίᾳ, Ἀφρικῇ καὶ Βρεττανίᾳ, ὁ Θωμᾶς ἐν Ἰνδίας καὶ Παρθίᾳ, ὁ Ματθαῖος ἐν Αἰθιοπίᾳ, Συρίᾳ, Περσίᾳ καὶ Μα-

κεδονίᾳ, Ἰακώβος ὁ Ἀλφαίου ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἰσπανίᾳ καὶ ὁ Ἰούδας ὁ Θαδδαῖος ἢ Λεββαῖος ἐν Περσίᾳ, Συρίᾳ καὶ Ἀραβίᾳ.

+ § 11. Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ μετὰ τοὺς ἀποστόλους.

1. Καθὼς οἱ Ἀπόστολοι οὕτω καὶ οἱ διάδοχοι αὐτῶν καὶ πάντες καθόλου οἱ Χριστιανοὶ ἐξηκολούθησαν τὸ ἔργον αὐτῶν διαδίδοντες πανταχοῦ τὸ Εὐαγγέλιον· οὕτως ἐντὸς ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος τοσοῦτον ἐξηπλώθη ἡ Χριστιανικὴ πίστις, ὥστε, ὡς ἀναφέρει ὁ ἅγιος Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, δὲν ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς γῆς γένος ἀνθρώπων, εἴτε Ἑλλήνων εἴτε βαρβάρων, εἴτε ἀμαξοβίων εἴτε ἐν σκηναῖς οἰκούντων, ἐν οἷς νὰ μὴ προσφέρωνται εὐχαὶ καὶ εὐχαριστίαι τῷ τῶν ὅλων Πατρί. Καὶ πραγματικῶς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἀσίαν, βλέπομεν τὸν Χριστιανισμόν διαδεδομένον μετὰ βεβαιότητος πολλαχοῦ· ἤδη κατὰ τὸ 170 ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἐδέσσης Βάρ-Μαροῦ ἦν Χριστιανός· ἐπίσης ἔχνη τοῦ Χριστιανισμοῦ συναντῶμεν ἐν Περσίᾳ καὶ Ἀρμενίᾳ, ἐν δὲ τῇ Ἀραβίᾳ τὸν Χριστιανισμόν ἐκήρυξαν οἱ ἐπίσημοι διδάσκαλοι τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατηχητικῆς σχολῆς Πάνταιρος καὶ Ὠριγένης· ἡ Χριστιανικὴ πίστις μεγάλᾳς ἐποιήτατο προόδους καὶ ἐν Νεοκαισαρείᾳ διὰ Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ, ὅστις ἀποθνήσκων ἔχαιρε διότι τοσοῦτους ἐγκατέλειπεν ἔθνικούς, ὅσους

κατ' ἀρχὰς εὗρε χριστιανούς, δηλ. 17 τὸν ἀριθμὸν. Πρωίμως διεδόθη ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἐν Ἀφρικῇ καὶ μάλιστα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐντεῦθεν δ' ἐξηπλώθη καὶ πολλαχοῦ τῆς Αἰγύπτου· ἡ χριστιανικὴ πίστις μεγάλως ἤκμασε καὶ ἐν τῇ ἀνθυπατικῇ Ἀφρικῇ μὲ πρωτεύουσαν τὴν Καρχηδόνα, ὡς καὶ ἐν Νουμιδίᾳ καὶ Μαυριτανίᾳ. Πολλῷ πλέον ὁμως ὁ Χριστιανισμὸς διεδόθη εἰς τὴν Εὐρώπην· ἐκτὸς τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, τὰς ὁποίας ἱδρυσεν πολλαχοῦ ὁ ἀπόστολος Παῦλος, τοιαύτας εὐρίσκομεν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Γαλλίᾳ, ἐν Βρεττανίᾳ καὶ μεταξὺ ἔτι τῶν παρὰ τὸν Δούναβιν καὶ Ῥήνον Γερμανῶν.

2. Ἐὰν ἤδη ἐξετάσωμεν τὴν ταχείαν ταύτην καὶ ἐκπληκτικὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, μετὰ τοσαῦτα μάλιστα κωλύματα, τὰ ὁποῖα παρενεβάλλοντο πρὸς τοῦτο, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἡ κυρία τοῦ θαυμαστοῦ τούτου γεγονότος αἰτία ἦν ἡ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ οἰκοῦσα *θεία δύναμις*· ἡ δύναμις αὕτη φανερούμενη ἐν τῷ ζήλῳ τῶν κηρύκων τοῦ Εὐαγγελίου, ἐν τῷ ἠθικῷ βίῳ τῶν χριστιανῶν, ἐν τῇ πρὸς πάντας ἀγάπῃ καὶ φιλαδελφίᾳ, ἐν τῇ αὐταπαρνησίᾳ καὶ καρτερίᾳ, ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ χαρᾷ μεθ' ἧς προσήρχοντο εἰς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ἔμελλε βεβαίως νὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν τῶν μὴ πιστευόντων εἰς αὐτόν· τὸ τελευταῖον μάλιστα τοσοῦτο προσείλκυεν αὐτούς, ὥστε διακαίως ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς *Τερτυλλιανὸς* ἔλεγεν, ὅτι τὸ αἷμα τῶν χριστιανῶν ἐχρησμίμενεν ὡς σπό-

ρος πρὸς διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου· διὰ τοῦτο οὐχί σπανίως βλέπομεν ἐν τοῖς μαρτυρολογίοις, ὅτι οἱ δήμιοι διεδέχοντο εἰς τὸ μαρτύριον τοὺς ἁγίους μάρτυρας. Ἐκτὸς τούτων ὁμως ἐμμέσως εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ συνετέλεσαν ἡ ἐνότης τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλοσοφία καὶ πολλὰ ἄλλα.

§ 12. Διωγμοὶ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων.

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη διάδοσις τοῦ Εὐαγγελίου ἐπὶ προσωποῦ τῆς γῆς ἐγένετο ἐν μέσῳ διαφόρων τρομερῶν διωγμῶν, τοὺς ὁποίους σύμπας ὁ κόσμος διήγειρε κατὰ τῆς θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν πρώτοις κατ' αὐτῆς ἐξανέστησαν οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ ὁποῖοι παραγνῶριζοντες αὐτὴν καὶ μὴ βλέποντες αὐτὴν συνᾶδουσαν πρὸς τὰς κοσμικὰς καὶ σαρκικὰς ιδέας, τὰς ὁποίας εἶχον περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ, ἀφοῦ παρέδωκαν αὐτὸν εἰς τὸν σταυρόν, ἀκολούθως παρακωλύοντες τὴν διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου, ἐπετέθησαν καὶ κατὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ ἀποστόλων· συνέλαβον λοιπὸν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ ἐφυλάκισαν, ἐλιθοβόλησαν τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον, ἐφόνευσαν Ἰάκωβον τὸν Ζεβεδαίου μαχαίρᾳ καὶ ἔρριψαν ἀπὸ τοῦ ναοῦ τὸν Ἀδελφόθεον, καὶ μυρία ἄλλα κακὰ προὔξενησαν τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ (70 μ. Χ.) συνετρίβη ἡ

δύναμις τῶν Ἰουδαίων, οὐχὶ ὁμῶς καὶ ἡ δυσμενὴς αὐτῶν θέλησις κατὰ τῶν Χριστιανῶν· διὰ τοῦτο καὶ ἀκολούθως μυρία κατ' αὐτῶν ἔπραττον δεινά· οὕτω π. χ. ἐφόνευσαν τὸν ἐπίσκοπον τῶν Ἱεροσολύμων *Συμεών*, συνετέλεσαν εἰς τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου *Πολυκάρπου* καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἰουδαίου ἀποστάτου καὶ ψευδομεσσίας *Βαρχωβᾶ* τῷ 132 μυρίων κακῶν πρόξενοι ἐγένοντο τοῖς Χριστιανοῖς. Ἐπὶ τέλος νικηθέντος τοῦ *Βαρχωβᾶ* ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ καὶ συντριβείκης ὀλοτελῶς τῆς δυνάμεως τῶν Ἰουδαίων, τὸ κατὰ τῶν Χριστιανῶν μῖσος ἐξεδήλουν οὗτοι συκοφαντοῦντες αὐτοὺς παρὰ τοῖς ἔθνικοις, πλάττοντες κατ' αὐτῶν διαφόρους κατηγορίας καὶ ψεύδη καὶ διαδίδοντες αὐτὰ παρὰ τῷ λαῷ· ἐκ τῆς τάσεως ταύτης προήλθε καὶ τὸ *Ταλμούδ*.

† § 13. Διωγμοὶ ἐκ μέρους τῶν ἐθνικῶν.

1. Πολλῷ φοβερώτεροι ὁμῶς ἦσαν οἱ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοὶ ἐκ μέρους τῶν ἐθνικῶν. Οὐδεμία χώρα, ὅπου εἰσέδυσεν ὁ Χριστιανισμός, ἔμεινεν ἀπηλλαγμένη τῆς μακρίας αὐτῶν· ἐλεηλάχουν τὰς οἰκίας καὶ τὰ κτήματα τῶν Χριστιανῶν καὶ ἐβασάνιζον αὐτοὺς διαφοροτρόπως, δυσκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν θανατικὴν τιμωρίαν, τὴν ὁποίαν δὲν μετεχειρίσθησαν κατ' αὐτῶν. Ὀλόκληροι χριστιανικαὶ κοινότητες μετὰ τῶν προϊσταμένων αὐτῶν κατέφυγον εἰς σπήλαια, εἰς ἐρή-

μους, εἰς δάση, μυρία πάσχουσαι ὑπὸ τῆς πείνης καὶ δίψης, τοῦ ψύχους, τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν ἀγρίων θηρίων· πολλὰ δὲ ἐπιμένουσαι ἐν ταῖς ἐστίαις αὐτῶν ἐξωντοῦντο ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν διὰ μαρτυρικωτάτων θανάτων. Καὶ ἑκατὸν ἔτι γλώσσας ἂν εἶχον, γράφει ὁ *Λακτάντιος* (300), καὶ τὴν ὑψηλοτάτην φωνήν, καὶ πάλιν δὲν θὰ ἠδυνάμην νὰ περιγράψω τὰ διαπραττόμενα κακουργήματα, οὐδὲ νὰ ὀνομάσω τὰ μαρτύρια, τὰ ὅποια ἐφεῦρεν ἡ πολιτεία ἐναντίον τῶν ἀθῶων χριστιανῶν. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες, νέοι καὶ γέροντες, νεάνιδες καὶ παιδιὰ, στρατιῶται καὶ τεχνῖται ἔπασχον τὰ πάνδεινα χάριν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἄλλοι μὲν ἐλάμβανον τὸν στέφανον τῆς δόξης διὰ μαστιγώσεων καὶ πυρός, ἄλλοι διὰ τοῦ ξίφους ἢ ριπτόμενοι βορὰ εἰς τὰ ἄγρια θηρία· ἄλλους ἔπαιον διὰ ῥάβδων καὶ μαστίγων ἢ ἱμάντων καὶ σχοινίων, ἄλλους δὲ πάλιν προσηλοῦντες δεδεμέναις ταῖς χερσὶν ἐπὶ ξυλίνης τινὸς μηχανῆς κατέσχιζον τὰς σάρκας αὐτῶν· εἰς ἄλλων τοὺς ὄνυχας ἐνέπειρον καλὰμους ὀξύτατους, ἄλλων τὰ σώματα περιαιείφοντες μέλιτι κατέλειπον οὕτως εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἐντόμων, ἄλλους ἐνέβαλλον εἰς λάκκους πλήρεις μυῶν καὶ ἄλλους προσδέοντες εἰς κλάδους δένδρων συνελκομένους, διέσπων οὕτω τὰ μέλη αὐτῶν. Εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγράψῃ τις τὰς διαφορὰς βασάνους, τὰς ὁποίας ἐφεύρισκον οἱ ἐθνικοὶ κατὰ τῶν Χριστιανῶν, καὶ ταῦτα πάντα διέπραττον πρὸς αὐτοὺς ὡμῶς, χωρὶς νὰ λαμβάνωσι πρὸς αὐτοὺς συμ-

(Ἐκκλησιαστ. Ἱστορία)

πάθειαν· ἀπεναντίας μάλιστα ἔλεγον πολλάκις: οὐ μέλει ἡμῖν περὶ τῶν Χριστιανῶν· εἶναι ἀνάξιοι γὰρ μεταχειρισθῇ τις αὐτοὺς ὡς ἀνθρώπους.

2. Ἐὰν ἤδη ἐρευνήσωμεν τὰς αἰτίας καὶ ἀφορμὰς τῶν τρομερῶν τούτων διωγμῶν, εὐρίσκομεν ὡς τοιαύτας τὰς ἐξῆς. Ὁ Χριστιανισμὸς διαφέρων οὐσιωδῶς πρὸς τὰς φερομένας τότε ἐν τῷ κόσμῳ θρησκείας καὶ ἐν πρώτοις τὴν πολυθείαν καὶ εἰδωλολατρείαν, οὐδαμῶς συνεπιβάλλετο πρὸς αὐτάς, προσεκάλει δὲ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν εἰς τοὺς κόλπους του· τούτου ἕνεκα οἱ ἔθνικοι θεώρουν αὐτὸν ὡς δύναμιν ἐχθρὰν καὶ πολεμίαν· ἔπειτα, ἐπειδὴ οἱ Χριστιανοὶ τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνικῶν θεώρουν ὡς δαίμονας, ἅπας δὲ ὁ βίος αὐτῶν εἶχε χαρακτῆρα θρησκευτικόν, διὰ τοῦτο ἀπέφευγον νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τὰς ἡδονὰς καὶ διασκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν, ἠρνοῦντο νὰ προσκυνῶσι τὰ ἀγάλματα τῶν αὐτοκρατόρων, νὰ φωταγωγῶσι τὰς οἰκίας αὐτῶν, νὰ κοσμῶσι τὰς κεφαλὰς διὰ στεφάνων, καὶ ἐν γένει ἀπέφευγον διάφορα ἐπαγγέλματα, ὡς τὴν στρατιωτικὴν, γλυπτικὴν κτλ. ἀλλὰ διὰ ταῦτα πάντα οἱ ἔθνικοι ἐξελάμβανον τοὺς Χριστιανοὺς ὡς ἀπειθεῖς καὶ διαπράττοντας ἔγκλημα καθοσιώσεως· πρὸς τούτοις οἱ ἔθνικοι, βλέποντες ὅτι οἱ Χριστιανοὶ δὲν εἶχον ναοὺς καὶ βωμοὺς καὶ ὅτι κρύφα συνήρχοντο πρὸς τέλεσιν τῶν τελετῶν αὐτῶν, εὐκόλως συνεπέβαινον ὅτι ἦσαν ἄθεοι καὶ ὅτι ἐν ταῖς μυστικαῖς αὐτῶν συνεδριάσεσιν ἔσφαζον παιδία καὶ ἔτρωγον τὰς σάρκας αὐτῶν καὶ διέπραττον

ἄλλα αἰσχροῦ ἔργα· ἐκτὸς τούτων, τοὺς ἐθνικοὺς ἐξηρέθιζον συνήθως κατὰ τῶν Χριστιανῶν οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ ἱερεῖς, οἱ γόητες κλπ. Οὕτω λοιπὸν ἐκ τῶν τοιούτων καὶ ἄλλων λόγων οἱ ἔθνικοι κινούμενοι, ὅχι μόνον τὰς διαφοροὺς φυσικὰς καταστροφὰς καὶ δυστυχίας ἀπέδιδον εἰς τοὺς Χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ διήγειρον τοὺς τρομεροὺς κατ' αὐτῶν διωγμούς. Τοιοῦτοι συνήθως ἀριθμοῦνται δέκα, ὁ ἐπὶ *Νέρωνος*, *Δομιτιανοῦ*, *Τραϊανοῦ*, *Ἀδριανοῦ*, *Μάρκου Αὐρηλίου*, *Σεπτιμίου Σεvēρου*, *Μαξιμίνου*, *Δεκίου*, *Βαλεριανοῦ* καὶ *Διοκλητιανοῦ*. Ἄλλ' ἡμεῖς, ἵνα λάβωμεν ἀκριβεστέραν περὶ τῶν διωγμῶν ιδέαν, διαιροῦμεν αὐτοὺς εἰς τρία τμήματα· α') διωγμοὺς πρὸ τοῦ *Τραϊανοῦ*, ὅτε οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἐδιώχθησαν ὡς τοιοῦτοι· β') εἰς τοὺς ἀπὸ *Τραϊανοῦ* μέχρι *Δεκίου*, ὅτε οἱ Χριστιανοὶ ἐνήγοντο εἰς τὰ δικαστήρια καὶ κατεδικάζοντο ὡς τοιοῦτοι, καὶ γ') εἰς τοὺς ἀπὸ *Δεκίου* μέχρι τοῦ *Μ. Κωνσταντίνου*, ὅτε οὗτοι μεταβάλλονται εἰς γενικοὺς καὶ διακρίνονται διὰ τὴν συστηματικότητα αὐτῶν καὶ ὠμότητα.

§ 14. Οἱ πρὸ τοῦ Τραϊανοῦ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοί (64—98).

Ὁ πρῶτος ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ, ὅστις ἐδίωξε τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ὁ *Νέρων* (54—68)· ὁ ἐπὶ ὠμότητι καὶ ἀπανθρωπίᾳ διαβόητος οὗτος αὐτοκράτωρ, ὁ φονεύσας τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ, τὴν μητέ-

ρα καὶ τὴν σύζυγον, κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ παραφορᾷ τοῦ ἁμαρτωλοῦ αὐτοῦ βίου οὐδαμῶς ἐσκέπτετο περὶ τῶν Χριστιανῶν· ἀλλ' ἡ ματαιότης ἐνέπνευσεν εἰς αὐτὸν τὴν μωρὰν ἰδέαν νὰ πυρπολήσῃ τὴν Ῥώμην καὶ ἀνακαίνισῃ αὐτὴν μεγαλοπρεπεστέραν. Ἐπὶ ἐπτὰ κατὰ συνέχειαν ἡμέρας τὸ πῦρ κατενέμετο τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κόσμου, μέχρις οὗ τὰ πέντε ἑβδομα αὐτῆς μετὰ τῶν μεγαλοπρεπῶν ναῶν, παλατίων καὶ λοιπῶν οἰκοδομημάτων μετεβλήθησαν εἰς τέφραν καὶ ἐρείπια. Ἀλλ' ἔτι ἡ πόλις ἐπυρπολεῖτο, ὅτε μεταξὺ τοῦ λαοῦ διεδόθη, ὅτι αἴτιος τοῦ κακοῦ εἶναι ὁ Νέρων· τότε ὁ ὦμος αὐτοκράτωρ διὰ νὰ ἀπορρίψῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν εὐθύνην, κατηγόρησεν ὡς αἰτίους τοῦ δυστυχήματος τοὺς ὑπὸ πάντων μισουμένους χριστιανούς καὶ ἐκίνησε τρομερὸν κατ' αὐτῶν διωγμὸν (64). Τινὲς τῶν χριστιανῶν ραπτόμενοι ἐν δέρμασι ζῶων ἐρρίπτοντο βορὰ εἰς τοὺς κύνας· ἄλλοι περιλειφόμενοι ὑπὸ εὐφλέκτων ὑλῶν ἐνεπλήγνυντο ἐπὶ πασσάλων καὶ καϊόμενοι ἐφώτιζον τοὺς αὐτοκρατορικοὺς κήπους· ἄλλοι ἐσταυροῦντο καὶ ἄλλοι μυριοτρόπως ἐβασανίζοντο. Κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦτον ἐμαρτύρησαν καὶ οἱ κορυφαῖοι ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Μετριώτερος ἦν ὁ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Δομιτιανοῦ (81—96) διωγμός· οὗτος ἀκούσας ὅτι ὑπάρχουσιν ἔτι συγγενεῖς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκλαβὼν αὐτὸν βασιλεῖα τοῦ κόσμου τούτου, προσεκάλεσεν αὐτούς καὶ ἠρώτησε περὶ τῆς βασιλείας αὐτῶν· ἰδὼν ὁμῶς τοὺς ἐπὶ τῶν χειρῶν αὐτῶν τύλους καὶ ἀκούσας ὅτι ἡ

περιουσία αὐτῶν εἶναι τοσοῦτον μικρά, ὥστε μόλις δύνανται νὰ ζῶσι, πρὸς δὲ ὅτι ἡ βασιλεία, τὴν ὁποίαν ἐλπίζουσι, δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, ἀπέπεμψεν ὡς ἀνθρώπους μωρούς· μετὰ ταῦτα ὁμῶς κατὰ τὸ 95 εὐχαρίστως ἀκούων τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν κατηγορίας ἐδίωξεν αὐτούς· τότε πολλοὶ τῶν χριστιανῶν ἔπαθον, ὡς π. χ. ὁ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος Φλάβιος Κλήμης ἐσφαγιάσθη, ἡ σύζυγος αὐτοῦ Φλαβία Δομιτίλλα ἐξωρίσθη, ἐπίσης ἐξωρίσθη εἰς τὴν νῆσον Πάτμον καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης.

§ 15. Οἱ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοὶ ἀπὸ τοῦ 98—249.

1. Οἱ ἐπὶ Νέρωνος καὶ Δομιτιανοῦ διωγμοὶ προῆλθον κυρίως ἐκ τῆς ὀμότητος καὶ ἰδιοτροπίας αὐτῶν, ἀπὸ τοῦ Τραϊανοῦ ὁμῶς καὶ ἐξῆς οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ γίνονται διὰ δικαστικῆς ὁδοῦ. Ὁ Τραϊανός (98—117), εἷς τῶν μεγάλων αὐτοκρατόρων τῆς Ῥώμης, ἐξέδωκε διάταγμα καθ' ὅλων τῶν μυστικῶν ἐταιριῶν· ἐπειδὴ δὲ μετὰ τούτων συγκατηριθμήθησαν καὶ οἱ χριστιανοί, διὰ τοῦτο ἐξερράγη τρομερὸς κατ' αὐτῶν διωγμός· πανταχοῦ τότε οἱ ἐθνικοὶ κατηγόρουν τοὺς χριστιανούς ὡς ἀνήκοντας εἰς μυστικὰς ἐταιρίας καὶ μυριοτρόπως ἐκακοποιοῦν αὐτούς. Τὸ κακὸν τοσοῦτον ἐπροχώρησεν ἐν Βιθυνίᾳ, ὥστε ὁ ἑπαρχὸς αὐτῆς Πλίνιος ὁ νεώτερος βλέπων τοῦτο ἔγραψε πρὸς

τὸν Τραϊανὸν ἐπιστολήν, ἐν ᾗ ἔλεγεν, ὅτι οἱ χριστιανοὶ οὐδὲν κακὸν διαπράττουσιν, ὅτι εἶναι δεισιδαίμονες καὶ λατρεύουσι τὸν *Χριστὸν ὡς θεόν*, καὶ ὅτι αὐτὸς ἐκείνους μόνον παραδίδει εἰς θάνατον, ὅσοι ἐπιμένουσιν εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν ταύτην· ὁ αὐτοκράτωρ ἀπαντῶν τῷ Πλινίῳ ἐπιδοκιμάζει τὴν μέθοδον αὐτοῦ καὶ διατάσσει, ἵνα μόνον οἱ κατηγορούμενοι εἰς τὰ δικαστήρια καὶ ἀρνούμενοι νὰ θύσωσι τοῖς εἰδώλοις παραδίδωνται εἰς τὸν θάνατον. Τοιουτοτρόπως ὁ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμὸς καθωρίσθη νομικῶς, πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἐμαρτύρησαν· μετὰ τούτων ἀναφέρεται ἰδίως ὁ ἅγιος *Ἰγνάτιος ὁ θεοφόρος*, ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, ὅστις ἐστάλη εἰς *Ῥώμην* ἵνα γείνη βερά τῶν λεόντων· ἀφοῦ καθ' ὃδὸν ἔπαθε πολλὰ ὑπὸ τῶν συνοδευόντων αὐτὸν στρατιωτῶν, ἐρρίφθη τέλος εἰς τὰ ἄγρια θηρία· ὅτε δὲ ταῦτα ἤρχισαν νὰ βρυχῶνται, εἶπεν ὁ ἅγιος· *Εἴμαι σῖτος Θεοῦ καὶ ἀλήθωμα διὰ τῶν ὁδόντων τῶν θηρίων*, ἵνα εὗρεθῶ ἄριστος καθαρός. Ἐπίσης ἐδιώχθησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος *Ἀδριανοῦ* (117—138) ἀλλ' οὐχί τοσοῦτον αὐστηρῶς.

2. Πολὺ τρομερώτερος ἦν ὁ διωγμὸς ἐπὶ *Μάρκου Αὐρηλίου* (161—180), τοῦ φιλοσόφου αὐτοκράτορος, ὅστις περιφρονῶν τὴν μεγαλοψυχίαν τῶν χριστιανῶν οὐ μόνον ἀχαλιναγώγητον ἀφῆκε τὸ κατ' αὐτῶν μῖσος τοῦ ὄχλου, ἀλλὰ διέταξε νὰ ἀναζητῶνται οἱ χριστιανοὶ καὶ διὰ βασανιστηρίων ἐξαναγκάζωνται εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ Χριστοῦ. Ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τούτου

κατὰ τὸ 166 ὁ ἐπίσκοπος Σμύρνης *Πολύκαρπος* κατεδικάσθη νὰ καῇ ζῶν ἐπὶ τῆς πυρᾶς· ὅτε δὲ ὁ ἀνθύπατος προέτρεπεν αὐτὸν νὰ ἀρνηθῇ τὸν Χριστόν, τότε ὁ ἱερὸς ἀνὴρ εἶπεν· *Ὁγδοήκορτα καὶ ἑξ ἔτη δουλεύω αὐτῷ καὶ οὐδὲν με ἠδίκησε· καὶ πῶς δύναμαι βλασφημῆσαι τὸν βασιλέα μου, τὸν σῶσαντά με; ὅτε δὲ ἀκολούθως, παρασκευασθείσης τῆς πυρᾶς, ἤθελον νὰ καθελώσωσιν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ πασσάλου, ὁ ἱερὸς Πολύκαρπος εἶπεν· Ἀφετέ με οὕτως· ὁ γὰρ διδοὺς ὑπομεῖναι τὸ πῦρ, δώσει καὶ χωρὶς τῆς ὑμετέρας ἐκ τῶν ἡλῶν ἀσφαλείας ἀσχύλτως ἐπιμεῖναι τῇ πυρᾷ. Οὕτως ἐτίθη ὁ μάρτυς τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς πυρᾶς καὶ ἀφοῦ προσηυχήθη, οἱ δῆμιοι ἀνῆψαν τὸ πῦρ· ἀλλ' ἀντὶ νὰ κατακαύσῃ τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου, ἐσχημάτισε περὶ αὐτὸ καμάραν χωρὶς νὰ παραβλάψῃ αὐτό, οἱ δὲ ἐθνικοὶ τότε ἐτρύπησαν αὐτὸ διὰ ξίφους. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐμαρτύρησεν ἐν *Ῥώμῃ* καὶ ὁ ἅγιος *Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος* καὶ μάρτυς. Φαβερώτερος καὶ γενικώτερος ἐγένετο ὁ ἐπὶ *Μάρκου Αὐρηλίου* διωγμὸς τῷ 177 εἰς τὰς παρὰ τὸν *Ῥοδανὸν* πόλεις τοῦ *Λουγδούνου* (Λυῶν) καὶ τῆς *Βιέννης*. Ἀφοῦ οἱ μανιώδεις ἐθνικοὶ συνέλαβον τοὺς ἐπισημοτέρους χριστιανούς καὶ ἔρριψαν εἰς τὰς φυλακάς, συνέλαβον καὶ τὸν 90ετῇ ἐπίσκοπον τῆς πόλεως *Ποθεινόν*, τὸν ὁποῖον ἀφοῦ πολλαχῶς περιύβρισαν, ἔρριψαν ἐπὶ τέλους εἰς τρομερὰν φυλακὴν, ὅπου μετὰ δύο ἡμέρας ἀπέθανε. Τρομερὰ ἰδίως ἦσαν τὰ βασανιστήρια, τὰ ὁποῖα ὑπέστησαν ἡ δούλη *Βλαρδίνα* καὶ ὁ διάκο·*

νος Σάγκτος· τὴν Βλανδίναν τοσοῦτον ἐβασάνισαν, ὥστε δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ εὗρωσιν ἕτερα βασανιστήρια· καὶ ὁμῶς αὕτη, καίτοι τὸ σῶμα αὐτῆς ἦτο πλήρες πληγῶν, ἐπέμενεν εἰς τὴν ὁμολογίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔλεγε· *Χριστιανή εἰμι καὶ παρ' ἡμῶν οὐδὲν φαῦλον διαπράττεται*· ἀκολουθῶς προσήλωσαν αὐτὴν εἰς τὸ βασανιστήριον ξύλον καὶ ἐξέθηκαν εἰς τὰ ἄγρια θηρία· ἀλλ' ἐπειδὴ ταῦτα φιλανθρωπότερα τῶν ἀνθρώπων δειχθέντα οὐδὲν κακὸν ἐποίησαν αὐτῇ, ἐπὶ τέλους παρέδωκαν αὐτὴν εἰς τοὺς κερατισμοὺς ἀγρίου ταύρου· ὁ δὲ διάκονος Σάγκτος, ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς ἐβασάνισθη βαρβάρως, εἴτα ἐτέθη ἐπὶ πεφυρακτωμένων τεμαχίων χαλκοῦ, ἐμαστιγώθη, ἐτέθη ἐπὶ πεφυρακτωμένης ἔδρας, παρεδόθη τοῖς θηρίοις καὶ ἐπὶ τέλους ἀπεκεφαλίσθη. Μετὰ τῆς μάρτυρος Βλανδίνης συνεμαρτύρησε καὶ δεκαπενταετής τις νεανίας Πορτικὸς καλούμενος, ὅστις ἐπεδειξάτο τὴν αὐτὴν καρτερίαν. Τὰ σῶματα τῶν μαρτύρων ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς τὰς ὁδοὺς· ἐπὶ τέλους δὲ κατακαέντα ἐρρίφθησαν εἰς τὸν Ῥοδανόν, οἱ δὲ ἐθνικοὶ ἐπιγελῶντες ἔλεγον· *Ἰδῶμεν, εἰ ἀναστήσονται, εἰ ὁ Θεὸς αὐτῶν δύναται ἐξελέσθαι αὐτοὺς ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν*.

3. Οὐχ ἦττον φοβερὸς ἦν καὶ ὁ ἐπὶ Σεπτιμίου Σενήρου (192—211) διωγμὸς τῷ 202, ἐκραγεῖς ἰδίως ἐν βορείῳ Ἀφρικῇ, Αἰγύπτῳ, Καππαδοκίᾳ καὶ Γαλλίᾳ. Ἐν Καρχηδόνι ὑπῆρχεν εὐγενὴς τις χριστιανὴ Περπέτουα, ἥτις μετὰ τοῦ βρέφους αὐτῆς κατεδικάσθη εἰς θά-

νατον· μάτην ὁ δυστυχὴς αὐτῆς πατὴρ ἐθνικὸς ὢν παρεκάλει αὐτὴν ἵνα ἀρνηθῇ τὸν Χριστὸν καὶ σωθῇ. *Εὐσπλαγχνίσθητι*, ἔλεγεν αὐτῇ, *τὰς λευκάς μου τρίχας, εὐσπλαγχνίσθητι τὸ τέκνον σου, εὐσπλαγχνίσθητι τὸ ὄνομα τοῦ πατρός, τὸ ὅποιον φέρω*. Μάτην ἀκολούθως ἠσπάζετο τὰς χεῖρας αὐτῆς καὶ τοὺς πόδας καὶ ἔχυνε δάκρυα κρουνηδόν· ἡ Περπέτουα ἠρνήθη τὰ πάντα ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ καὶ ῥιφθεῖσα εἰς δάμαλιν ἀγρίαν, ἐπὶ τέλους ἐφονεύθη διὰ ξίφους. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ ἀπεκεφαλίσθη ὁ Λεωνίδας, πατὴρ τοῦ Ὡριγένους, ὅστις, καίτοι ἦτο ἔτι παῖς τὴν ἡλικίαν, ἔγραψεν ὁμῶς πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ ἐν τῇ φυλακῇ, παρακαλῶν μὴ χάριν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ μεταβάλλῃ φρόνημα, ἀλλ' ἐμμεῖνῃ πιστὸς εἰς Χριστόν· ἐπίσης καὶ παρθένος τις Ποταμίαινα ἀφοῦ ὑπέστη τρομερὰς βασάνους ἐρρίφθη εἴτα μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς Μαρκέλλης εἰς πίσσαν ἔμπυρον, συμπαραλαβοῦσα εἰς οὐρανὸν καὶ τὸν συνοδεύοντα αὐτὴν στρατιώτην Βασιλείδην. Ἐπίσης διωγμὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν καὶ μάλιστα τῶν ἱερέων ἐκίνησε καὶ ὁ Μαξιμιῆνος (235—238).

§ 16. Οἱ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοὶ ἀπὸ τοῦ 249—323.

1. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Δεκίου (249—251) καὶ ἐξῆς οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ κατέστησαν γενικώτεροι καὶ συστηματικώτεροι. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος κατέβαλεν ἅπαντα τὰ δυνατὰ μέσα, δημεύσεις, ἐξορίας, μαρ-

τύρια, θανάτους, πρὸς ἐξόντωσιν τῶν χριστιανῶν· βεβαίως τινὲς ἐκ τῶν χριστιανῶν ἐξώμοσαν καὶ ἀπεστάτησαν, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἐπεδείξαντο θάρρος καὶ καρτερίαν. Οὕτω π. χ. ἐν Ἀλεξανδρείᾳ χριστιανὴν τινα *Κβίνταν*, ἀφοῦ δὲν ἐδέχθη νὰ προσευχηθῇ εἰς τὰ εἴδωλα, ἔσυραν εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ συνέτριψαν ὑπὸ μυλόπετραν· ἑτέραν τινα παρθένον *Ἀπολλωνίαν*, ἀφοῦ ἐξερρίζωσαν τοὺς ὀδόντας αὐτῆς, ἔρριψαν ἔπειτα εἰς τὰς φλόγας· *Σεραπίωνα* δὲ τινα βασανίσαντες σκληρῶς ἔρριψαν ἀπὸ τοῦ δώματος. Εἶναι ἄπειρα τὰ θύματα, τὰ ὅποια ἔπεσαν ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦτον· μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρονται πολλοὶ ἐπίσκοποι καὶ ὁ μέγας διδάσκαλος *Ὡριγένης*, μαρτυρήσας ἐν Τύρῳ. Φρικώδης ἐπίσης ἦτο καὶ ὁ ἐπὶ *Βαλεριανοῦ* (253—60) διωγμός, κατὰ τὸν ὅποιον ἐμαρτύρησεν ἐκτὸς ἄλλων καὶ ὁ ἅγιος *Κυπριανὸς* ἐπίσκοπος *Καρχηδόνης* καὶ ὁ *Ῥώμης Σίξτος*, ὡς καὶ ὁ τοῦτου διάκονος *Λαυρέντιος*· παρὰ τοῦ τελευταίου τούτου ὁ ἑπαρχος τῆς πόλεως ἐζήτησε τοὺς θησαυροὺς τῆς Ἐκκλησίας· ὅτε δὲ ὁ ἅγιος δείξας αὐτῷ τὰ ὄρφανά, τὰς χήρας καὶ τοὺς πτωχοὺς εἶπεν· ἰδοὺ ὁ χρυσὸς ἡμῶν· ὁ χρυσὸς, τὸν ὅποιον ζητεῖς εἶναι κακὸν μέταλλον· ὁ ἀληθὴς χρυσὸς εἶναι τὸ φῶς, μαθηταὶ τοῦ ὁποίου εἶναι οἱ πτωχοὶ οὗτοι· ἰδοὺ δὲ καὶ λίθοι πολύτιμοι, αἱ παρθένοι αὗται, αἱ χῆραι, ὁ στέφανος τῆς Ἐκκλησίας, τοσοῦτον ὠργίσθη ὁ ἑπαρχος, ὥστε παρέδωκεν αὐτὸν ἵνα ὀπτηθῇ ἐπὶ πεφυρακτωμένης ἐσχάρας. Ὅτε

δὲ ἐν *Καισαρείᾳ* νεανίαν τινα *Κύριλλον* ὁ δικαστὴς προέτρεπε νὰ ἀρνηθῇ τὸν Χριστόν, ἵνα ἀποφύγῃ τὸν θάνατον, οὗτος ἀπεκρίθη· Δὲν φοβοῦμαι τὸν θάνατον, διότι θὰ μὲ ὁδηγήσῃ εἰς κρείσσονα ζωήν.

2. Τέλος ὁ τρομερώτερος κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμὸς ἐξερράγη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος *Διοκλητιανοῦ* (284—305), ὅστις ἐξερεθιζόμενος ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ *Γαλερίου* ἐξέδωκε τῷ 303 διάταγμα, ἐπιτάσσον τὴν καταστροφὴν τῶν ναῶν καὶ τὴν περπόλησιν τῶν ἁγίων Γραφῶν. Τὴν ὁρμὴν τοῦ διατάγματος τούτου ἐδοκίμασε πρῶτος ὁ περικαλλὴς τῆς *Νικομηδείας* ναὸς καὶ ὁ ἱερὸς αὐτῆς ἐπίσκοπος *Ἀνθίμος*. Μετὰ τὸ διάταγμα τοῦτο ἐξεδόθησαν ἑτέρα δύο καὶ τῷ 304 τέταρτον, διὰ τοῦ ὁποίου διετάσσοντο οἱ πανταχοῦ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους χριστιανοὶ νὰ ἐξαναγκάζωνται εἰς θυσίας, ἀρνούμενοι δὲ νὰ παραδίδωνται εἰς τὸν θάνατον. Τότε πανταχοῦ κρουνηδὸν ἔρρευσε τὸ χριστιανικὸν αἷμα· ἐν *Μικρᾷ Ἀσίᾳ* μόνον ἐντὸς ἐνὸς μηνὸς ἐθυσιάσθησαν 15,000 χριστιανῶν· μία ὁλόκληρος πόλις μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν κατοίκων κατεστράφη· ἐν *Αἰγύπτῳ* ἐφονεύθησαν 140 χιλ. καὶ 700,000 ἀπέθανον ἐν ταῖς φυλακαῖς· τοσοῦτοι χριστιανοὶ ἐσφαγιάσθησαν, ὥστε οἱ δῆμιοι ἐπὶ τέλους ἀπέκαμον καὶ τὰ βασανιστήρια ἡμβλύθησαν· ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τούτου ἐμαρτύρησαν καὶ οἱ δύο μεγαλομάρτυρες *Δημήτριος* καὶ *Γεώργιος*. Ἐπὶ τέλους τῷ 310 ὁ *Γαλέριος* περιπεσὼν εἰς νόσον ἀνίατον ἐξέδωκε τῷ 311 διάταγμα ἀνεξιθρησκείας, ἐν ᾧ παρεκάλει τοὺς χρι-

στιανούς, ὅπως δέωνται τοῦ θεοῦ αὐτῶν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ.

3. Οὕτως εἶχον τὰ τῶν χριστιανῶν, ὅτε ὁ Θεὸς πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν ἤγειρε τὸν *Μ. Κωνσταντῖνον* (306—337). Ὁ μέγας οὗτος αὐτοκράτωρ διαδεχθεὶς τὸν πατέρα αὐτοῦ *Κωνσταντῖνον τὸν Χλωρόν* ἐν Βρετανίᾳ, περιῆλθε τῷ 312 εἰς πόλεμον πρὸς τὸν φανατικὸν καὶ πολέμιον τῶν χριστιανῶν *Μαξέντιον*. ἡ μάχη ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ πλησίον τῆς Ῥώμης, ὅτε περὶ μεσημβρίαν ὁ Κωνσταντῖνος εἶδεν ἐν οὐρανῷ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς: *τούτῳ νίκα*. ἐμφανισθέντος δ' αὐτῷ κατ' ὄναρ τοῦ Χριστοῦ καὶ διατάχαντος νὰ καταστήσῃ τὸν σταυρὸν σημαίαν αὐτοῦ, τὴν πρῶϊαν ἐγγράψας ὁ Κωνσταντῖνος τὸν σταυρὸν μετὰ τοῦ μονογράμματος τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰς ἀσπίδας καὶ εἰς τὸ *λάβαρον* καὶ ἀναθέμενος τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ εἰς τὸν Θεὸν τῶν χριστιανῶν, ὁρμᾷ κατὰ τοῦ Μαξεντίου καὶ κατατροπώνει αὐτόν. Οὕτως ὁ Κωνσταντῖνος ἐγένετο μονοκράτωρ ἐν τῇ Δύσει καὶ ἐξέδωκε τῷ 312 καὶ 313 διατάγματα ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν. Ἀκολούθως νικηθέντος τοῦ Μαξιμινοῦ, μόνος ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Λικίνιος ἔμειναν ἄρχοντες τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους· καὶ ἐπὶ τινος μὲν χρόνον διετέλουν εἰς φιλικὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις, ἀκολούθως ὁμῶς ἐψυχράνθησαν καὶ κατὰ τὸ 323 περιῆλθον εἰς πόλεμον· ὁ Λικίνιος ἦν ἀφωσιωμένος ὅλως τῷ ἐθνισμῷ, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος τῷ χριστιανισμῷ, ἐπομένως καὶ ὁ ἀγὼν οὐ-

τος ἦν ἀγὼν ζωῆς καὶ θανάτου μεταξὺ ἀμφοτέρων τῶν θρησκειῶν τούτων· ἀλλὰ τῇ βοηθείᾳ τοῦ Θεοῦ ἐνίκησεν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ μετ' αὐτοῦ ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία.

4. Ἄλλ' ὥσπερ μὴ ἤρκουν οἱ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ διωγμοί, δυστυχῶς ἔμελλε νὰ πολεμηθῇ οὗτος ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν καὶ διὰ συγγραμμάτων. Οἱ σφοδρότεροι τῶν πολεμίων τούτων εἶναι ὁ *Κέλσος* κατὰ τὸ 170, *Πορφύριος* ὁ νεοπλατωνικὸς (+ 304), ὁ ἑπαρχος τῆς Βιθυνίας *Ιεροκλῆς* καὶ ἄλλοι, οἵτινες διὰ διαφόρων συκοφαντιῶν καὶ ψευδολογιῶν ἤθελον νὰ ταπεινώσωσιν αὐτόν. Ἄλλ' ἡ Ἐκκλησία καθὼς κατὰ τῶν διωγμῶν ἀντέταξε τοὺς ἀγίους μάρτυρας, οὕτω καὶ κατὰ τῶν συγγραφέων τούτων τοὺς ἀπολογητάς, ὡς τὸν *Ιουστῖνον*, τὸν *Ἀθηναγόραν*, τὸν *Ωριγένην*, τὸν *Τερτυλλιανὸν* κλπ. οἵτινες δι' ἰδιαιτέρων συγγραμμάτων τὸ μὲν ἀνέτρεψαν τὰς κατηγορίας τῶν ἐθνικῶν καὶ ὑπέδειξαν τὸ ψεῦδος αὐτῶν καὶ τὴν κακοβουλίαν, τὸ δὲ καταδείξαντες τὸ ψευδὲς τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ὡς μόνην ἀληθινὴν θρησκείαν παρέστησαν τὸν χριστιανισμόν, ἀποδείξαντες τοῦτο διὰ τῶν ὑψηλῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτοῦ ἀληθειῶν, τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν χριστιανῶν, τῶν θαυμάτων, τῶν προφητειῶν καὶ τῶν τοιούτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἵρέσεις καὶ Σχίσματα.

§ 17. Περὶ τῶν αἵρέσεων καὶ τῶν σχισμάτων καθόλου.

Ἐκτὸς τῶν ἐκ μέρους τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ ἰουδαϊσμοῦ κινδύνων, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἔμελλε νὰ ἐκτεθῇ καὶ εἰς ἑτέρους κινδύνους πολλῶ φοβερωτέρους τῶν πρώτων, κινδύνους, οἵτινες ἐσκόπουν νὰ διαφθείρῳσι καὶ διαστρέψωσι αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς· οἱ κίνδυνοι οὗτοι, οἱ ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ἐκκλησίας ἀναφανέντες, εἶναι αἱ διάφοροι αἵρέσεις καὶ τὰ σχίσματα. Αἱ αἵρέσεις, αἵτινες κυρίως ἀναφέρονται εἰς αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, δογματικὴν τε καὶ ἠθικὴν, προῆλθον ἢ ἐκ τῆς τάσεως τοῦ νὰ ἀναμιξῶσι μετὰ τῆς καθαρᾶς καὶ ἀμώμου χριστιανικῆς διδασκαλίας ἰδέας ἰουδαϊκὰς καὶ ἐθνικὰς, ὡς π. χ. αἱ ἰουδαΐζουσαι αἵρέσεις, ὁ γνωστικισμὸς καὶ ὁ μαριχαϊσμὸς, ἢ ἐκ τῆς τάσεως τοῦ νὰ διορθώσωσι τὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας δῆθεν διαφθαρέντα καὶ νὰ ἐξηγήσωσι διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου τὸ μυστήριον τῆς ἀγίας Τριᾶδος, ὡς π. χ. ὁ Μονταρισμὸς καὶ οἱ Ἀντιπριαδικοί. Τὰ δὲ σχίσματα δὲν ἀναφέρονται κυρίως εἰς δογματικὰς διδασκαλίας, ἀλλ' εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν καὶ κυβέρνησιν· τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὸ σχίσμα τῶν *Νοβατιανῶν*, τοῦ *Μελετίου*

κτλ. Ἀλλὰ καθὼς ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν διωγμῶν ἡ Ἐκκλησία ἐξῆλθε νικηφόρος, οὕτω καὶ ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν τούτων πολεμίων, καταδικάσασα τὰς πλάνας αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς παραδόσεως.

+ § 18. Αἵρέσεις καὶ σχίσματα ἐπὶ τῶν ἀποστόλων.

Ἦδη ζώντων τῶν ἀποστόλων ἀνεφάνησαν τὰ πρῶτα σπέρματα τῶν αἵρέσεων καὶ τῶν σχισμάτων. Πολλοὶ δηλ. ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἀποδεχόμενοι εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἤθελον νὰ φυλάττωσι συγχρόνως καὶ τὰς μωσαϊκὰς ἐντολὰς περὶ ἐορτῶν, νηστειῶν κτλ. οἱ τοιοῦτοι δὲ δὲν περιωρίζοντο μόνον εἰς ἑαυτούς, ἀλλ' ἤθελον νὰ ἐπιβάλῳσι τὸν μωσαϊκὸν νόμον καὶ εἰς τοὺς ἐξ ἐθνῶν χριστιανούς. Συνεπεία τούτου συνεκροτήθη ἐν Ἱεροσολύμοις ἡ ἀποστολικὴ λεγομένη σύνοδος (51 μ. Χ.), ἡ ὁποία κατεδίκασε τὴν πλάνην ταύτην καὶ ἀπήλλαξε τοὺς χριστιανούς τῆς τηρήσεως τοῦ τελετουργικοῦ νόμου τοῦ Μωϋσέως. Ἐκτὸς τῆς ἰουδαΐζουσης ταύτης τάσεως, ἐν Κορίνθῳ ἐγεννήθησαν διάφορα σχίσματα, ὡς οἱ τοῦ Πέτρου, τοῦ Παύλου, τοῦ Ἀπολλῶ καὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐν δὲ τῇ Μ. Ἀσίᾳ ἀνεφάνησαν καὶ ἔχνη τῆς ψευδωρύμου γνώσεως, ἥτις διαστρέφουσα τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἀνεμίγνυεν ἐν αὐτῇ διαφόρους θεοσοφίας ἀνατολικὰς, μαγείας καὶ μυστηριώδεις διδασκαλίας περὶ ἀγγέλων καὶ δαιμόνων· τινὲς ἐκ τῆς τάσεως ταύτης μάλιστα ἐδίδασκον, ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ

δὲν εἶναι ἀληθινὸν ἀλλὰ φαντασιῶδες. Ἐκ τῶν τοιούτων αἵρετικῶν ἐπισημότεροι εἶναι *Σίμων ὁ Μάγος*, ὅστις ἐν *Σαμαρείᾳ* μετερχόμενος τὸν μάγον ἐζήτησε παρὰ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου νὰ ἀγοράσῃ διὰ χρημάτων τὸ χάρισμα τοῦ μεταδιδόναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ὁ *Κήρινθος*, περὶ τοῦ ὁποῖου ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης εὗρὼν αὐτὸν ἐν βαλανείῳ, εἶπε· *Φύγωμεν ἐντεῦθεν, μὴ καὶ τὸ βαλανεῖον συμπέσῃ, ἔνδον ὄντες Κηρίνθου τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθροῦ*.

+ § 19. Ἰουδαΐζουσιν αἱρέσεις.

Οἱ ἰουδαΐζοντες χριστιανοὶ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς ὀλίγον κατ' ὀλίγον συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν ἐξ ἐθνῶν χριστιανῶν καὶ μάλιστα ἀφοῦ κατεστράφη ἡ Ἰερουσαλήμ· πολλοὶ ὁμῶς ἐξ αὐτῶν ἀπεσχίσθησαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπετέλεσαν ἰδιαίτεραν κοινότητα, φέροντες τὸ ὄνομα *Ναζωραῖοι*, δι' οὗ κατ' ἀρχὰς ὠνομάζοντο πάντες οἱ χριστιανοί. Οἱ Ναζωραῖοι οὗτοι ἤθελον νὰ ᾖναι συγχρόνως καὶ ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοί, διὰ τοῦτο ἐφύλαττον τὸν μωσαϊκὸν νόμον, χωρὶς ὁμῶς νὰ ἀπαιτῶσι τοῦτο καὶ παρὰ τῶν λοιπῶν χριστιανῶν· πρὸς τοῦτοις οἱ Ναζωραῖοι παρεδέχοντο μὲν τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν τοῦ Κυρίου, οὐχὶ ὁμῶς καὶ ὅλα τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης· οὗτοι μετεχειρίζοντο τὸ λεγόμενον *Εὐαγγέλιον καθ' Ἑβραίους*. Μεταξὺ τῶν ἰουδαΐζόντων χριστιανῶν ὑπῆρχον καὶ τινες θεωροῦντες τὸν μωσαϊκὸν νόμον ἀναγκαῖον καὶ διὰ τοὺς ἐξ ἐθνῶν χρι-

στιανούς· ἐκ τῶν τοιούτων ἐμορφώθη ἡ αἵρεσις τῶν *Ἐβιωναίων*, (ἀπὸ τοῦ *ἐβίων* = πτωχός, εὐσεβής). Οἱ Ἐβιωναῖοι οὗτοι ἐξελάμβανον τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν μόνον ὡς ἄνθρωπον· ἐπίστευον μὲν ὅτι οὗτος εἶναι ὁ Μεσσίας, τὸν ὁποῖον ὑπεσχέθη ὁ Θεός, ἀλλ' ὅτι εἶναι μόνον ἄνθρωπος, ἔχων ἐν ἑαυτῷ θεῖαν δύναμιν. Ἐν τοῖς ἰουδαΐζουσιν αἵρετικοῖς ἀριθμοῦνται καὶ οἱ *Ἐλκεσαῖται* καὶ τὰ *Κλημέντια*, μυθιστορικόν τι βιβλίον, ἀποδιδόμενον ψευδῶς εἰς τὸν ἐπίσκοπον *Ῥώμης Κλήμεντα*.

+ § 20. Οἱ Γνωστικοί.

Τὰ σπέρματα ἐκεῖνα τῆς ψευδοῦς γνώσεως, τὰ ὁποῖα ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἀποστολικῇ ἐποχῇ (§ 18), ἀνεπτύχθησαν κατὰ τὸν δεύτερον καὶ τρίτον αἰῶνα καὶ ἀπετέλεσαν πολλὰς αἱρέσεις. Ὁ Γνωστικισμὸς εἶναι μία τῶν περιεργωτάτων ἀποπλανήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ ὁποία προῆλθεν ἐκ τῆς ἀναμίξεως χριστιανικῶν ἰδεῶν καὶ θεωριῶν τοῦ *Πλάτωνος*, τοῦ *Παρσισμοῦ* καὶ *Βουδδαϊσμοῦ*· τὸ τερατῶδες τοῦτο σύστημα δὲν ἱκανοποιεῖτο μὲ τὴν πίστιν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἤθελε νὰ ἐξηγήσῃ τὰ δυσκολώτερα θρησκευτικὰ ζητήματα, ὡς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, τὴν ὑπαρξιν τοῦ κακοῦ κτλ. Αἱ κυριώτεραι ἰδέαι τῶν *Γνωστικῶν*, οἵτινες διαίρουνται εἰς *Ἀλεξανδρινούς* καὶ *Σύρους*, ἦσαν αἱ ἐξῆς· ἐδίδασκον ὅτι ὑπάρχει εἰς Θεός, τὸν ὁποῖον ὠνόμαζον *Βυθὸν* καὶ *ἄγνωστον*, ἀπὸ τοῦτου δὲ ἀπορρέουσι διάφοροι ἄλλοι κατώτεροι θεοί, *αἰῶνες*, κκ. (Ἐκκλησιαστ. Ἱστορία)

θῶς ἀπὸ τῆς φλογὸς ἀπορρέει τὸ φῶς· διὰ τὴν ἐξηγή-
σωσιν ὁμῶς τὸν ὁρατὸν κόσμον παρεδέχοντο τὴν ὕλην,
τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν πλήρη σατανικῶν δυνάμεων· κατὰ
τινας τῶν Γνωστικῶν, μέρος τῶν αἰώνων τούτων ἔπεσεν
εἰς τὴν ὕλην καὶ ἐξωογόνησεν αὐτήν, εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν,
ὁ δημιουργός (ὁ θεὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης), ἔπλα-
σε τοὺς ἀνθρώπους· κατ' ἄλλους ὁμῶς Γνωστικούς, αἱ
πονηραὶ δυνάμεις τῆς ὕλης ὥρμησαν καὶ ἥρπασαν
στοιχεῖά τινα τῶν αἰώνων καὶ ἀναμίξασαι αὐτὰ μετὰ
τῆς ὕλης, ἐμόρφωσαν τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους.
Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι εἷς ἐκ τῶν αἰώνων, ἐλθὼν εἰς
τὸν κόσμον διὰ τὴν σῶσιν τὰ μέρη ἐκεῖνα τῶν αἰώνων
τὰ ἀναμιχθέντα μετὰ τῆς ὕλης· τὸ σῶμα ὁμῶς αὐτοῦ
ἐδίδασκον ὅτι ἢ εἶναι ψευδές, ὅτε καὶ ὁ σταυρικός θά-
νατος ἦτο κατὰ δόκησιν, ἢ ἀληθινόν, ὅτε ὁμῶς ἐν τῷ
σταυρῷ ἀφῆκε τὸ σῶμα καὶ ὁ ἴδιος ἐπέστρεψεν εἰς τὸν
ἄγνωστον θεόν. Οἱ ἄνθρωποι, ἔλεγον περαιτέρω, διαι-
ροῦνται εἰς τρεῖς τάξεις, τοὺς πνευματικούς καὶ τοιοῦτοι
εἶναι οἱ Γνωστικοί, τοὺς ψυχικούς καὶ τοιοῦτοι εἶναι οἱ
χριστιανοὶ καὶ τοὺς ὕλικούς, οἵτινες εἶναι πονηροί. Τὴν
Παλαιὰν Διαθήκην ἀπέρριπτον ὡς ἔργον τοῦ δημιουρ-
γοῦ, περιεφρόνουν δὲ καὶ πᾶσαν ἐξωτερικὴν λατρείαν·
ἐνθ' ὅτε κατ' ἀρχὰς ἔζων βίον ἐγκρατῆ, ἀκολούθως πε-
ριέπεσαν εἰς μεγάλην ἀνηθικότητα· πολλοὶ ἐξ αὐτῶν
ἔλεγον, ὅτι εἶναι ἀνώτεροι παντὸς νόμου, ὅτι οἱ νόμοι
ὑπάρχουσι μόνον διὰ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους, καὶ ὅτι
διὰ τὴν γείνωσι κύριοι τῆς ἁμαρτίας πρέπει νὰ ἁμαρ-

τάνωσιν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον. Οἱ ἐπισημότε-
ροι τῶν Γνωστικῶν εἶναι ὁ Βασιλείδης, ὅστις παρεδέ-
χετο 365 αἰῶνας, ὁ Οὐαλεντῖνος, οἱ Ὀφῖται, οἵτινες
ἐλάτρευον τὸν ὄφιν, ὁ Μαρκίων, ὅστις παρεδέχετο
τρεῖς θεοὺς, τὸν ἀγαθόν, τὸν πονηρὸν καὶ τὸν δίκαιον,
καὶ ὁ Τατιανός, οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ὁποίου ἀπέβαλλον τὸν
γάμον, τὸ κρέας καὶ τὸν οἶνον καὶ ἐλέγοντο Ἐγκρατι-
ται ἢ Ὑδροπαραστάται, διότι τὴν θεῖαν εὐχαριστίαν
ἐτέλουν μόνον δι' ὕδατος.

§ 21. Οἱ Μανιχαῖοι.

Ἡ αἵρεσις τῶν Μανιχαίων τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔχει
ἀπὸ τοῦ Μάνεντος, ὅστις κατήγετο ἀπὸ ἐπίσημόν τινα
περσικὴν οἰκογένειαν. Ὁ Μάνης λαβὼν γνῶσιν τῆς
χριστιανικῆς θρησκείας, ἀνέμιξεν αὐτὴν μὲ τὰς ἀρ-
χαίας περσικὰς καὶ βουδδαϊστικὰς θεωρίας καὶ ἔφθασεν
εἰς τὴν ιδέαν νὰ μορφώσῃ μίαν καθολικὴν θρησκείαν.
Ἐπειδὴ ὁμῶς ἐδιώχθη ὑπὸ τῶν μάγων τῆς Περσίας,
ἀνέλαβε διαφόρους ὁδοιπορίας μέχρι τῶν Ἰνδιῶν καὶ
τῆς Σινικῆς καὶ ἀκολούθως ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα
αὐτοῦ ἀπηγχονίσθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Βαράνου τοῦ Α'
τῷ 276 ὡς διαστροφεὺς τῆς πατρώας θρησκείας, καὶ
τὸ δέρμα αὐτοῦ ἐξετέθη ἐπὶ τῆς πύλης τῆς πόλεως.
Ἡ αἵρεσις τοῦ Μάνεντος περιεῖχε τὴν ἐξῆς διδασκα-
λίαν. Ὑπάρχουσι δύο θεοὶ ἢ ἀρχαὶ ἀπέναντι ἀλλήλων,
ὁ ἀγαθὸς (Ὁρμίσδης) μετὰ τῶν δώδεκα καθαρῶν ἀγ-
γέλων καὶ ὁ πονηρὸς (Ἀριμάν) μετὰ τῶν δαιμόνων·

τὸ βασιλείον τοῦ σκότους ὥρμησέ ποτε κατὰ τοῦ βασιλείου τοῦ φωτός καὶ ἤρπασε μέρος τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὅποιον τὸ μὲν κατέφαγε, τὸ δὲ ἀνέμιξε τῇ ὕλῃ· ἐκ τῆς ἀναμίξεως ταύτης ἐγεννήθη τρίτον τι βασιλείον, πρὸς κατοικίαν τοῦ ὁποίου ὁ πονηρὸς θεός, ὁ Σατανᾶς, ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὸν ὅποιον ἔδωκε τὸν ἔθνησμον καὶ ἰουδαϊσμόν διὰ νὰ περιπλανήσῃ αὐτόν· τότε πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων κατῆλθε τὸ ἕτερον ἡμῖς τοῦ Χριστοῦ ἐν σώματι φαντασιώδει· ἐπειδὴ ὁμως προέβλεπεν, ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἔμελλε νὰ διαφθαρῇ ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὑπεσχέθη τὸν Παράκλητον καὶ οὗτος εἶναι ὁ Μάρης. Τοιουτοτρόπως ὁ αἰρεσιάρχης οὗτος διὰ τῆς ψευδοῦς αὐτοῦ διδασκαλίας προσείλκυσε πολλοὺς καὶ ἀπετέλεσε πολυπληθῆ κοινότητα, ἣτις καίτοι πολλαχῶς κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, διετηρήθη ὁμως ἐπὶ μακρόν. Οἱ Μανιχαῖοι διηροῦντο εἰς δύο τάξεις, τοὺς τελείους καὶ ἀτελεῖς· οἱ πρῶτοι ἔπρεπε νὰ ἀπέχωσι τοῦ γάμου καὶ τῶν ζωϊκῶν οὐσιῶν, μόνον δὲ φυτικῆς τροφῆς ἠδύναντο νὰ ἀπολαμβάνωσι, τὴν ὁποίαν παρεσκεύαζον οἱ ἀτελεῖς. Ἀρχηγὸς τῆς κοινότητος ἦν ὁ Μάρης, μετὰ τὸν ὅποιον ὑπῆρχον δώδεκα ἀπόστολοι καὶ 72 ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι. Ἐν τῇ λατρείᾳ αὐτῶν δὲν μετεχειρίζοντο ὁρατὰ σημεῖα, τὴν εὐχαριστίαν ἐτέλουν ἄνευ οἴνου, τὸ βάπτισμα δι' ἐλαίου καὶ τὴν Κυριακὴν ἐώρταζον διὰ νηστείας.

§ 22. Οἱ Μοντανισταί.

Ἀρχηγὸς τοῦ Μοντανισμοῦ εἶναι Μοντανός τις, ὅστις περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου αἰῶνος παρουσιασθεὶς ἐν Πεποιύζῃ πόλει τῆς Φρυγίας ἐκήρυττεν, ὅτι εἶναι ὁ Παράκλητος, ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον διὰ νὰ διορθώσῃ τὴν Ἐκκλησίαν, ἣτις δῆθεν διεφθάρη· πρὸς πιστοποίησιν δὲ τῆς ἀποστολῆς του ἔλεγεν ὅτι ἔβλεπεν ὁράσεις καὶ προεφήτευεν, εἶχε δὲ μεθ' αὐτοῦ καὶ δύο ψευδοπροφήτιδας Μαξιμίλλαν καὶ Πρίσκιλλαν. Ὁ Μοντανὸς διὰ τῶν προφητειῶν αὐτοῦ, τοῦ ζήλου καὶ τοῦ ἀσκητικοῦ βίου τοσαύτην ἐντύπωσιν ἐποίησε παρὰ τῷ λαῷ, ὥστε πολλοὶ προσῆλθον εἰς τὴν αἵρεσιν αὐτοῦ· ἀλλὰ τότε ἡ Ἐκκλησία συγκροτήσασα τῷ 150 δύο συνόδους ἀπέκοψεν αὐτοὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὁ Μοντανισμὸς μετεφυτεύθη εἰς τὴν Δύσιν, ἔνθα προσείλκυσε τὸν Τερτυλλιανόν. Ὁ Μοντανισμὸς ἐδίδασκεν ὅτι οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ πρέπει νὰ μὴ συνάπτωσι δευτέρους γάμους, νὰ νηστεύωσιν αὐστηρότατα, νὰ μὴ ἀποσύρωνται ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν, αἱ γυναῖκες νὰ μὴ φέρωσι κοσμήματα, νὰ μὴ καταγίνωνται εἰς τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, ἡρνεῖτο τὴν μετάνοιαν εἰς τοὺς ἁμαρτάνοντας καὶ τελευταῖον ἐδίδασκε τὸν χιλιασμόν, ὅτι δηλ. πρὸ τῆς δευτέρας παρουσίας ὁ Χριστὸς θὰ ἰδρῦσῃ ἐπὶ τῆς γῆς βασιλείον κοσμικόν, τὸ ὅποιον θὰ διαρκέσῃ ἐπὶ χίλια ἔτη καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ πιστοὶ θὰ ἀπολαύσωσι πολλῶν ὑλικῶν

ἀγαθῶν. Τὸν χιλιασμὸν τοῦτον, ὑπὸ ἔποψιν πνευματικωτέραν, παρεδέχοντο καὶ ἄλλοι μὴ αἵρετικοί. Τὸ μόνον δόγμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον κυρίως διέφθειραν οἱ Μοντανισταί, εἶναι τὸ περὶ ἐκκλησίας, διότι ἐκήρυττον ὅτι μόνον αὐτοὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἀληθῆ ἐκκλησίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουσι τὰ χαρίσματα τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

§ 23. Ἀντιτριαδικοί.

Τελευταῖοι αἵρετικοὶ τῆς περιόδου ταύτης εἶναι οἱ λεγόμενοι Ἀντιτριαδικοί, ὡς προσβάλλοντες τὸ δόγμα τῆς ἁγίας Τριάδος. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δηλ. τοῦ Χριστοῦ θεμελιώδης διδασκαλία εἶναι, ὅτι εἷς μὲν Θεὸς ὑπάρχει (μονοθεΐα, μοναρχία) ἀλλ' ὁ Θεὸς οὗτος εἶναι συγχρόνως τρεῖς ὑποστάσεις καὶ πρόσωπα, Πατὴρ, Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα. Τινὲς ὁμως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην θέλοντες διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου νὰ ἐννοήσωσι, πῶς εἷς Θεὸς εἶναι συγχρόνως καὶ τρία πρόσωπα, περιέπεσαν εἰς αἵρετικὰς δοξασίας· τινὲς δηλ. ἀρνούμενοι τὴν θεότητα τῶν τριῶν προσώπων ἔλεγον, ὅτι θεὸς εἶναι μόνον ὁ Πατὴρ, ὁ δὲ Υἱὸς εἶναι μὲν ἰδιαιτέρον πρόσωπον, ὅχι ὁμως καὶ θεός, ἀλλὰ μία θεία δύναμις· ἄλλοι δὲ ἀρνούμενοι τὴν ὑπαρξιν τῶν τριῶν προσώπων τῆς θεότητος, ἔλεγον ὅτι Πατὴρ, Υἱὸς καὶ Πνεῦμα εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ θεῖον πρόσωπον, ἐμφανιζόμενον ἄλλοτε ὡς Πατὴρ, ἄλλοτε ὡς Υἱὸς καὶ ἄλλοτε ὡς ἅγιον Πνεῦμα. Μεταξὺ τῶν αἵρετικῶν τῆς πρώτης τάξεως

ἐπισημότερος εἶναι Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς, ὅστις γενόμενος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας διεκρίθη οὐ μόνον διὰ τὴν αἵρεσιν αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν σκανδαλώδη βίον, ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία τὸν κατεδίκασεν ἐν διαφόροις συνόδοις ἐν Ἀντιοχείᾳ (264—269) ἕως οὗ ἐπὶ τέλους τῷ 272 ἐξεδίωξεν αὐτὸν καὶ τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ. Ἐκ τῆς δευτέρας τάξεως τῶν ἀντιτριαδικῶν, οἵτινες ὀνομάζονται συγχρόνως καὶ Πατροπασχῖται, διότι κατ' αὐτοὺς αὐτὸς ὁ Πατὴρ ἔπαθεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἐπισημότερος εἶναι ὁ Σαβέλλιος· οὗτος κατήγετο ἐκ Λιβύης τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐδίδασκεν ὅτι, καθὼς ὁ ἥλιος εἶναι εἷς, ἀλλ' ἔχει τρία τινά, τὸ σχῆμα, τὴν φωτιστικὴν δύναμιν καὶ τὴν θερμαντικὴν, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς εἶναι εἷς, ἀλλ' ἔχει τρεῖς μορφάς καὶ παρουσιάζεται ὅτε μὲν ὡς Πατὴρ, ὡς ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, ὅτε δὲ ὡς Υἱός, ὡς ἐν τῇ Καινῇ, ὅτε δὲ ὡς Πνεῦμα, ὅτε ἐπεφοίτησεν ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους. Κατὰ τοῦ Σαβελλίου τούτου ἔγραψαν δύο ἐπίσημοι πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας Διονύσιος ὁ Ρώμης καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας, οἵτινες ἀπέδειξαν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἷς κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν, τριαδικὸς ὁμως τὰς ὑποστάσεις. Ἄλλος Πατροπασχίτης ἦν ὁ Βήρυλλος, ἐπίσκοπος Βόστρων ἐν Ἀραβίᾳ, κατὰ τοῦ ὁποίου ἔγραψεν ὁ Ὠριγένης· ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀπέδειξε μὲν ὅτι ὁ Υἱὸς γεννᾶται αἰωνίως παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ δὲν ταυτίζεται μετ' αὐτοῦ, παρεδέχθη ὁμως ὅτι εἶναι κατώτερος τοῦ Πατρὸς.

§ 24. Σχίσματα.

Ἐκτὸς τῶν αἵρέσεων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐφάνησαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διάφορα σχίσματα, τὰ ὁποῖα δὲν προῆλθον κυρίως ἐκ λόγων δογματικῶν ἀλλ' ἐκ τῆς εὐταξίας καὶ κυβερνήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπισημότερα τῶν σχισμάτων τούτων εἶναι τὸ τῶν *Νοβατιανῶν* ἐν Ῥώμῃ καὶ τῶν *Μελετιανῶν* ἐν Αἰγύπτῳ. Τὸ πρῶτον σχίσμα προῆλθεν ὡς ἑξῆς. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἐν γένει ἐδίδασκεν, ὅτι οἱ ἁμαρτάνοντες, ἀφοῦ εἰλικρινῶς μετανοήσωσι, γίνονται δεκτοὶ εἰς τὴν μετ' αὐτῆς κοινωνίαν. Τοιαῦτα ἐφρόνει καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ῥώμης, ὅτε τῷ 251 παρουσιασθεὶς ἐνταῦθα *Νοβῆτος* τις ἐκ Φρυγίας ἔλεγεν ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν πρέπει οὐδὲ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ συγχωρῇ τοὺς ἁμαρτάνοντας καὶ τοὺς ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν ἀρνούμενους τὸν Χριστόν· μὴ ἀρκούμενος εἰς ταῦτα ὁ *Νοβῆτος* ἐχειροτονήθη παρὰ νόμῳ ἐπίσκοπος καὶ ἤρξατο νὰ προσελκύῃ πολλοὺς ὁπαδούς· ἀλλὰ τότε ὁ κανονικὸς ἐπίσκοπος τῆς Ῥώμης *Κορνήλιος* ἀπεκήρυξεν αὐτὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Ἐν τούτοις οἱ *Νοβατιανοὶ* πολλαχοῦ διεδίδοντο ἕνεκα τῆς αὐστηρότητος τοῦ βίου καὶ τῆς καθαρότητος τῶν ἡθῶν αὐτῶν· ἐπειδὴ δὲ ἐνόμιζον ὅτι εἶναι ἄμεμπτοι, ὠνόμαζον ἑαυτοὺς *Καθαροὺς* καὶ διὰ τοῦτο πάντας τοὺς ἐκ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας εἰς τὸ σχίσμα αὐτῶν προσερχομένους ἀνεβάπτιζον. Τὸ σχίσμα τοῦτο κατεδίκασεν ἡ ἐν Νικαίᾳ Α' οἰκουμένη συνο-

δος (325). Τὸ δὲ σχίσμα τῶν *Μελετιανῶν* προῆλθεν ἐκ τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Λυκοπόλεως *Μελετίου*, ὅστις ἀνὴρ φιλόδοξος ὢν, ἐναντίον τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας περιώδευεν ἐν Αἰγύπτῳ εἰς ξένας ἐπαρχίας καὶ ἐχειροτόνει ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους καὶ διακόνους. Ἀλλὰ τὸν Μελέτιον καὶ τοὺς ὁπαδούς αὐτοῦ οὐ μόνον ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας *Πέτρος*, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος κατεδίκασε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐσωτερικὸς ὁργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ἢ τοῖς ἱστορίαι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος τῆς θείας λατρείας καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου.

+ § 25. Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα.

1. Καθὼς πᾶσα κοινωνία ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, οὕτω καὶ ἡ Ἐκκλησία πρὸς ἐνότητα αὐτῆς, συγκράτησιν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπαρξῖν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἀνωτέραν τινὰ ἐξουσίαν, ἐποπτεύουσιν καὶ κυβερνῶσιν αὐτήν. Τοιαύτη ἐξουσία, τοιοῦτοι ἄρχοντες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἦσαν οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες προνοοῦντες περὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῆς κατέστησαν τοὺς ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους καὶ διακόνους· καὶ οἱ μὲν ἐπίσκοποι ἦσαν καὶ εἶναι διάδοχοι τῶν ἀποστόλων καὶ ἴσοι πρὸς ἀλλήλους, ἔργον ἔχοντες νὰ χειροτονῶσι τοὺς πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, νὰ τελῶσι τὰ λοιπὰ μυστήρια καὶ τὰς τελετάς,

νὰ παρέχωσι τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἐν γένει νὰ κυβερνώσι τὴν ἐκκλησίαν· οἱ δὲ πρεσβύτεροι, ὑποτασσόμενοι τοῖς ἐπισκόποις, ἐτέλουν καὶ αὐτοὶ τὰ μυστήρια ἐν ταῖς κατὰ μέρος ἐκκλησίαις, πλὴν τοῦ μυστηρίου τῆς *ἱερωσύνης* καὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ *ἀγίου Μύρου*· καὶ τέλος οἱ διάκονοι φροντίζοντες περὶ τῶν σωματικῶν ἀναγκῶν τῶν χριστιανῶν, διηκόνουν ἅμα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Οὕτω κατηρτίσθη ἐν τῇ ἀποστολικῇ ἐποχῇ τὸ κυβερνητικὸν τῆς ἐκκλησίας σύστημα, καίτοι ἐν τισιν ἐκκλησίαις ὑπῆρχον καὶ προσωρινὰ τινὰ ἀξιώματα, ὡς αἱ *διακόνισσαι* πρὸς ἐπιμέλειαν τῶν γυναικῶν, οἱ *εὐαγγελισταί*, οἱ *προφῆται* καὶ οἱ *διδάσκαλοι*. Τὰ ἀνωτέρω τρία ἀξιώματα τῶν ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ἀπαντῶσι καὶ μετὰ τοὺς ἀποστόλους, ἤδη ὁμως καὶ τὰ καθήκοντα αὐτῶν ἀκριβέστερον καθορίζονται, καθὼς καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν· διότι ἐνῶ μέχρι τοῦδε τὸ ὄνομα *ἐπίσκοπος* ἀπεδίδετο καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, ἤδη περιορίζεται μόνον εἰς τοὺς ἐπισκόπους, οἵτινες ὀνομάζονται συγχρόνως καὶ *ποιμένες*, *προεστῶτες*, *πάπαι*, *πατριάρχαι* κτλ. Πάντες οἱ ἔχοντες τὰ τρία ἀξιώματα ὀνομάζονται κοινῶς *κληρικοί*, *κλῆρος*, πρὸς διάκρισιν τῶν *λαϊκῶν*, τοῦ *λαοῦ*. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, περιλαμβάνοντος τοὺς ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, ἀπαντᾷ νῦν καὶ ὁ κατώτερος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκουσιν οἱ *ἀναγνώσται*, *ὑποδιάκονοι*, *ψάλται*, *ἀκόλουθοι*, *ἐξορκισταί*, *ἐρμηνευταί*, *κατηχηταί* καὶ *θυρωροί*.

2. Οἱ ἐπίσκοποι κατ' ἀρχὰς δὲν διεκρίνοντο ἀπ' ἀλλήλων, μετ' ὀλίγον ὁμως διεκρίθησαν εἰς *μητροπολίτας* καὶ *ἐπισκόπους*. Ἡ χριστιανικὴ δηλ. πίστις κατ' ἀρχὰς διεδίδετο εἰς πόλεις μεγάλας καὶ ἐντεῦθεν εἰς μικροτέρας καὶ χωρία· ἦτο λοιπὸν φυσικὸν ὅπως αἱ μικρότεραι αὗται ἐκκλησιαστικαὶ κοινότητες ὡς *μητέρα ἐκκλησία*, ὡς *μητρόπολις*, ἀναγνωρίζωσιν ἐκείνην, παρ' ἧς παρέλαβον τὸν χριστιανισμόν· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐπίσκοποι τῶν μητροπόλεων δὲν ἐξήρουν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κατὰ μέρος ἐκκλησιῶν, ἐξέλεγον πρὸς τοῦτο ἑτέρους *ἐπισκόπους*, οἵτινες ἐξηρτῶντο ἀπ' αὐτῶν· οἱ τοιοῦτοι ἐπίσκοποι τῶν μητροπόλεων ὀνομάζονται *πρῶτοι*, πρῶτον δὲ ἐν τῇ ἐν Νικαίᾳ πρώτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ φέρουσι τὸ ὄνομα *μητροπολίτης*. Τοιοῦτοι ἐπίσκοποι ἦσαν π. χ. ὁ *Ἱεροσολύμων*, *Ἀντιοχείας*, *Ἀλεξανδρείας*, *Εφέσου*, *Κορίνθου*, *Ρώμης* κλπ. Οἱ μητροπολίται οὗτοι ἐπεκύρουν τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀπ' αὐτῶν ἐξαρτωμένων ἐπισκόπων, ἐχειροτόνουν αὐτοὺς καὶ προσεκάλουν δις τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς τὰς *ἐπαρχιακὰς* λεγομένας *συνόδους*, ὅπου συνεσκέπτοντο περὶ ὑποθέσεων τῆς ἐπαρχίας, ὡς καὶ περὶ δογματικῶν ζητημάτων. Μεταξὺ ὁμως τῶν μητροπολιτῶν τούτων πρωίμως ἤδη διεκρίθησαν οἱ μητροπολίται τῶν πόλεων ἐκείνων, αἵτινες τὸν χριστιανισμόν παρέλαβον ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀποστόλων καὶ ἦσαν ἐπίσημοι διὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν σημασίαν· αἱ πόλεις αὗται ἐλέγοντο *θρόνοι ἀποστολικοὶ* καὶ ἐπισημότεραι μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν ἡ *Ἀντιόχεια*, ἡ *Α-*

λεξάνδρεια καὶ ἡ 'Ρώμη· ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων τούτων οὐδεμίαν ἐξουσίαν εἶχον ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων. Ἐν τούτοις ἤδη ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ ἀναφαίνονται ἔχνη τοῦ μετὰ ταῦτα ἀναπτυχθέντος ρωμαϊκοῦ πρωτείου· ἀλλ' ἡ ἐκκλησία διὰ τῶν πατέρων καὶ διδασκάλων αὐτῆς κατεπολέμησε τὰς ὑπερηφάνους ἀξιώσεις τῶν ἐπισκόπων τῆς 'Ρώμης καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι πάντες οἱ ἐπίσκοποι εἶναι ἴσοι πρὸς ἀλλήλους, μόνος δὲ ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας καὶ οὐχὶ οὗτος ἢ ἐκεῖνος ὁ ἐπίσκοπος. Ὅ,τι λοιπὸν ἦσαν οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι, τοῦτο ἦτο καὶ ὁ ἐπίσκοπος 'Ρώμης, μόνον δέ, ἐπειδὴ ἡ 'Ρώμη ἦτο ἀποστολικὴ ἐκκλησία, ἔπειτα πρωτεύουσα τοῦ κόσμου καὶ τρίτον πόλις πλουσία καὶ πολυάριθμος, ἐθεωρεῖτο πρῶτος μεταξὺ ἴσων. Πάντες οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ μητροπολίται εἶχον σχέσεις πρὸς ἀλλήλους ἀναγγέλλοντες τὴν χειροτονίαν αὐτῶν διὰ τῶν ἐνθρονιστικῶν καὶ εἰρηρικῶν γραμμάτων καθὼς καὶ πάντα τὰ ἄξια λόγου γεγονότα· ἐπίσης δὲ καὶ αἱ κατὰ τόπους συγκροτούμεναι σύνοδοι ἀνήγγελλον τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν διὰ τῶν συνοδικῶν γραμμάτων· διὰ τὸ μὴ συμβαίνωσι δὲ ἀταξίαι ὅταν οἱ χριστιανοὶ μιᾶς ἐκκλησίας μετέβαινον εἰς τὴν ἄλλην, ἐλάμβανον παρὰ τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν τὰ λεγόμενα συστατικὰ γράμματα.

+ § 26. Θεία λατρεία.

1. Ἐν τῇ ἀποστολικῇ ἐποχῇ ἡ θεία λατρεία ἦν

ἀπλουστάτη. Οἱ χριστιανοὶ συνερχόμενοι ἀνεγίνωσκον διάφορα τεμάχια ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς, Παλαιᾶς καὶ Καινῆς, μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν εἶποντο λόγοι διδασκτικοί, προσευχαὶ καὶ ᾠσματα. Οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπεσκέπτοντο κατ' ἀρχὰς καὶ τὸν ναὸν τῶν Ἰουδαίων, ἕνεκα ὁμῶς τοῦ καθ' ἐκάστην ἐπιτεινομένου κατ' αὐτῶν μίσους περιωρίσθησαν ἐν ἰδίῳ οἴκῳ. Μετὰ τὸ *δμιλητικὸν* τοῦτο μέρος τῆς θείας λατρείας, εἶπετο τὸ *μυστηριῶδες*, κατὰ τὸ ὅποιον ἐτέλουν τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας, τοῦ ὁποίου μετελάμβανον πάντες οἱ παριστάμενοι· μετὰ τῆς θείας εὐχαριστίας ἦσαν συνδεδεμένα καὶ δεῖπνα, ἀγάπαι λεγόμενα, πρὸς ἔνδειξιν δὲ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἦτο ἐν χρήσει τὸ *ἅγιον φίλημα*. Ἡ θεία λατρεία ἐτελεῖτο καθ' ἐκάστην, πρὸ πάντων δὲ κατὰ τὴν *Κυριακὴν*, τὴν ὁποίαν ἐώρταζον εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ἐκτὸς τῶν τελετῶν τούτων οἱ χριστιανοὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ ἐβαπτίζοντο εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος διὰ τριττῆς καταδύσεως καὶ ἀναδύσεως, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἐπισκόπων ἢ διὰ τοῦ χρίσματος ἐλάμβανον τὰ χαρίσματα τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἐπίσης ἀσθενοῦντες προσεκάλουν τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ἠλείφοντο δι' ἐλαίου ἡγιασμένου· ὁμοίως δὲ ἐτελοῦντο καὶ τὰ λοιπὰ μυστήρια, ὡς ἡ *ιερωσύνη*, ἡ *ἐξομολόγησις* καὶ ὁ *γάμος*.

2. Μετὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἀποστόλων, καίτοι αἱ περ:-

στάσεις δὲν ἦσαν πολὺ κατάλληλοι, ἐν πολλοῖς ὁμῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ θεία λατρεία. Οὕτω π. χ. ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ναοὺς τῶν χριστιανῶν· ἐνῷ οὗτοι προηγουμένως πρὸς τέλεσιν τῆς θείας λατρείας συνήρχοντο ἐν οἴκοις ἰδιωτικοῖς, ἤδη ἀπαντῶμεν ἰδιαίτερους χριστιανικοὺς ναοὺς, λεγομένους ἐκκλησίας καὶ κυριακά· τοιαύτας ἐκκλησίας μεγαλοπρεπεῖς μάλιστα ἀπαντῶμεν πολὺς ἐν διαφόροις πόλεσι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὡς ἐν Ῥώμῃ, Νικομηδείᾳ καὶ ἄλλαχοῦ. Αἱ ἐκκλησίαι, βλέπουσαι πρὸς ἀνατολὰς εἶχον τὴν ἀγίαν τράπεζαν καὶ τὸ βῆμα, ὅθεν ἀνεγινώσκοντο αἱ ἅγιοι Γραφαί, τὰ διάφορα βιβλία τῶν ὁποίων συλλεγόμενα ἀπετέλουν τοὺς ἱεροὺς κώδικας, καὶ ἐξεφωνοῦντο οἱ λόγοι ἢ ὁμιλῖαι, αἵτινες ἰδίως ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσι χαρακτῆρα ῥητορικόν. Ἐκτὸς ὁμῶς τῶν ναῶν οἱ χριστιανοὶ πρὸς τέλεσιν τῆς λατρείας αὐτῶν μετεχειρίζοντο καὶ διάφορα σπήλαια καὶ τρώγλας καὶ πρὸ πάντων τὰ κοιμητήρια καὶ τὰς κατακόμβας· αἱ τελευταῖαι αὗται ἦσαν ὑπόγεια μνημεῖα ἐντὸς γῆς πορώδους, πολλάκις δὲ λίαν εὐρεῖαι αἰθουσαι, διαρούμεναι εἰς διάφορα τμήματα· ἐπὶ τῶν τοίχων αὐτῶν ἦσαν ἀνωρυγμένα μνήματα, ἅγιοι τράπεζαι καὶ θρόνοι ἐπισκόπων· τοιαῦται κατακόμβαι ὑπῆρχον πολλαὶ ἐν τῇ Δύσει καὶ σήμερον δὲ ἀνευρέθησάν τινες ἐν Ῥώμῃ καὶ Νεαπόλει. Ἐν ταῖς κατακόμβαις ταύταις εὐρίσκομεν καὶ τὰ πρῶτα ἔχνη τῶν χριστιανικῶν πλαστικῶν τεχνῶν καὶ πρὸ πάντων τῆς ζωγραφικῆς καὶ γλυ-

πτικῆς· ταῦτα δὲ εἶναι διάφορα σύμβολα χριστιανικά, ἀλληγορικὴν ἔχοντα σημασίαν. Οὕτω π. χ. τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ **+**, **†**, **‡** μάλιστα ἐνίοτε μετὰ τῶν γραμμάτων **α** **ω**, τὸ μονόγραμμα τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ὡς **✠**, **✡**, **ρ**, **✠**, **✡**, καὶ τρίτον διάφορα σύμβολα, ὡς ὁ **ι** **χ** **θ** **ς**, σημαίνων τὸ ὕδωρ τῆς ζωῆς καὶ παριστῶν τὰς λέξεις Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτήρ, ἡ **ναῦς**, σημαίνουσα τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ **ἄγκυρα**, πρὸς ἔκφρασιν τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδος, ὁ **ποιμήν**, περιστοιχούμενος ὑπὸ τῶν προβάτων ἢ φέρων ἐπ' ὤμων τὸ ἀπολωλός, ὁ **ἀμνός** κτλ. Ἐπίσης ἐν ταῖς κατακόμβαις ὑπῆρχον καὶ διάφοροι εἰκόνες ἐκ τε τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, ὡς π. χ. ὁ κατακλυσμός, ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, οἱ τρεῖς παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ, ἡ προσκύνησις τῶν Μάγων, ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου κλπ.

3. Ἐπίσης κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνεπτύχθη καὶ ὁ κύκλος τῶν ἐορτῶν τῶν χριστιανῶν· ἐκτὸς τῆς Κυριακῆς, βλέπομεν ὅτι πρὸς ἀνάμνησιν τῆς προδοσίας καὶ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου ἦσαν ὠρισμένοι ἡ Τετράς καὶ ἡ Παρασκευή, καθ' ἃς ἐνήστευον οἱ Χριστιανοί· ἔπειτα ἐν γενικῇ χρήσει ἦν ἡ ἐορτὴ τοῦ Πάσχα, εἰς τὸ ὁποῖον παρεσκευάζοντο διὰ τῆς Τεσσαρακοστῆς· μετὰ τῆς ἐορτῆς δὲ τοῦ Πάσχα ἦν συνδεδεμένη ἡ ἐορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς, ὡς ἡ γενέθλιος ἡμέρα τῆς ἐκκλησίας, οὕτω δὲ ὠνομάζετο ὅχι μόνον ἡ

πεντηκοστή μετὰ τὸ Πάσχα ἡμέρα, ἀλλὰ καὶ ἅπασαι αἱ πεντήκοντα ἡμέραι, καθ' ἃς οἱ χριστιανοὶ δὲν ἐνήστευον καὶ προσηύχοντο ὀρθιοὶ· ἐκ τῶν πεντήκοντα δὲ τούτων ἡμερῶν ἐπίσημος ἦν καὶ ἡ τεσσαρακοστή, ὡς ἡμέρα τῆς ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου· φαίνεται δὲ ὅτι ἐν Ἀνατολῇ ἐωρτάζετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν Ἐπιφανίων τῇ 6 Ἰανουαρίου. Ἐκτὸς τῶν ἑορτῶν τούτων ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις ἀπαντῶσι καὶ αἱ ἑορταὶ τῶν ἁγίων μαρτύρων, τὰς ὁποίας οἱ χριστιανοὶ ἐώρταζον συνερχόμενοι ἐν τοῖς κοιμητηρίοις καὶ ταῖς κατακόμβαις διὰ προσφορῶν, προσευχῆς καὶ ἀναγνώσεως τῶν μαρτυρολογίων αὐτῶν, ἀπέδιδον δὲ πρὸς τούτοις μεγάλην τιμὴν καὶ σεβασμὸν καὶ εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῶν λείψανα.—Σημειωτέον ὅμως ἐνταῦθα, ὅτι ἐν τῇ ἑορτῇ τοῦ Πάσχα ὑπῆρχε παρὰ ταῖς διαφοροῖς ἐκκλησίαις διαφορὰ τις· αἱ ἐκκλησίαι δηλ. τῆς Μ. Ἀσίας, Κιλικίας, Συρίας καὶ Μεσοποταμίας θέλουσαι νὰ φυλάττωσιν αὐστηρῶς τὴν ἡμέραν τοῦ μηνὸς Νισὰν (μεταξὺ Μαρτίου καὶ Ἀπριλίου) καθ' ἣν ἐσταυρώθη καὶ ἀνέστη ὁ Χριστός, κατὰ μὲν τὴν 14 Νισὰν ἐώρταζον τὸ σταυρώσιμον Πάσχα, καὶ τὴν τρίτην ὥραν μετὰ μεσημβρίαν ἐπέλυον τὴν νηστείαν, κατὰ δὲ τὴν 16 τὸ ἀναστάσιμον καθ' ὅποιανδήποτε ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος καὶ ἂν ἐπιπτεν αὕτη· αἱ ἐκκλησίαι ὅμως τῆς Ἑλλάδος, Αἰγύπτου, Πόντου, Παλαιστίνης καὶ Δύσεως ἤθελον νὰ ἐορτάζωσιν ἀκριβῶς τὰς ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος, καθ' ἃς πραγματικῶς ἔπαθε καὶ ἀνέστη ὁ

Χριστός, δηλ. τὴν Παρασκευὴν καὶ τὴν Κυριακὴν, καὶ διὰ τοῦτο ἐὰν ἡ 14 Νισὰν δὲν ἐπιπτεν ἐν Παρασκευῇ, ἐώρταζον τὸ σταυρώσιμον Πάσχα τὴν ἐπομένην Παρασκευὴν, καὶ μετὰ δύο ἡμέρας, δηλ. τὴν Κυριακὴν, τὸ ἀναστάσιμον Πάσχα, ὅτε καὶ ἐπέλυον τὴν νηστείαν. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη κατὰ πρῶτον ἐπαρουσιάσθη τῷ 155 ὅτε ὁ ἐπίσκοπος Σμύρνης Πολύκαρπος μετέβη εἰς τὴν Ῥώμην· τότε ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Ἀνίκητος ὑπὲρ τῆς ἰδίας πράξεως ἐπεκαλεῖτο τὴν παράδοσιν τοῦ Πέτρου καὶ Παύλου, ὁ δὲ Πολύκαρπος τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννου· οὕτως ἀπεχωρίσθησαν οἱ δύο ἄνδρες χωρὶς μὲν νὰ μεταπείσωσιν ἀλλήλους, ἐν ἀγάπῃ ὅμως καὶ ὁμονοίᾳ, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Ἀνίκητος παρέσχε τῷ Πολυκάρπῳ τὴν ἄδειαν νὰ τελέσῃ τὴν θείαν λειτουργίαν. Ὅτε ὅμως τῷ 196 ἐκ νέου ἀνεφύη ἡ ἔρις μεταξὺ τοῦ Ῥώμης Βίκτωρος καὶ τοῦ Ἐφέσου Πολυκράτους, ὁ πρῶτος εἰς τοσοῦτο ὑπεροψίας ἀφίκετο, ὥστε ἠθέλησε νὰ ἀφορίσῃ τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας· ἀλλὰ πανταχόθεν τότε ἠγέρθησαν δίκαιοι κατ' αὐτοῦ ἔλεγχοι. Οὕτως αἱ διάφοροι αὗται περὶ Πάσχα πράξεις ἐξηκολούθουν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, διατηρηθεῖσαι μέχρι τῆς ἐν Νικαίᾳ πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἥτις ὥρισεν ὀριστικῶς τὰ περὶ τῆς ἑορτῆς καὶ κατεδίκασε τοὺς πρώτους ὡς Τεσσαρεσκαίδεκαίτας.

4. Ὅμοιως ἀνεπτύχθησαν καὶ τὰ περὶ τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος. Ἐκτὸς τοῦ ρηπιοβαπτισμοῦ, ὅστις ἦν ἐν καθολικῇ χρήσει, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ πάντας τοὺς (Ἐκκλησιαστ. Ἱστορία)

θέλοντας νὰ βαπτισθῶσι παρσκευάζε δια διδασκαλίας, ἥτις ἐλέγετο *κατήχησις*. οὗτοι δηλ. ὀνομαζόμενοι *κατηχούμενοι* διηροῦντο εἰς τρεῖς τάξεις: τοὺς ἀκρωμένους, διότι εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀκούωσιν ἐπ' ἐκκλησίας μόνον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· τοὺς γόνυ κλίνοντας, διότι παρσευρισκόμενοι εἰς τὸ ὁμιλητικὸν μέρος τῆς θείας λατρείας ἔκλινον τὸ γόνυ· καὶ τοὺς φωτιζομένους, οἵτινες ἦσαν ἔτοιμοι νὰ δεχθῶσι τὸ βάπτισμα· ἀφοῦ οὕτω παρσκευάζοντο διὰ τῆς διδασκαλίας, ὡς καὶ προσευχῆς καὶ νηστείας, ἀνεγινώσκοντο ἐπ' αὐτῶν οἱ ἐξορκισμοί, ἀπήγγελλον τὸ σύμβολον τῆς πίστεως καὶ ἐβάπτιζοντο διὰ τριῶν καταδύσεων καὶ ἀναδύσεων· μόνον εἰς τοὺς ἀσθενεῖς ἐπετρέπετο ἡ ἐπίχυσις ἢ ὁ ραντισμός, διὸ καὶ ἐλέγετο τοῦτο βάπτισμα τῶν κλινικῶν. Μετὰ τὸ βάπτισμα ἐτελεῖτο τὸ μυστήριον τοῦ Χρίσματος. Μετὰ ταῦτα οἱ νεόφυτοι ἐνεδύοντο λευκὰ, ἐλάβανον τὸ φίλημα τῆς εἰρήνης καὶ μετεῖχον τῆς θείας Εὐχαριστίας. Συνήθεις διὰ τὸ βάπτισμα ἡμέραι ἦσαν τὸ μέγα Σάββατον, ἡ Πεντηκοστὴ καὶ τὰ Ἐπιφάνια.— Ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ ἀνεφύη καὶ τὸ ζήτημα περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἵρετικῶν καὶ σχισματικῶν· καὶ αἱ μὲν ἐκκλησίαι τῆς Μ. Ἀσίας καὶ βορείου Ἀφρικῆς ἀπέρριπτον αὐτὸ ὡς ψευδές, ἐνῶ ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥώμης ἀπεδέχετο ὡς ἔγκυρον, ἀρκεῖ νὰ ἐτελεῖτο εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος· ὑπὲρ τῆς πράξεως τῶν πρώτων ἐπαρουσιάσθη ὁ ἐπίσκοπος Καισαρείας Καππαδοκίας Φιγμυλιανὸς καὶ ὁ Καρχηδόνος Κυπριανός, ὑπὲρ δὲ

τῆς δευτέρας ὁ Ῥώμης Στέφανος, ὅστις μάλιστα ἐν τῇ ὑπεροφίᾳ αὐτοῦ ἠθέλησε νὰ ἀποκόψῃ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς· ἡ διαφορὰ ἐξηκολούθει, ἕως οὔ ἡ ἐν Νικαίᾳ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος καθώρισε καὶ τὰ περὶ τούτου.

5. Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἡ Ἐκκλησία ἐδίδασκεν, ὅτι οἱ μεταλαμβάνοντες τούτου ἐκοινωνοῦν αὐτοῦ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου, μεταβαλλομένων τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου· ἐνῶ δὲ αἱ ἀγάπαι ἦσαν συνδεδεμέναι κατ' ἀρχὰς μετὰ τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἀκολούθως ἀπεχωρίσθησαν. Τὰ πρὸς τέλεσιν τοῦ μυστηρίου ἀπαιτούμενα προσέφερον οἱ χριστιανοὶ ὡς προσφοράς, διότι εἶχον τὴν ιδέαν ὅτι ἡ Εὐχαριστία εἶναι *θυσία εἰς τὸν Θεόν*. ἦσαν δὲ ταῦτα ἄρτος ἐνζυμος καὶ οἶνος, ὅστις συνεκεράννυτο μετὰ ὕδατος. Ἐνῶ δὲ ἡ Εὐχαριστία κατ' ἀρχὰς ἐτελεῖτο ἀπλούστατα, ἀκολούθως ἀνεπτύχθη εἰς πλουσίαν λειτουργίαν, ἥτις διηρεῖτο εἰς δύο μέρη, εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν κατηχουμένων καὶ εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν πιστῶν· καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ, ὅπου ἠδύναντο νὰ παρίστανται ἐκτὸς τῶν κατηχουμένων καὶ μετανοοῦντες καὶ ἐνεργοῦμενοι καὶ ἰουδαῖοι ἔτι καὶ ἐθνικοί, ἀνεγινώσκοντο αἱ ἅγαι Γραφαί, ἐκηρύσσετο ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐψάλλοντο ᾠσματα καὶ ὕμνοι ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς λαμβανόμενοι ἢ ὑπὸ χριστιανῶν ποιητῶν ποιούμενοι· ὅτε δὲ ἐλέγετο ὑπὸ τοῦ διακόνου τὸ *προέλθετε ἐν εἰρήνῃ οἱ κατηχούμενοι, οἱ μετανοοῦντες κτλ.* τότε

κλειομένων τῶν θυρῶν ἐτελεῖτο τὸ μυστήριον ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ τοῦ ἐπισκόπου· εἶτα ἀφοῦ μετελάμβανον πάντες οἱ παρεστώτες, ἐλάμβανον τὴν εὐλογίαν τοῦ προσεστώτος καὶ ἀπελύοντο.

+ § 27. Ἠθικὸς βίος καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία.

1. Κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους τῆς Ἐκκλησίας αἰῶνας οἱ Χριστιανοὶ ἔζων ἐν τοιαύτῃ ἠθικότητι καὶ τοιαύτην ἠθικὴν σπουδαιότητα ἀνέπτυσσον, οἷαν δὲ εἶδεν ἔτι ὁ κόσμος. Ἐνῷ πρὸ Χριστοῦ οἱ ἔθνικοι διεκρίνοντο διὰ τὴν φιλαυτίαν αὐτῶν καὶ τὸν ἐγωισμόν, τὸ κύριον γνώρισμα τῶν Χριστιανῶν ἦν ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη· πάντες ἐθεώρων ἀλλήλους ὡς ἀδελφοὺς καὶ τοῦτο ἐπεδείκνυντο οὐ μόνον ἐν λόγοις ἀλλὰ καὶ ἐν ἔργοις· καίτοι δὲ ἡ ἐπὶ τῶν ἀποστόλων εἰσαχθεῖσα *κοινωνία τῶν ἀγαθῶν* κατηργήθη κατ' ἀνάγκην, ἐν τούτοις οὐδεὶς χριστιανὸς τὴν περιουσίαν αὐτοῦ ἐθεώρει ὡς ἰδίαν, ἀλλ' ὡς κοινὸν κτῆμα· ἦτο ἀδύνατον νὰ πάσχη χριστιανός τις, χωρὶς νὰ εὐρίσκη ὑποστήριξιν· τοὺς ἀσθενεῖς ἐπεσκέπτοντο καὶ παρηγόρουν, τοὺς πτωχοὺς ἐβοήθουν, τοὺς καταδιωκομένους ἔσωζον, τοὺς αἰχμαλώτους ἀπηλευθέρουν· ποσάκις αἱ κατὰ τόπους ἐκκλησίαι δὲν ἔσπελλον βοήθειαν εἰς τοὺς πάσχοντας ἀδελφοὺς, ἐξηγόραζον αἰχμαλώτους καὶ περιεποιῶντο τοὺς ἀσθενεῖς! ἐν τρομερᾷ λοιμικῇ ἀσθενείᾳ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ οἱ Χριστιανοὶ ἔδειξαν ἀπαράδειγμάτιστον αὐταπάρνησιν, ἀμεριμνῶντες ὅλως περὶ τῆς ἰδίας ζωῆς· ὅμοια ἐπεδείξαντο

καὶ οἱ ἐν Καρχηδόνι καὶ Ῥώμῃ Χριστιανοὶ· καὶ τὸ θαυμαστότερον εἶναι, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ τὴν τοιαύτην ἀγάπην καὶ φιλαδελφίαν ἐδείκνυν οὐ μόνον πρὸς τοὺς ὁμοδόξους αὐτῶν ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς διώκτας ἐθνικοὺς· ἐνῷ οὗτοι ἐν καιρῷ λοιμῶν ἐγκατέλειπον ἐν ταῖς ὁδοῖς τοὺς ὁμοφύλους αὐτῶν καὶ συγγενεῖς, οἱ χριστιανοὶ περιεποιῶντο αὐτοὺς μεθυσίαν τῆς ἰδίας ζωῆς. Ἀληθῶς ὁ κόσμος τότε πρῶτον εἶδε τοιαύτην ἀγάπην, διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἔθνικοι ἠναγκάζοντο νὰ ἀναφωνῶσιν, *ἴδε πόσον ἀγαπῶσιν ἀλλήλους!* Ἀξιοθαύμαστος ἦτο καὶ ὁ οἰκογενειακὸς αὐτῶν βίος· ἐνῷ ἐν τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ ἡ γυνὴ ἦν δούλη τοῦ ἀνδρός, ὁ χριστιανισμὸς ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην αὐτῆς ἀξίαν· ἡ γυνὴ ἦν ἴση πρὸς τὸν ἄνδρα, ἀμφοτέρω δὲ ἐθεώρουν ἀλλήλους ὡς μίαν σάρκα καὶ μίαν ψυχὴν· ἀμφοτέρω εἶναι, λέγει ὁ Τερτυλλιανός, ὡς ἀδελφὸς καὶ ἀδελφή, ὁμοῦ προσεύχονται, ὁμοῦ κλίνουσι τὸ γόνυ, ὁμοῦ νηστεύουσιν· ἀμφοτέρω εἶναι ἐν τῷ δείπνῳ τοῦ Κυρίου, ἀχώριστοι ἐν ταῖς δυστυχίαις, ἐν τοῖς διωγμοῖς, ἐν ταῖς εὐπραγίαις. Τὸ τοιοῦτον πνεῦμα, τὸ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἐπικρατοῦν, μετέβαλε καὶ τὴν κατάστασιν τῶν δούλων· καὶ οὗτοι ἦσαν ἀδελφοὶ τῶν ἐλευθέρων, καὶ οὗτοι ἀπήλαυον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν αὐτῶν δικαίων, ἀπηλλάγησαν δὲ βαθμηδὸν τῆς ἀτιμωτικῆς ἐκείνης θέσεως, εἰς ἣν κατεδικάσθησαν ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν. Ὅποιοι δὲ ἦσαν οἱ Χριστιανοὶ ἐν τῷ οἰκογενειακῷ αὐτῶν βίῳ, τοιοῦτοι καὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ· ἐμπνεό-

μενοι ὑπὸ τῆς ὀρθῆς ιδέας, ὅτι ὁ κόσμος οὗτος εἶναι πρόσκαιρος καὶ ὅτι ἡ αἰωνία αὐτῶν πατρίς εἶναι ὁ οὐρανός, περιεφρόνουν τὰς ἀπολαύσεις τοῦ κόσμου τούτου, τὰς διασκεδάσεις, τὰ θέατρα, τὰς θηριομαχίας καὶ πολλὰ ἔτι ἐπαγγέλματα κινδυνώδη· τὸν βίον τοῦτον ἐθεώρουν ὡς ἀγῶνα καὶ πόλεμον, καὶ διὰ τοῦτο εὐχαρίστως ὑπέμενον στερήσεις καὶ κακουχίας καὶ ἐθυσίαζον τὴν ζωὴν αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ· ἐτίμων καὶ ἐσέβοντο τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' ὅταν αὕτη ὑπερέβαινε τὰ ὅρια αὐτῆς ἐπεμβαίνουσα εἰς τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν συνείδησιν, τότε ἐφήρμοζον τὸ ἀποστολικόν: *πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις*. Ὁρθὴν ιδέαν περὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν χριστιανῶν λαμβάνομεν καὶ ἂν ρίψωμεν βλέμμα τι εἰς τὰ ἔθιμα αὐτῶν. Οὕτω π. χ. εἰς τὰ τοῦ γάμου· ἡ Ἐκκλησία ὀρρωμένη ἐκ τῆς ιδέας, ὅτι ὁ γάμος εἶναι μυστήριον, διέτασεν ὅπως γίνηται τῇ *εὐλογίᾳ* τοῦ ἱερέως· ἐνῶ δὲ ἀπέβαλε τὸν *στέφανον* καὶ τὸ *κάλυμμα* τῆς νύμφης ὡς ἔθιμα ἐθνικά, διετήρησε τὸν *δακτύλιον*· αὐτὸ τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τὰ πρὸς τοὺς νεκροὺς *νομιζόμενα*. Οἱ ἐν Χριστῷ ἀποθνήσκοντες δὲν ἐκαίοντο, ἀλλ' ἐθάπτοντο εἰς τὴν γῆν, ἐν μέσῳ προσευχῶν καὶ ᾠσμάτων, συνοδευόντων συγγενῶν, φίλων καὶ τοῦ ἱεροῦ κλήρου· ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρχεν ἰσχυρὰ ἡ πεποίθησις, ὅτι οἱ ζῶντες διατελοῦσιν ἔτι ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῶν τεθνεώτων, διὰ τοῦτο ἐώρταζον τὰς ἡμέρας τοῦ θανάτου αὐτῶν διὰ τῶν ἀγαπῶν, προσφορῶν καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας.

Τὰ προσφιλέα μέρη, ἐνθα ἐθάπτοντο οἱ Χριστιανοί, ἦσαν οἱ ἀγροί, οἱ κρύπται καὶ αἱ κατακόμβαι, μέχρι δὲ τῆς σήμερον ἀπαντῶμεν ἐνταῦθα ἐπιγραφὰς μαρτυρούσας, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐθεώρουν τὸν θάνατον ὡς ἀνάπαυσιν· οὕτω π. χ. ἀναγινώσκομεν πολλαχοῦ: ἐνταῦθα κοιμᾶται ἡ Βικτωρία· ἀλλαχοῦ: ἐνταῦθα ἀναπαύεται ἐν εἰρήνῃ ὁ Δεῖνα κτλ. ἐνιαχοῦ δὲ βλέπομεν γεγλυμμένα ἐπὶ τῶν τάφων καὶ τὰ ἐμβλήματα τῶν ἐπαγγελμάτων τῶν χριστιανῶν ἢ καὶ διάφορα ἀθύρματα, *δακτυλίους*, *λύχνους* κτλ. τὰ ὅποια οἱ χριστιανοὶ ἐνέθαπτον ἐν τοῖς τάφοις τῶν συγγενῶν αὐτῶν. Λαμπρὰν εἰκόνα τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην παρέχει ἡ λαμπρὰ ἀληθῶς ἐπιστολὴ πρὸς *Διόγνητον*. Οἱ χριστιανοί, λέγει ὁ ἄγνωστος τῆς ἐπιστολῆς συγγραφεύς, *πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροιχοι, μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη πατρίς ἐστὶν αὐτῶν καὶ πᾶσα πατρίς ξένη*. . . ἐπὶ γῆς διατρέβουσιν, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται· πείθονται τοῖς ὀρισμένοις νόμοις καὶ τοῖς ἰδίῳ βίοις νικῶσι τοὺς νόμους· ἀγαπῶσι πάντας καὶ ὑπὸ πάντων διώκονται· ἀγροοῦνται καὶ κατακρίνονται· θανατοῦνται καὶ θεοποιοῦνται· πτωχεύουσι καὶ πλουτίζουν πολλοὺς· πάντων ὑστεροῦνται καὶ ἐν πᾶσι περισσεύουσιν· ἀτιμῶνται καὶ ἐν ταῖς ἀτιμίαις δοξάζονται· βλασφημοῦνται καὶ δικαιοῦνται· λαιδοροῦνται καὶ εὐλογοῦσιν· ὑβρίζονται καὶ τιμῶσιν· ἀγαθοποιοῦντες ὡς κακοὶ κολάζονται. . . ἀπλῶς δ'

εἰπεῖν, ὅπερ ἐστὶν ἐν σώματι ψυχὴ, τοῦτ' εἰσὶν ἐν κόσμῳ χριστιανοί· ἔσπαρται κατὰ πάντων τῶν τοῦ σώματος μελῶν ἡ ψυχὴ, καὶ χριστιανοὶ κατὰ τὰς τοῦ κόσμου πόλεις· οἰκεῖ μὲν ἐν τῷ σώματι ψυχὴ, οὐκ ἔστι δὲ ἐκ τοῦ σώματος· καὶ χριστιανοὶ ἐν κόσμῳ οἰκοῦσιν, οὐκ εἰσι δὲ ἐκ τοῦ κόσμου.

2. Ἐπὶ τῆς τοιαύτης ἠθικότητος τοῦ βίου τῶν Χριστιανῶν στηρίζεται καὶ ἡ *χριστιανικὴ ἀσκησις*, ἥτις ἐκτὸς τοῦ ὀνόματος τούτου ὀνομάζεται καὶ *παρθενία*, *ἐγκράτεια*, *ἀγνεία*, *φιλοσοφία*. Πολλοὶ δηλ. κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἐντὸς τῆς κοινωνίας ζῶντες, ἥσκουν βίον αὐστηρότερον, ἀπέχοντες τοῦ γάμου, νηστεύοντες καὶ προσκαρτεροῦντες τῇ προσευχῇ καὶ τῇ ἀναγνώσει τῶν ἁγίων Γραφῶν. Ἐκ τοῦ τοιοῦτου ἀσκητικοῦ βίου, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν διωγμῶν καὶ μάλιστα τοῦ ἐπὶ Δεκίου, προῆλθεν ὁ *μοναχικὸς βίος τῶν ἀναχωρητῶν*· πολλοὶ δηλ. φεύγοντες τὸν κόσμον τοῦτον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ κατέφευγον εἰς τὰς ἐρήμους, ὅπου ἔζων τὸν αὐστηρὸν τοῦτον βίον· πρῶτον τοιοῦτον ἀναχωρητὴν ἀναφέρει ἡ ἱστορία Παῦλον τὸν *Θηβαῖον* ἐν Αἰγύπτῳ, ὅστις ἐπὶ 97 ἔτη ἔζη ἐν τινὶ σπηλαίῳ, ἕως οὗ ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ *M. Ἀρτωνίου*.

3. Καίτοι τοσοῦτον θαυμαστός ἦν ὁ ἠθικὸς βίος τῶν Χριστιανῶν, ἐν τούτοις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀποστόλων εἰσεχώρησαν καὶ τινες κακίαι· οὕτω π. χ. ζώντων ἔτι τῶν Ἀποστόλων ἐνεφανίσθη ἡ *ὑπόκρισις*, ὁ γογγυσμὸς (Πρ. 5. 6) καὶ ἄλλαι κακίαι, ἐν δὲ τῇ μετ'

αὐτοὺς ἐποχῇ κατὰ τοὺς διωγμοὺς χριστιανοὶ τινες ἤρνουντο τὸν Χριστὸν καὶ προέδιδον τὰς ἁγίας Γραφὰς (ἀποστάται, προδόται). Ἄλλ' ἡ Ἐκκλησία, ἀκολουθοῦσα τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, ἀπέκοπτε μὲν αὐτοὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας (*ἀνάθεμα*), μετανοοῦντας δὲ εἰλικρινῶς συνεχώρει (*μετάνοια*, *ἄφεσις*), μέχρις οὗ κατ' ὀλίγον ὥρισεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τῶν μετανοούντων· διήρесе δηλ. αὐτοὺς εἰς τέσσαρας τάξεις καὶ διώρισε τὸν ἐπὶ τῆς μετανοίας πρεσβύτερον· καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην τάξιν ἀνῆκον οἱ *προσκληαίοντες* ἢ *χειμαζόμενοι*, ὀνομαζόμενοι οὕτω διότι ἴσταντο πρὸ τῶν θυρῶν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ παρεκάλουν τοὺς εἰσερχομένους νὰ δεηθῶσιν ὑπὲρ αὐτῶν· εἰς τὴν δευτέραν οἱ *ἀκροώμενοι*, οἵτινες εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἤκροῶντο τῶν ἁγίων Γραφῶν καὶ τοῦ κηρύγματος· εἰς τὴν τρίτην οἱ *ὑποπίπτοντες* ἢ *γόνυ κλίνοντες*, οἵτινες παρῆσαν ἐν τῇ προσευχῇ κλίνοντες γόνυ, καὶ εἰς τὴν τετάρτην οἱ *συνιστάμενοι*, οἵτινες παρῆσαν μὲν καὶ ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ, δὲν ἠδύναντο ὅμως νὰ κοινωνήσωσιν. Ἀφοῦ οἱ μετανοοῦντες διήρχοντο τὰ διάφορα ταῦτα στάδια τῆς μετανοίας, ἐλάμβανον ἔπειτα παρὰ τοῦ ἐπισκόπου τὴν ἄφεσιν καὶ παρὰ τῶν πιστῶν τὸ φίλημα τῆς ἀγάπης καὶ μεταλαμβάνοντες τῶν θείων μυστηρίων συγκατελέγοντο τοῖς λοιποῖς χριστιανοῖς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικά Γράμματα.

§ 28. Ἀποστολικοὶ Πατέρες καὶ Ἀπολογηταί.

1. Καθὼς οἱ ἱεροὶ ἀπόστολοι διὰ τὴν προφυλάξωσιν τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν ἀπὸ πάσης διαστροφῆς, ὁδηγήσωσι δὲ τοὺς χριστιανοὺς καὶ παραινέσωσιν ἐν διαφόροις ἀνάγκαις, ἔγραψαν τὰ *ἱερὰ βιβλία* τῆς ἁγίας Γραφῆς, τὰ ἀποτελοῦντα τὴν *Κατὰ τὴν Διαθήκην*, οὕτω καὶ οἱ διάδοχοι αὐτῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τὸ μὲν ἕνεκα ἀναγκῶν τῶν Χριστιανῶν, τὸ δὲ ἕνεκα τῶν ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν διωγμῶν, καὶ τρίτον ἕνεκα τῶν διαφόρων αἰρέσεων καὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ σαφηνίσωσι πολλάκις καὶ ὑπερασπίσωσι τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἔγραψαν διάφορα συγγράμματα. Τοιοῦτοτρόπως ἐμορφώθη μία ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία, τὴν ὅποιαν πρῶτοι ἐκαλλιέργησαν οἱ οὕτω λεγόμενοι Ἀποστολικοὶ Πατέρες. Οἱ ἱεροὶ δηλ. οὗτοι ἄνδρες, μαθηταὶ καὶ ἄμεσοι διάδοχοι τῶν ἀποστόλων ὄντες, ἐκ διαφόρων περιστάσεων ὁρμώμενοι, ἢ διὰ τὴν ἐνισχύωσιν π. χ. τοὺς πιστοὺς ἐν τῇ πίστει ἢ διὰ τὴν ἀναγγεῖλωσιν αὐτοῖς διάφορα γεγονότα, ἔγραψαν πρὸς αὐτοὺς διαφόρους ἐπιστολάς. Τοιοῦτοι εἶναι ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης *Κλήμης*, γράψας

δύο ἐπιστολάς πρὸς τοὺς Κορινθίους, ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος ὁ θεοφόρος, ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, ὅστις ἀπαγόμενος εἰς Ῥώμην (§ 15, 1) ἔγραψεν ἑπτὰ ἐπιστολάς πρὸς διαφόρους κοινότητας τῆς Μ. Ἀσίας, ὁ ἱερὸς Πολύκαρπος ὁ Σμύρνης (§ 15, 2) καὶ ἄλλοι. Εἰς τοὺς ἀποστολικοὺς Πατέρας κατατάσσεται καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου φέρονται πολὺ σπουδαῖα συγγράμματα.

2. Μείζονα ἐπίδοσιν ἔλαβεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία ἕνεκα τῶν ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν διωγμῶν, τοὺς ὁποίους ἐκίνησαν κατὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ἐθνικοί· οὕτω προῆλθον οἱ ἱεροὶ ἀπολογηταί, οἵτινες ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται ἀπολογίαι, δύο τινὰ ἐσκόπουν, νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀποδεικνύοντες τὸ ἄδικον καὶ παράνομον τῶν κατ' αὐτῆς διωγμῶν καὶ δεικνύοντες τὸ σαθρὸν καὶ μάταιον τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, καὶ νὰ παραστήσωσι τὴν θεϊότητα τῆς χριστιανικῆς, μεταχειριζόμενοι εἰς τοῦτο ὡς ἀποδείξεις τῆς προφητείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων, τὴν ταχεῖαν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν σταθερότητα τῶν Χριστιανῶν ἐν τοῖς διωγμοῖς καὶ ἐν γένει τὸν ἠθικὸν αὐτῶν βίον. Ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων ἀπολογητῶν τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ ἅγιος Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, ὅστις ἐθνικὸς ὑπάρχων καὶ φλεγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν, ἐρρίφθη ἀλληλοδια-

δόχως εἰς τὰ διάφορα φιλοσοφικά συστήματα τῶν ἀρχαίων· ἀλλ' οὐδαμοῦ ικανοποιήθη, ὅτε λαβὼν παρά τινος γέροντος τὰς ἀγίας Γραφὰς καὶ μελετήσας αὐτάς, τοσοῦτον θερμὸς ζηλωτὴς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀνεδείχθη, ὥστε εὐ μόνον ἔγραψεν ὑπὲρ αὐτῆς δύο ἀπολογίας ἀλλὰ καὶ ἐμαρτύρησεν ἐν Ῥώμῃ (§ 15, 2). Ἐπίσημοι ἀπολογηταὶ εἶναι καὶ ὁ Ἀθηναγόρας, Θεόφιλος ὁ Ἀρτιοχείας καὶ ἄλλοι.

§ 29. Αἱ τρεῖς θεολογικαὶ σχολαὶ τοῦ Γ' αἰῶνος.

1. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου αἰῶνος ἡ ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία ἔλαβε χαρακτηῖρα ἐπιστημονικώτερον, διότι ἐν αὐτῇ ὄχι μόνον βλέπομεν τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς βάσεις ὅλων τῶν θεολογικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ διάφορα συστήματα ἢ μεθόδους, τὰς ὁποίας συνήθως ὀνομάζουσι θεολογικὰς σχολάς. Πρώτη τοιαύτη σχολὴ εἶναι ἡ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, χαρακτηριζομένη διὰ τὴν πίστιν αὐτῆς, τὴν εἰρηνικὴν διάθεσιν καὶ τὸ θεωρητικὸν ἅμα καὶ πρακτικὸν πνεῦμα. Ἀρχηγὸς τῆς σχολῆς ταύτης εἶναι ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος, ἐπίσκοπος Λουγδούρου, ὅστις ἐκ Μ. Ἀσίας πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ μετέβη εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ ἐκεῖ τῷ 178 διεδέχθη τὸν μάρτυρα Ποθειρὸν (§ 15, 21) εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Λουγδούρου, μαρτυρήσας καὶ αὐτὸς τῷ 202 ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Σεπτιμίου Σευήρου (§ 15, 3). Ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος εἶναι εἰς ἐκ τῶν μεγάλων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, διακρι-

θεὶς ὄχι μόνον διὰ τὸ εἰρηνικὸν αὐτοῦ πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ζῆλον αὐτοῦ κατὰ τῶν αἵρετικῶν. Μαθητῆς τοῦ Εἰρηναίου ἦτο ὁ ἱερὸς Ἰππόλυτος ἐπίσκοπος Πόρτου, πλησίον τῆς Ῥώμης, ἐπίσημος διὰ τὴν ποικίλην αὐτοῦ παιδείαν καὶ τὰ πολλὰ συγγράμματα· ἀκμάσας οὗτος μεταξὺ τοῦ 222 καὶ 235 ἀπέθανεν ἐπίσης τὸν μαρτυρικὸν θάνατον.

2. Ἐπισημοτέρα τῆς μικρασιάτιδος σχολῆς εἶναι ἡ Ἀλεξανδρινή, χαρακτηριζομένη διὰ τὴν φιλοσοφικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν, τὴν ἐλευθεροφροσύνην καὶ τὴν πρωτοτυπίαν· ἡ σχολὴ αὕτη, ἐνῶ πρότερον ἦν προωρισμένη διὰ τοὺς κατηχουμένους καὶ ἐλέγετο κατηχητικὴ, μετεβλήθη μετ' ὀλίγον εἰς θεολογικὴν Ἀκαδημίαν. Ἀρχηγὸς τῆς σχολῆς ταύτης εἶναι ὁ Πάνταινος, ὅστις ἔνεκα τοῦ ζήλου αὐτοῦ πρὸς διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου μετέβη μέχρι τῶν Ἰνδιῶν μαθητῆς καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἦν Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ἐπίσημος διὰ τὴν παιδείαν αὐτοῦ καὶ τὰ πολλὰ συγγράμματα. Ἀλλὰ τὸ κλέος τῆς σχολῆς εἶναι ὁ Ὠριγένης, ὅστις τοσαῦτα συγγράμματα ἔγραψε καὶ τοσοῦτον ἐθαυμάσθη ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ἐθνικῶν καὶ χριστιανῶν, ὥστε ὀνομάσθη Ἀδαμάντιος καὶ Χαλκέντερος. Ὁ Ὠριγένης ἦδη ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας διεκρίθη διὰ τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ εἰς τὸν Χριστόν· διὰ τοῦτο, ὅτε ὁ πατήρ αὐτοῦ εὗρίσκετο ἐν τῇ φυλακῇ, προέτρεπεν αὐτὸν ἵνα ἐμμεῖνῃ εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν· μετὰ τὸ μαρτύριον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἀνέλαβε τὴν μέριμναν περὶ τῆς μητρὸς

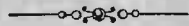
αὐτοῦ καὶ τῶν ἀδελφῶν, ἀνέλαβε τὴν διδασκαλίαν ἐν τῇ σχολῇ τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ τοσαύτην φήμην ἀπέκτησεν, ὥστε πρὸς λύσιν διαφόρων θεολογικῶν ζητημάτων προσεκλήθη εἰς Ἀραβίαν, Ῥώμην καὶ Ἀντιόχειαν. Ὁ Ὠριγένης ἀπέθανε τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Τύρῳ τῷ 254 (§ 16, 1), τοσοῦτον δὲ πολυάριθμα συγγράμματα ἔγραψε καὶ μάλιστα παντοίου περιεχομένου, ὥστε ὁ Ἰερώνυμος ἔλεγε περὶ αὐτοῦ, ὅτι μόλις δύναται τις νὰ ἀναγνώσῃ, ὅσα ὁ Ὠριγένης ἔγραψε. Σημαντικοὶ μαθηταὶ τοῦ Ὠριγένους καὶ ἄξιοι τοῦ διδασκάλου αὐτῶν ὅπαδοι ἦσαν Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας, γνωστὸς διὰ τὴν ἐπιείκειαν αὐτοῦ, τὴν αὐταπάρνησιν καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν, καὶ Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς ἐπίσκοπος Νεοκαισαρείας, ἐπίσημος διὰ τὰ θαύματα αὐτοῦ καὶ τὸν ζῆλον πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

3. Τρίτη σχολὴ τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἡ τῆς βορείου Ἀφρικῆς χαρακτηριζομένη διὰ τὴν πρακτικότητά αὐτῆς. Ὁ κύριος ἀρχηγὸς αὐτῆς εἶναι ὁ Τερτυλλιανός, ὅστις, ἐθνικὸς ὢν, τριακοντούτης προσῆλθεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, δυστυχῶς ὅμως περιέπεσεν ἀκολούθως εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν *Μοντανιστῶν* (§ 22), ὑπὲρ ἧς εἰργάσθη μετὰ ζήλου· ὁ Τερτυλλιανὸς εἶναι εἰς τῶν ἐπισημοτέρων συγγραφέων τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, πολυγραφώτατος καὶ δημιουργὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατινικῆς γλώσσης. Ἐπισημότερος αὐτοῦ εἶναι ὁ ἅγιος Κυπριανὸς ἐπίσκοπος Καρχηδόνας ἀπὸ τοῦ 248. Ὁ

Κυπριανὸς διεκρίθη διὰ τὴν χριστιανικὴν αὐτοῦ ἀγάπην καὶ τὸν ζῆλον ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ· διὰ τοῦτο κατὰ τὸν ἐπὶ Δεκίου διωγμὸν τοσοῦτον ἐμισεῖτο ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν, ὥστε οὗτοι ἀπῆλθον νὰ ριφθῇ βορὰ εἰς τοὺς λέοντας· ἐμαρτύρησε τῷ 258. Ὁ Κυπριανὸς εἶναι εἰς τῶν σπουδαίων Πατέρων καὶ συγγραφέων τῆς Ἐκκλησίας, γράψας πολλὰ συγγράμματα. — Ἐν τέλει σημειωτέον, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην συνεγράφησαν καὶ διάφορα ἀπόκρυφα καὶ ψευδεπίγραφα βιβλία, ἐπὶ σκοπῷ ὅπως ἀπολαύσωσι μείζονος κύρους· τὰ συγγράμματα ταῦτα ἐσκόπουν νὰ παράσχωσι διαφοροὺς πληροφορίας περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων, ἀγνώστους ἡμῖν, καὶ τοιαῦτα εἶναι τὰ ἀπόκρυφα λεγόμενα *Εὐαγγέλια* καὶ αἱ *Πράξεις*, ἧ νὰ πιστοποιήσωσι δι' ἀρχαίων δῆθεν προφητειῶν τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἀγίας αὐτοῦ θρησκείας, καὶ τοιαῦτα εἶναι αἱ *Σίβυλλαι* καὶ ἄλλα.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ ἱεροῦ
Δαμασκηνοῦ (323—700 μ. Χ.).

§ 30. Χαρακτηρισμὸς τῆς περιόδου.

Διὰ τῆς εἰς τὸν χριστιανισμὸν μεταβάσεως Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας μεταβάλλεται. Ἀπὸ τοῦ 323 καὶ ἐξῆς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι πλέον ἡ ἐκκλησία τῶν μαρτύρων, ἡ φοιניσσομένη διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν καὶ καθ' ἐκάστην καταδιωκομένη· εἶναι ἡ ἐκκλησία, ἡ ἀνεγνωρισμένη ὑπὸ τοῦ Κράτους, ἡ ἐκκλησία, ἡ ἀνυψωθείσα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Καيسάρων. Ἡδὴ ἡ πολιτεία παρέχει τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν ἰσχυρὰν αὐτῆς ἐπικουρίαν, πλοῦτον, δόξαν καὶ μεγαλοπρέπειαν, καὶ διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτῆς προστασίας ἐξασφαλισθεῖσα προβαίνει εἰς τὴν περαιτέρω διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλ' ἡδὴ ἐπέστη καὶ ἡ κατάλληλος ἐποχή, ὅπως ἡ ἐκκλησία, ἀπέναντι τῶν διαφορῶν αἱρέσεων, αἱ ὁποῖαι ἀνεφάνησαν ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς καὶ ἠθέλησαν νὰ διαστρέψωσι τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς, καθορίσῃ καὶ διατυπώσῃ αὐτὴν ὀριστικῶς καὶ διὰ τῶν μεγάλων ἀγίων οἰκουμενικῶν συνόδων ἀποδιώξῃ μὲν καὶ στιγματίσῃ τὴν πλάνην, στερεώσῃ δὲ τὴν ὀρθοδοξίαν. Ἐπίσης λίαν σημαντικὴ εἶναι ἡ ἡμετέρα περίοδος καὶ ὅσον ἀ-

φορᾷ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν διοργανισμὸν τῆς Ἐκκλησίας, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὅχι μόνον ἀναπτύσσεται καὶ διατυπῶνται τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα, ἀλλὰ καὶ ἡ λατρεῖα λαμπρύνεται καὶ ἀναπτύσσεται ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον καὶ ὁ χριστιανικὸς ἠθικὸς βίος ἐπιδίδωσι θαυμασίως. Τέλος ἡ παροῦσα περίοδος εἶναι ἐπίσημος καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν θεολογικῶν γραμμάτων καὶ τοὺς μεγάλους Πατέρας καὶ διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες ἐλάμπρυναν καὶ ἐκλείσαν αὐτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Θρίαμβος καὶ ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.

+

§ 31. Θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ καταστροφὴ τοῦ ἐθνισμοῦ.

1. Μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Λικινίου νίκην (323), ὁ Μ. Κωνσταντῖνος (§ 16, 3) παρρησίᾳ πλέον ὡμολόγησε τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ κατέστησεν αὐτὴν θρησκείαν ἄρχουσαν ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει. Ἀφοῦ ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Χριστιανούς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰς ἀφαιρεθείσας πρότερον περιουσίας αὐτῶν καὶ ἀποκατέστησε τοὺς ἐπὶ Λικινίου διωχθέντας, διέταξε δι' ἰδιαίτερου νόμου τὴν ἐορτὴν τῆς Κυριακῆς καὶ ὅλαις δυνάμεσι συνετέλεσεν εἰς τὴν κραταίωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ· ἐξέδωκε διαφόρους νόμους, οἱ ὁποῖοι χαρακτη-

(Ἐκκλησιαστικ. Ἱστορία)

ρίζονται ὑπὸ πνεύματος χριστιανικοῦ· οὕτω π. χ. ἀπηγόρευσε τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον, τὴν ἔκθεσιν τῶν παιδίων καὶ ἐμετρίασε τὴν τύχην τῶν δούλων· ἔπειτα μετὰ μεγάλου σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης προσεφέρετο πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας, ἤκουε παρ' αὐτῶν καὶ ἐδιδάσκετο τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἐμελέτα ἐπιμελῶς τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ ἐδίδασκε πολλάκις τὸν λαὸν καὶ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ· μεταθεὶς δὲ ἐν Κων/πόλει, τὴν ὁποίαν ἀνφοδόκησε, τὴν καθέδραν τῆς αὐτοκρατορίας, ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ διαφόρων ἔργων τῆς τέχνης, καθὼς καὶ διὰ πολλῶν μεγαλοπρεπῶν ἐκκλησιῶν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, ὁ Κωνσταντῖνος δὲν κατεδίωξεν αὐτὴν ἀλλ' ἠνέχθη, μόνον δὲ διαφόρους ἐθνικὰς θυσίας ἀπηγόρευσε καὶ τοῦτο διότι ἦσαν ἀνήθικοι· οὕτω π. χ. κατέστρεψε τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ναὸν τῆς Ἀφροδίτης καὶ ἀφοδόκησε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀναστάσεως ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Κυρίου. Ἀφοῦ οὕτως ἐνήργησεν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, μετὰ τὸν θάνατον τῆς μητρὸς αὐτοῦ, τῆς μακαρίας Ἐλένης, ἣτις εὔρε τὸ τίμιον τοῦ σταυροῦ ξύλον καὶ μεγάλως εἰργάσθη ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐβαπτίσθη τῷ 337 πλησίον τῆς Νικομηδείας καὶ ἀπέθανεν· ἡ κηδεία αὐτοῦ ἐγένετο μεγαλοπρεπῶς ἐν Κωνσταν/πόλει, ἡ δὲ Ἐκκλησία τιμῶσα τὰς ὑπὲρ αὐτῆς ἐνεργείας αὐτοῦ συγκατηρίθμησεν εἰς τοὺς ἁγίους αὐτῆς, ὀνομάσασα *ἱσαπόστολον*.

2. Καθὼς ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, οὕτω καὶ οἱ τρεῖς αὐτοῦ υἱοὶ ὑπερήσπισαν καὶ ὑπεστήριζαν τὸν χριστιανισμόν· δυστυχῶς ὅμως μὴ γενόμενοι ἄξια τέκνα τοῦ πατρὸς αὐτῶν, κατεδίωξαν τὸν ἐθνισμόν διὰ τῆς βίας· ἰδίως ὁ *Κωνσταντῖος* (337—361) μετὰ τὸν θάνατον τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ *Κωνσταντίνου τοῦ Β'* (+ 340) καὶ *Κώνσταντος* (+ 350) γενόμενος μονοκράτωρ, διέταξε νὰ κλεισθῶσιν οἱ εἰδωλολατρικοὶ ναοί, ἀπηγόρευσεν ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὰς θυσίας, περιώρισε τὸν ἐθνισμόν εἰς τὰ χωρία καὶ ἐν γένει εἶπεν ἑθεώρει αὐτὸν ὡς πολιτικῶς ὑποπτον. Ἐντεῦθεν ὅμως ἡγέρθησαν ἐκ μέρους τῶν ἐθνικῶν δυσαρέσκειαί, ἤρξατο δ' ἤδη νὰ παρασκευάζεται κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀντίδρασίς τις, ἣτις καὶ παρουσιάσθη μετὰ τῆς βασιλείας τοῦ *Ιουλιανοῦ*. Οὗτος, τὸν ὁποῖον ἡ Ἐκκλησία ἐστιγμάτισε διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ *παραβάτου* ἢ *ἀποστάτου*, ἦν ἀνεψιὸς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἐπειδὴ δὲ πρωίμως παρετήρησαν ἐν αὐτῷ δυσπιστίαν τινὰ πρὸς τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τάσιν πρὸς τὸν ἐθνισμόν, ἠθέλησαν νὰ ἀναθρέψωσιν ἐν τῷ μοναχικῷ βίῳ· ἀλλ' ὁ Ἰουλιανὸς ἐγίνωσκε καλῶς νὰ ὑποκρύπτῃ ὑπὸ τὸν μοναχικὸν μανδύαν τὴν πρὸς τὸν χριστιανισμόν ἀντίθεσιν· διὰ τοῦτο ἐντροφῶν κρυφίως εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ἀκολούθως διὰ τῶν φιλοσόφων *Μαξιμου* καὶ *Λιβανίου* κραταιωθείς εἰς τὰ ἐθνικὰ αὐτοῦ φρονήματα, συνέλαβε τὴν ιδέαν, ὅτι ἐκλήθη ὑπὸ τῶν θεῶν ὅπως ἀποκαταστήσῃ καὶ ἀνακαινίσῃ τὸν ἐθνισμόν.

σμόν· ὅτε δὲ τῷ 361 ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ ἐν Γερμανίας στρατοῦ αὐτοκράτωρ, ἀπέρριψε πλέον τὸ προσωπεῖον καὶ μετὰ ζήλου ἀπαρδειγματίστου ἀνέλαβε τὴν πραγματοποίησιν τῶν βουλῶν αὐτοῦ. Ὁ σκοπὸς τοῦ Ἰουλιανοῦ ἦν νὰ ἀνυψώσῃ τὸν πεπτωκότα ἔθνισμὸν καὶ διὰ τοῦτο πάντα τὰ μέσα μετεχειρίσθη, ὅπως ἐξευγενίσῃ καὶ μεταρρυθμίσῃ αὐτόν· οὕτω π. χ. οὐ μόνον ὁ ἴδιος πολλάκις ἐτέλει διαφόρους θυσίας, ἀλλὰ καὶ ἐδανείσθη διαφόρους ιδέας παρὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὡς τὰ ξενοδοχεῖα, τὸ ἄσμα, τὸ κήρυγμα ἐν τοῖς ναοῖς, τὴν εὐταξίαν καὶ τὴν πρὸς τοὺς πτωχοὺς ἐπιμέλειαν· εἶναι ἐντροπή, ἔλεγεν, οἱ μὲν Γαλιλαῖοι (οὕτως ὠνόμαζε περιφρονητικῶς τοὺς χριστιανούς) νὰ διατρέφωσι καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐθνικούς, οἱ δὲ Ἕλληνες οὐδὲ τοὺς ἰδίους αὐτῶν πτωχοὺς νὰ περιποιῶνται· ἔπειτα ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς τὰ προηγούμενα αὐτῶν δίκαια καὶ τοὺς ναοὺς, περιεποιήθη τοὺς ἱερεῖς αὐτῶν, μόνον ἐθνικοὺς ἀνύψου εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα, καὶ ἕνεκα τοῦ μίσους αὐτοῦ πρὸς τὸν χριστιανισμόν διέταξε νὰ ἀνεγερθῇ ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ ναὸς τῶν Ἰουδαίων, ὅπως τοιοῦτοτρόπως καταισχύνῃ τὴν περὶ καταστροφῆς αὐτοῦ προφητείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (Ματθ. 24, 2). ἀλλ' ὁ Κύριος, τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ χλευάσῃ, ἦν ἰσχυρότερος αὐτοῦ· διὰ τοῦτο ὅτε ἤρξατο ἡ ἐργασία, τρεῖς ἐγένετο σεισμὸς φρικώδης καὶ μύδροι καὶ φλόγες ἀνεπέμψθησαν ἐκ τῆς γῆς. Ἐνῷ ὁμοῦς τοιοῦτοτρόπως προσηνέχθη ὁ Ἰουλιανὸς πρὸς τὸν ἔθνι-

σμόν καὶ αὐτὸν τὸν ἰουδαϊσμόν, δυστυχῶς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ κατεδίωξε· βεβαίως δὲν μετεχειρίσθη βίαν, διότι φρονίμως σκεπτόμενος δὲν ἤθελε νὰ παρασκευάσῃ νέους μάρτυρας, διὰ τοῦ εὐτραπέλου ὁμοῦς αὐτοῦ πνεύματος καὶ τῆς φαντασίας προϋξένησεν εἰς αὐτὴν μέγала δεινὰ· οὕτω λ. χ. κηρύξας καθολικὴν ἀνεξιθρησκείαν καὶ ἀνακαλέσας τοὺς ἐξορίστους ἐπισκόπους, κατώρθωσεν ὅπως πολλοὶ ἐκκλησῖαι ἔχωσι πλείονας ἐπισκόπους, ὑπεξέκαιε τὰ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν σχίσματα, ἀφῆρεσε τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας καὶ πρὸ πάντων ἀπηγόρευσε τοῖς Χριστιανοῖς νὰ διδάσκωνται τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἐπιστήμην καὶ παρέπεμπεν αὐτοὺς εἰρωνικῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας, ὅπως ἐκεῖ μελετῶσι τὸν Ματθαῖον καὶ Λουκᾶν. Ἀλλ' αἱ ἐνέργειαι αὗται τοῦ Ἰουλιανοῦ οὔτε τὸν ἔθνισμόν κατώρθωσαν νὰ ἀνυψώσωσιν, οὔτε τὸν Χριστιανισμόν νὰ καταστρέψωσι· διότι ὅτε ἐξιστράτευσέ τῷ 363 κατὰ τῶν Πάρθων, βληθεὶς ὑπὸ βέλους ἐχθρικοῦ ἀπέθανεν ἀναφωνήσας· Γαλιλαῖε, νενίκηκας. Οὕτω κατεστράφη ἡ ἀντίδρασις τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἥτις ὠμοίαζε πρὸς τὸ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἔαρος ἐμφανιζόμενον ψῦχος, καὶ διὰ τοῦτο Ἀθανάσιος ὁ Μέγας παρηγορῶν τοὺς Χριστιανούς ἔλεγε: Νεφίδριόν ἐστι καὶ τάχιον παρελεύσεται.

3. Καὶ ἀληθῶς οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀνεκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ κατὰ τῆς ἐθνικῆς. Ὁ Γρατιανὸς (+ 383) οὐ μόνον ἀφῆρεσε τὰ

ἀγαθὰ τῶν ἐθνικῶν ναῶν πρὸς ὄφελος τῆς χριστιανικῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ τὸν τίτλον μέγας ἀρχιερεὺς, τὸν ὁποῖον μέχρι τοῦδε ἔφερον οἱ αὐτοκράτορες, ἀπέβαλε, καὶ τὸν ἐν τῇ Γερουσίᾳ τῆς Ῥώμης βωμὸν τῆς Νίκης κατέστρεψεν. Ὁμοίως προσηνέχθη πρὸς τὸν ἐθνισμόν καὶ Θεοδόσιος ὁ Μέγας (379—395), ὅστις ἀπαγορεύσας τὰς ἱεροσκοπίας καὶ θυσίας, ἐκώλυσε καὶ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸν ἐθνισμόν· οὕτω καθ' ἐκάστην ἢ εἰδωλολατρεία κατέπιπτεν, οἱ βωμοὶ αὐτῆς κατεστρέφοντο, αἱ θυσίαι ἀπηγορεύοντο καὶ οἱ ναοὶ μετετρέποντο εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας ἢ κατηρειποῦντο. Ὁ ἐθνισμὸς εἶχεν ἐκδιωχθῆ σχεδὸν ἐξ ὅλων τῶν πόλεων, περιορισθεὶς μόνον ἐν τοῖς χωρίοις καὶ ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς σχολαῖς καὶ μάλιστα τῇ ἐν Ἀθήναις· ὅτε ὅμως Ἰουστινιανὸς ὁ Μέγας (527—565) ἀνέλαβε τὰς ἡνίας τῆς αὐτοκρατορίας, τότε κατήνεγκε τὴν τελευταίαν κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ πληγὴν, διατάξας τὴν διάλυσιν τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς· τὸ γεγονός τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἔκρουσεν ὁ κώδων τοῦ θανάτου τοῦ ἐθνισμοῦ. Ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐν τῇ καταστροφῇ ταύτῃ τοῦ ἐθνισμοῦ μετεχειρίσθησαν ἐνίοτε οἱ Χριστιανοὶ καὶ βίαια μέσα· πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ὑπὸ φανατισμοῦ κινούμενοι ὠπλίζοντο διὰ πελέκεων καὶ ξύλων καὶ ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν ναῶν αὐτῶν· τοιούτων σκηνῶν θέατρον ἐγένετο ἡ Ἀλεξάνδρεια πρῶτον τῷ 391 ἐν τῇ καταστροφῇ τοῦ Σεραπείου. τοῦ περικαλλεστάτου ναοῦ τῶν ἐθνικῶν τῆς

ἐποχῆς ταύτης, καὶ δεύτερον τῷ 415, ὅτε ἐπιτεθέντες κατὰ τῆς φιλοσόφου Ἰπατίας ἔσυραν εἰς τινὰ ἐκκλησίαν καὶ ὠμότατα κατέσφαξαν· ἀλλὰ κατὰ τῶν τοιούτων βιαιοτήτων ἀντεπεξήρχοντο οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας κηρύττοντες ὅτι: οὐ ἔξίφειν ἢ βέλεσιν οὐδὲ διὰ στρατιωτῶν ἡ ἀλήθεια καταγγέλλεται, ἀλλὰ πειθοῖ καὶ συμβουλίᾳ. Ἡ ἀντίθετος ὁμως κατάστασις, εἰς ἣν περιῆλθεν ἡδὴ ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μ. καὶ ἐξῆς ὁ ἐθνισμὸς ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν πολιτείαν, ἐκίνησε καὶ πολλοὺς τῶν λογίων ἐθνικῶν νὰ γράψωσι διαφόρους ἀπολογίας ὑπὲρ τῆς εἰδωλολατρείας· ἐν τοῖς συγγράμμασι τούτοις οἱ ἐθνικοὶ οὗτοι συγγραφεῖς, ὡς ὁ Θεμίστιος, ὁ Λιβάνιος, ὁ Εὐνάπιος, ὁ Ζώσιμος κλπ. τὸ μὲν ἐζήτουν ἀνεξιθρησκείαν, τὸ δὲ κατηγόρουσαν τὸν Χριστιανισμόν ἐπαναλαμβάνοντες τὰς ἀρχαίας κατ' αὐτοῦ κατηγορίας ἢ πλάττοντες νέας· ἀλλὰ κατὰ τῶν τοιούτων ἡγέρθησαν διάφοροι Χριστιανοὶ ἀπολογηταί, ὡς Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ Θεοδόρητος, Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀνγρουσιτῆρος καὶ ἄλλοι, οἵτινες ὑπερασπιζόμενοι τὸν Χριστιανισμόν κατεδείκνυν τὰς πλάνας τῶν ἐθνικῶν.

§ 32. Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ.

1. Ἐνῷ ὁ ἐθνισμὸς καθ' ἐκάστην κατέπιπτεν, ὁ Χριστιανισμὸς ἀπεναντίας ἐπεξετείνετο, ἐφαπλούμενος

ἐντός τε καὶ ἐκτός τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Εἶναι ἀληθές, ὅτι εὗρισκεν ἔτι ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ διάφορα κωλύματα (καὶ τοῦτο ὠφείλετο ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν αὐταπάρνησιν, ἣν ἀπῆτει ἡ πίστις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ παρὰ τῶν ἀποδεχομένων αὐτήν, ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν οἴησιν, ἣν εἶχον οἱ τότε ἔθνηκοι), ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα, τὸ μὲν διὰ τῆς ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἐνοικούσης θείας δυνάμεως καὶ τῶν ἐντεῦθεν προσερχομένων καρπῶν τῆς φιλαδελφίας καὶ ἀγάπης, τὸ δὲ διὰ τῶν χριστιανῶν φυγάδων καὶ αἰχμαλώτων, τῆς συγκοινωνίας, τοῦ ἐμπορίου, τῶν μοναχῶν καὶ αὐτῆς τέλους τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἡ χριστιανικὴ πίστις διεδόθη πολλαχοῦ. Οὕτω π. χ. κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐδέχθη τὸν χριστιανισμὸν ἡ σημερινὴ Ἀβυσσινία. Οἱ ἄνδρες, οἵτινες ἐφύτευσαν εἰς τὴν χώραν ταύτην τὸ εὐῶδες καὶ καρποφόρον δένδρον τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶναι δύο νεανία, *Φρουμέντιος* καὶ *Αἰδέσιος*, οἵτινες, αἰχμηλωτισθέντες ὑπὸ τῶν Ἀβυσσινῶν, τοιαύτην ἐπιρροὴν ἔσχον ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς χώρας, ὥστε αὕτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως εἰς αὐτοὺς ἐνεπιστεύθη τὴν παιδαγωγίαν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς καὶ διαδόχου τοῦ θρόνου· οὗτος μετ' ὀλίγον ἐβαπτίσθη, οὕτω δὲ εὐκόλως διεδόθη ὁ Χριστιανισμός· μάλιστα ὁ Φρουμέντιος χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἐφρόντισε πολὺ πρὸς κραταίωσιν αὐτοῦ καὶ ἔδωκεν εἰς τοὺς Ἀβυσσινούς μεταφρασιν τῆς ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν ἐγγώριον γλῶσσαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς μετὰ ταῦτα

ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀβυσσινίας περιέπεσεν εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν *Μοροφιστῶν*.

2. Ἐπίσης πολὺ διαδεδομένη ἦν ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ εἰς τὴν *Περσίαν*, ἡ Ἐκκλησία τῆς ὁποίας κυβερνωμένη ὑπὸ ἐνὸς ἐπισκόπου ἐζηρτᾶτο ἐξ Ἀντιοχείας. Ἡ ἀκμαία κατὰστασις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Περσίᾳ δεικνύται ἐκ τῶν διαφόρων διωγμῶν, τοὺς ὁποίους ἐκίνησαν κατ' αὐτοῦ οἱ βασιλεῖς τῆς Περσίας. Τρομερὸς ἦν πρὸ πάντων ὁ διωγμός, τὸν ὁποῖον διήγειρεν ὁ βασιλεὺς *Σαπώρης* (309—380) καὶ ὅστις διήρκεσε 35 ὅλα ἔτη· ἐν τῷ διωγμῷ τούτῳ ἔπεσαν ἐκ μόνων τῶν κληρικῶν 16,000 θύματα, ἀναρίθμητοι δὲ εἶναι οἱ λαϊκοί, οἵτινες διὰ διαφόρων βασανιστηρίων καὶ μαρτυρίων ἐκομίσαντο τὸν μαρτυρικὸν στέφανον. Πολὺ τρομερώτερος ἦτο ὁ διωγμός ἐπὶ τοῦ βασιλέως *Βαράνου τοῦ Ε'* (420)· πάντα τὰ μέσα τῆς ὠμότητος, τὰ ὁποῖα ἡ δύνατο νὰ ἐφεύρῃ ἡ ἀνθρωπίνη φαντασία, ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν· ὁ ἱερὸς Θεοδώρητος διηγείται, ὅτι πολλῶν ἀπέδερν τὸ δέρμα, ἄλλων κατέσχιζον τὰς σάρκας διὰ καλὰ μων ἡμιτόμων καὶ ἄλλους ἐνέκλειον εἰς λάκκους πλήρεις μυῶν. Ὁ αὐτὸς ἀναφέρει ὅτι ἐπίσημὸς τις πέρσης *Ὀρμίσδας*, ἐπειδὴ δὲν ἤρνεϊτο τὸν Χριστόν, κατεδικάσθη ἐν μέσῳ τοῦ καύσωνος τοῦ ἡλίου νὰ ὀδηγῇ γυμνὸς τὰς καμήλους τοῦ βασιλέως· ἐπὶ τέλους οὗτος, ἐνδύσας αὐτὸν χιτωνίσκον, προέτρεπε νὰ ἀρνηθῇ τὸν Χριστόν· ἀλλ' ὁ Ὀρμίσδας διέρρηξε τὸν χιτῶνα εἰπὼν τῷ βασιλεῖ· *Εἰ διὰ τοῦτο*

με οἷ τῆς εὐσεβείας ἐκοτήσεσθαι, ἔχε τὸ δῶρον μετὰ τῆς δυσσεβείας. Ἐπὶ τέλους οἱ διωγμοὶ κατέπαυσαν καὶ ἡ περσικὴ Ἐκκλησία ἤκμαζεν, ὅτε τῷ 498 περιέπεσε δυστυχῶς εἰς τὴν αἵρεσιν τοῦ Νεστορίου.

3. Μείζων καὶ σημαντικώτερα ἦν ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ἀρμενίᾳ. Ὁ ἀπόστολος τῶν Ἀρμενίων εἶναι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Φωτιστής, ὅστις διδασκῶν τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας καὶ χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος, ἐπέστρεψεν εἰς Χριστὸν τὸν ἁρμένιον βασιλέα Τιριδάτην καὶ δι' αὐτοῦ τοὺς λοιποὺς κατοίκους τῆς χώρας. Ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ καθὼς καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἡ ἁρμενικὴ Ἐκκλησία μεγάλως ἤκμασεν· ἰδίως σημαντικὴ ἦν ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐπισκόπου Ἰσαὰκ τοῦ Μ. (390 — 440), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἤκμασε καὶ τις Μεσρώπιος, ὅστις ἐφεῦρε τὸ ἁρμενικὸν ἀλφάβητον καὶ μετέφρασε τὴν ἁγίαν Γραφὴν εἰς τὴν ἐγγώριον γλῶσσαν. Ἡ ἁρμενικὴ Ἐκκλησία ἔμενε στερεὰ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, μάλιστα ἐπαλέμησεν ὅλαις δυνάμεσι τὴν αἵρεσιν τοῦ Νεστορίου, ἀλλ' ἀκολούθως περιέπεσε καὶ αὕτη εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Μονοφυσιτῶν, ὁ δὲ ἐπίσκοπος αὐτῆς Νερσῆς ἀνεθεμάτισε τῷ 527 τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον, τὸ ἀνάθεμα δὲ τοῦτο ἐπανελήφθη καὶ μετὰ ταῦτα· ἔκτοτε ἡ ἁρμενικὴ Ἐκκλησία εἶναι ἀποκεχωρισμένη τῆς ἡμετέρας ὀρθοδόξου.

4. Ἐκ τῆς Ἀρμενίας ὁ Χριστιανισμὸς μετεφυτεύθη εἰς τὴν σημερινὴν Γεωργίαν διὰ τινος αἰχμαλώτου Νου-

ρίας, ἥτις διὰ τῶν θαυμάτων αὐτῆς ἐπέστρεψεν εἰς Χριστὸν τὴν βασίλισσαν καὶ τὸν βασιλέα τῆς χώρας. Ἐκ τῆς Γεωργίας τὸν Χριστιανισμὸν ἔλαβον οἱ Λαζοὶ καὶ Ἀβασγοί. Πρὸς τούτοις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην βλέπομεν ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις διεδόθη καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς Ἰνδίας διὰ τινος Θεοφίλου ἐκ τῆς νήσου Διβοῦ καταγομένου, ὅστις ἐλθὼν εἰς Κων/λιν ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος· ὅτι δὲ ἐν Ἰνδίαις ὑπῆρχον χριστιανοὶ μαρτυρεῖ Κοσμάς ὁ Ἰνδικοπλεύστης, ὅστις κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα εὗρε χριστιανικὰς κοινότητας ἐν Ταπροβάνῃ, Μαλαβάρῃ καὶ Καλλιάνῃ.

§ 33. Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Δύσει.

1. Καθὼς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, οὕτω καὶ ἐν τῇ Δύσει ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιτυχίας· ἐν τῷ Δυτικῷ μάλιστα κόσμῳ ἡ διάδοσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐγένετο εὐρυτέρα καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ πρακτικὸν ἐν γένει τῶν Δυτικῶν πνεῦμα καὶ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ Δύσις ἦν τὸ θέατρον τῆς μεταναστεύσεως τῶν ἐθνῶν, ἅτινα ἦσαν εἰδωλολατρικά. Ὁ πρῶτος λαὸς ὁ δεχθεὶς τὸν χριστιανισμὸν εἶναι οἱ Γότθοι. Οὗτοι κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα καταλαβόντες τὰς παρὰ τὸν Δούναβιν χώρας ἐποιοῦν ἐντεῦθεν διαφόρους ἐπιδρομὰς εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος καὶ διὰ τῶν αἰχμαλώτων ἐμάνθανον βαθμηδὸν τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ὁ κυρίως ἀπόστολος καὶ διδάσκαλος τῶν

Γότθων τούτων, τῶν λεγομένων *Βεσιγότθων* (δυτικῶν δηλ. Γότθων) εἶναι ὁ *Οὐλφίλας*, ὅστις ἐκ Καππαδοκίας αἰχμαλωτισθεὶς ἔμαθε μεταξὺ αὐτῶν τὴν ἐγγῶριον γλῶσσαν, ἐφεῦρε τὸ γοτθικὸν ἀλφάβητον καὶ μετέφρασε τὴν ἁγίαν Γραφήν. Οὕτως ὁ χριστιανισμὸς (ὁ ἄρειανικὸς ὁμῶς, διότι ὁ Οὐλφίλας ἦν ἄρειανός) ἐξηπλώθη εἰς τὰς σημερινὰς χώρας τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας καὶ μάλιστα κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν εἰδωλολατρῶν Γότθων· ὅτε δὲ τῷ 375 πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν *Οὐρων* εὔρον οἱ Βεσιγότθοι ἄσυλον εἰς τὴν Μοισίαν καὶ Θράκην καὶ ἐπεξετάθησαν μέχρι Κων/πόλεως, τότε ὁ ἱερὸς *Χρυσόστομος* ἀνέλαβε νὰ ἐπιστρέψῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν· ὡς κατάλληλον δὲ πρὸς τοῦτο μέσον ἐφεῦρε νὰ μορφώσῃ κήρυκας τῆς ὀρθοδοξίας ἐξ αὐτῶν τῶν Γότθων· διὰ τοῦτο παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς μίαν ἐκκλησίαν ἐν Κων/πολεὶ, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ ὁ ἴδιος ἐκήρυττε, τοὺς δὲ λόγους αὐτοῦ μετέφραζε διερμηνεὺς. Ἐκ τῶν δυτικῶν Γότθων ὁ χριστιανισμὸς μετεδόθη καὶ εἰς τοὺς *Ὀστρογότθους* (ἀνατολικούς δηλ. Γότθους), οἵτινες ἱδρυσαν ἴδιον βασίλειον ἐν Ἰταλίᾳ, τοὺς *Βαρδάλους*, οἵτινες κατὰ τὸ 429 ἐκυρίευσαν τὴν βόρειον Ἀφρικὴν καὶ κατεπίεσαν τὴν ὀρθοδοξίαν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνίκηθησαν καὶ κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ *Βελισαρίου* τῷ 533, τοὺς *Σουηθούς* καὶ τοὺς *Λογγοβάρδους*, οἵτινες ἱδρυσαν τὸ κράτος αὐτῶν τῷ 568 ἐν Ἰταλίᾳ. Ἀπαντες οἱ χριστιανίσαντες οὗτοι λαοὶ ἦσαν ἄρειανοί, ἀλλὰ βαθμὴδὸν ἐπέστρεψαν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν.

2. Ἀπὸ τῶν δυτικῶν Γότθων τὸν χριστιανισμὸν ἔλαβε καὶ ἕτερος γερμανικὸς λαός, οἱ *Βουργούντιοι*, καὶ παρὰ τούτων οἱ *Φράγκοι*, ἐπίσης γερμανοί, οἵτινες τῷ 486 εἰσῆλσαν καὶ κατέλαβον τὴν σημερινὴν Γαλλίαν. Οἱ Φράγκοι ἦσαν ἐθνικοί, ἐπέστρεψαν δὲ εἰς τὸν Χριστὸν διὰ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν *Χλοδβίγου*· οὗτος δηλ. παρὰ τῆς χριστιανῆς αὐτοῦ συζύγου πολλάκις παρεκλήθη νὰ δεχθῇ τὸν χριστιανισμὸν, ἀλλ' εἰς μάτην· ἐπὶ τέλους τῷ 496, ὅτε συνεκρότησε τὴν ἐν Τολβιάκῳ μάχην κατὰ τῶν Ἀλεμάννων καὶ εὗρέθη εἰς δυσχερῆ θέσιν, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ θεῶν, ἐνεθυμήθη τὸν θεὸν τῶν χριστιανῶν· ἐδεήθη λοιπὸν αὐτοῦ καὶ νικήσας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, ἐδέχθη ἔπειτα τὸν χριστιανισμὸν. Οὕτω διὰ τοῦ *Χλοδβίγου*, τοῦ Κωνσταντίνου τούτου τῆς Δύσεως, διεδόθη ἡ χριστιανικὴ πίστις παρὰ τοῖς Φράγκοις. Ἐκτὸς τῶν Φράγκων ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη καὶ ἐκράταιώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ μεταξὺ τῶν *Ἰρλανδῶν*, *Σκώτων* καὶ *Ἀγγλοσαξόνων*. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι κατὰ τὸ 449 προσκληθέντες ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Ἀγγλίας *Βρεττανῶν* πρὸς βοήθειαν κατὰ τῶν Σκώτων καὶ Πίκτων, κατέλαβον τὴν χώραν καὶ ἱδρυσαν ἐν αὐτῇ ἑπτὰ βασίλεια. Ἀλλ' οἱ Ἀγγλοσάξωνες ἦσαν ἐθνικοὶ καὶ διὰ τοῦτο κατεπίεσαν τὸν χριστιανισμὸν τῆς Βρεττανίας (§ 11, 1)· πρῶτος ὁ πάπας τῆς Ῥώμης *Γρηγόριος* ὁ *Μέγας* συνέλαβε τὴν ιδέαν νὰ ἐπιστρέψῃ αὐτοὺς εἰς Χριστὸν καὶ τῷ 596 ἀπέστειλεν ἐκεῖ τὸν μοναχὸν

Αὐγουστῖνον, ὅστις κηρύξας τὸ Εὐαγγέλιον ἐγένετο καὶ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀγγλίας, ὡς ἔδραν αὐτοῦ ἐκλέξας τὴν *Κανταβριγίαν*. Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ πίπτει καὶ ἡ ἐκχριστιάνισις τῆς σημερινῆς *Γερμανίας* καὶ *Ἑλβετίας*. ἤδη κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον ἀναφέρονται ἐν ταῖς χώραις ταύταις χριστιανοί, συστηματικώτερον ὁμῶς διεδόθη ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὴν παροῦσαν· ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ Γερμανίᾳ, ἣτις κατείχετο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπὸ τῶν Ἀλεμάννων, ἐνήργησαν ὡς κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου ὁ *Κουλουμβάνος* καὶ ὁ *Γάλλος*, ἐν δὲ τῇ νοτιοανατολικῇ, ἣτις κατηρημώθη ὑπὸ τῶν Βαυαρῶν, ὁ κυρίως ἀπόστολος αὐτῶν *Ρουδπέρτος*· δυσκολώτερον διεδόθη ἡ πίστις τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν βορειοδυτικὴν Γερμανίαν, ὅπου κατῴκουν οἱ *Φρεῦζοι*· ἐκτὸς ἄλλων ἐνταῦθα ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον ὁ *Αλμάνδος*, ὁ κυρίως ἀπόστολος τῶν *Βέλγων*. Οὕτω διεδίδετο ὁ χριστιανισμὸς ἐν Γερμανίᾳ, ἕως οὗ κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον ἀνεφάνη ὁ κυρίως ἀπόστολος τῶν Γερμανῶν, ὁ *Βονιφάτιος*, ὅστις συνεπλήρωσε τὸ ἔργον. Σημειωτέον ὁμῶς ἐνταῦθα, ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐν ταῖς χώραις ταύταις διεδίδετο πολλάκις καὶ διὰ τῆς βίας, ἀφ' ἑτέρου δὲν ἀπέφερε καὶ ἀληθεῖς καρπούς, διότι τὸ Εὐαγγέλιον δὲν εἰσεχώρει εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀγρίων ἐκείνων λαῶν· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ πολλοὺς ἔτι αἰῶνας, ἐνῶ ἦσαν χριστιανοί, διετήρουν πολλὰ ἥθη καὶ ἔθιμα ἐθνικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἰρέσεις καὶ Σχίσματα.

§ 34. Περὶ τῶν αἰρέσεων καθόλου.

Ἐνῶ ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία ἐξωτερικῶς ἐθριάμβευσε κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας καὶ ἐξηπλώθη εἰς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου, δυστυχῶς ἐσωτερικῶς ἤρξατο νὰ συνταράσσεται καὶ νὰ κινδυνεύῃ ἕνεκα τῶν διαφορῶν αἰρέσεων, αἵτινες ἀνεφάνησαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Αἱ αἰρέσεις αὗται, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ σημαντικώτερον ἀντικείμενον τῆς ἐνεργείας τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, προῆλθον κυρίως ἐξ ὀρθολογιστικοῦ πνεύματος, ἐκ τῆς τάσεως δηλ. τοῦ κατανοῆσαι διὰ τοῦ στενοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου τὰ μυστηριωδέστερα δόγματα τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Οὕτω π. χ. ἤθελον πολλοὶ νὰ ἐννοήσωσιν ἐὰν ὁ Χριστὸς ἦναι υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἢ οὐ, ἐὰν εἶχε τελείαν ἀνθρωπίνην φύσιν ἢ οὐ, ἐὰν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἦναι Θεὸς ἢ οὐ, ἔπειτα ποῖα ἢ σχέσις τῶν ἐν Χριστῷ δύο φύσεων καὶ θελήσεων, ἀνθρωπίνης καὶ θείας, πῶς κατορθοῦται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ σωτηρία, ἐὰν μόνον διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἢ καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν ζητημάτων τούτων προῆλθον αἱ αἰρέσεις τῶν χρόνων τούτων, αἱ ὁποῖαι ἤθελον νὰ διαστρέψωσι τὴν ἀγνὴν καὶ καθαρὰν διδασκαλίαν τοῦ

Χριστοῦ. Ἄλλ' ἡ Ἐκκλησία ἐξαναστᾶσα κατ' αὐτῶν διὰ τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ διδασκάλων συνεκρότησε τὰς ἀγίας μεγάλας οἰκουμενικὰς συνόδους, ἐν ταῖς ὁποίαις καταδικάσασα τὰς αἰρετικὰς πλάνας καθώρισε καὶ διετύπωσε τὴν Χριστιανικὴν διδασκαλίαν, περιθριγκώσασα αὐτὴν καὶ περιθωρακίσασα διὰ τῶν συμβόλων καὶ τῶν ὁρῶν τῆς πίστεως. Εἶναι ἀληθές, ὅτι αἱ αἱρέσεις αὗται προϋξένησαν μεγάλα κακὰ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, καθόσον αἱ συζητήσεις καὶ οἱ ἀγῶνες δὲν διεξήγοντο πάντοτε ἡρέμα καὶ ἀπαθῶς, καθόσον ἀνემιγνύοντο εἰς αὐτάς καὶ ὁ λαὸς καὶ ἡ πολιτεία· ἀλλ' ἀπέναντι τούτων τὸ κέρδος τῆς Ἐκκλησίας ἦτο μείζον, διότι τοιούτοτρόπως καθωρίσθη ἐς αἰεὶ ἡ Χριστιανικὴ διδασκαλία καὶ ὡς Ὁρθοδοξία διετηρήθη εἰς αἰῶνας ἄθικτος καὶ ἀπαρabiαστος. Ἐκτὸς τῶν αἱρέσεων, αἵτινες κυρίως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνεφάνησαν, ὑπάρχουσι καὶ τινες ἄλλαι, αἵτινες εἶναι ἀνανέωσις αἱρέσεων τῆς προηγουμένης περιόδου, ὡς καὶ τινὰ σχίσματα.

+ § 35. Ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀρείου (318—381).

1. Ἡ πρώτη αἵρεσις, ἣτις κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον ἐτάραξε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ὁ Ἀρειανισμός, λαβὼν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παρὰ τινος πρεσβυτέρου Ἀρείου. Ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 23) εἶδομεν, ὅτι οἱ ἀντιτριαδικοὶ ἢ ἡρνοῦντο τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ, θεωροῦντες αὐτὸν ὡς μίαν θείαν δύναμιν, ἢ ἡρνοῦντο τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ, ἐκ-

λαμβάνοντες ὡς μίαν διάφορον μορφήν τῆς θεότητος· ἐπίσης ἐκεῖ εἶδομεν, ὅτι ὁ Ὁριγένης πολεμῶν αὐτοὺς ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι μὲν Θεός, πρὸ αἰώνων γεννώμενος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ κατώτερος αὐτοῦ. Ἡ δὲ Ἀρεῖος κατανοῶν τὴν ἀντίφασιν, ἣτις ὑπῆρχεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ὁριγένους, ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν γεννᾶται πρὸ αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὑπῆρχε χρόνος, ὅτε οὐκ ἦν· ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν ἐγεννήθη ἀλλ' ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου διὰ τὴν δημιουργίαν αὐτὸν καὶ ὅτι ἐπομένως ὁ Υἱὸς ὡς κτίσμα τοῦ Πατρὸς δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς μετ' αὐτὸν οὐσίας, δὲν εἶναι ὁμοούσιος. Ἡ τοιαύτη διδασκαλία τοῦ Ἀρείου ἤρξατο μετ' ὀλίγον νὰ διαδίδηται εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅτε ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος κατανοῶν τὸν ἐντεῦθεν κίνδυνον συγκροτεῖ τῷ 321 σύνοδον, καὶ τὴν μὲν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου καταδικάζει, αὐτὸν δὲ τοῦτον καθαιρεῖ. Ἐν τούτοις ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀρείου ἐξηκολούθει νὰ διαδίδηται, πολλοὶ δὲ ἐπίσημοι τῆς Ἐκκλησίας ἐπίσκοποι, ὡς ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος καὶ ὁ Καισαρείας τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Εὐσέβιος ὑπεστήριζον αὐτήν. Τότε ὁ Κωνσταντῖνος, πρὸς καθησύχασιν τῆς Ἐκκλησίας ταρασσομένης, συγκαλεῖ τὴν πρώτην Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἐν Νικαίᾳ τῷ 325. Ἐν τῇ συνόδῳ παρῆσαν 318 Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας, καίτοι δὲ μεταξὺ αὐτῶν οἱ ὀρθόδοξοι ἀπετέλουν τὴν μειοψηφίαν, ἐπὶ τέλους ὁμως ὑπερίσχυσαν· ἰδίως μεταξὺ αὐτῶν διεκρίθη ὁ Μ. Ἀθανάσιος,

διάκονος ἔτι, ὅστις ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις κατέβα-
λεν, ὅπως πείσῃ τοὺς ἐναντίους περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς
προσθήκης τῆς λέξεως ὁμοούσιος ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς
πίστεως. Τοιοῦτοτρόπως συνετάχθη τὸ *σύμβολον*, ἐν
τῷ ὁποίῳ ἐλέγετο, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη ἐκ τῆς οὐσίας
τοῦ Πατρὸς καὶ οὐκ ἐποιήθη καὶ ὅτι εἶναι ὁμοούσιος
τῷ Πατρί, ἐν τέλει δὲ κατεδικάζοντο οἱ λέγοντες, ὅτι
ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν, ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο καὶ ὅτι
εἶναι κτιστὸς ἢ τρεπτὸς ἢ ἀλλοιωτός. Τὸ σύμβολον
τοῦτο οἱ πλείστοι τῶν ἐν τῇ συνόδῳ ὑπέγραψαν, ὁ δὲ
Ἄρειος μὴ ὑπογράψας καθηρέθη καὶ ἐξωρίσθη.

2. Ἐν τούτοις ἡ νίκη αὕτη τῆς Ὁρθοδοξίας δὲν
ἦτο διαρκής· ὁ Ἄρειος ἔδωκε μετ' ὀλίγον τῷ αὐτο-
κράτορι ἀόριστον ὁμολογίαν πίστεως, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς
ὁποίας ὁ Κωνσταντῖνος διέταξεν αὐτὸν νὰ ἀναλάβῃ
τὸ προηγούμενον αὐτοῦ ἀξίωμα (330)· ἀλλὰ τότε ἀν-
τέστη ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἐπίσκοπος ἡδὴ Ἀλεξανδρείας,
ἐπέσυρεν ὅμως καθ' ἑαυτοῦ τὸ μῖσος τῶν φίλων τοῦ
Ἀρείου, οἵτινες κατῴρθωσαν νὰ ἐξορίσωσι τὸν μέγαν
τῆς Ὁρθοδοξίας πρόμαχον τῷ 336. Μετ' ὀλίγον ἀπο-
θνήσκει αἰφνης ὁ Ἄρειος ἐν Κων/πόλει ἐτοιμαζόμενος
νὰ ἐξουογήσῃ, ἀκολουθεῖ δ' αὐτὸν καὶ ὁ Μ. Κωνσταν-
τῖνος· τότε ὁ Ἀθανάσιος διὰ *Κωνσταντίνου τοῦ Β'*
ἐπανέρχεται εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ μερίς τοῦ
Εὐσεβίου Νικομηδείας, ἡ τῶν λεγομένων ἡμιαρειανῶν,
κερδίσασα ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸν αὐτοκράτορα *Κωνσταντῖνον*,
καταδικάζει ἐν διαφοροῖς συνόδοις τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ

ὡς πίστιν τοῦ κράτους καθορίζει, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι οὐχὶ
τῆς αὐτῆς οὐσίας ἢ ὁμοούσιος, ἀλλ' ὁμοίας οὐσίας ἢ
ὁμοιούσιος τῷ Πατρί. Οὕτως ἐφαίνετο ὅτι ὑπερίσχυεν
ἡ πλάνη, ὅτε μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἡμιαρειανῶν συνέβη
σχίσμα, διότι ἀπέναντι τῶν λεγόντων, ὅτι ὁ Υἱὸς
εἶναι ὁμοιούσιος τῷ Πατρί, ἕτεροι κυρίως ἄρειανοὶ δι-
σχυρίζοντο, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἀνόμοιος τῷ Πατρί. Ἐπὶ
τέλους διὰ νὰ συνενωθῶσιν ἀμφοτέραι αἱ μερίδες, ἀπε-
φασίσθη ὅπως ἀφαιρέσωσιν ἐκ τοῦ συμβόλου τῆς πί-
στεως τὴν λέξιν *οὐσία* καὶ συνενωθῶσιν ὑπὸ τὴν ἐκ-
φρασιν, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ὁμοιος τῷ Πατρί. Ἀλλὰ καὶ
ἐκ τοῦ συμβόλου τούτου δὲν ἔμειναν πάντες εὐχαρι-
στημένοι, ὅτε τῷ 361 ἀπέθανεν ὁ Κωνσταντῖνος. Ἀ-
κολούθως ὑπὲρ τῶν ἄρειανῶν ἐπαρουσιάσθη ἐνεργῶν ὁ
Οὐάλης (364—78), ἀλλὰ καὶ ἡ Ὁρθοδοξία εἶχε τοὺς
ὑπερμάχους αὐτῆς, πρῶτον τὸν μέγαν Ἀθανάσιον,
ὅστις χάριν αὐτῆς ἐκ τῶν 45 ἐτῶν τῆς ἀρχιερατείας
αὐτοῦ τὰ 20 διετέλεσεν ἐν ἐξορίᾳ (+373), καὶ δεύ-
τερον τοὺς τρεῖς Καππαδόκας *Βασίλειον τὸν Μ.*, τὸν
ἀδελφὸν αὐτοῦ *Γρηγόριον τὸν Νύσσης* καὶ *Γρηγόριον*
τὸν Ναζιανζηνόν, ὅστις προσκληθεὶς εἰς Κωνσταντι-
νούπολιν ἐξεφώνει τοὺς ὠραίους αὐτοῦ λόγους περὶ τῆς
θεότητος τοῦ Λόγου, διὰ τοῦτο καὶ ὠνομάσθη *Θεολό-
γος*. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ὡς σωτὴρ τῆς Ὁρ-
θοδοξίας ἐνεφανίσθη *Θεοδόσιος ὁ Μέγας* (379—395).

§ 36. Ἡ Β' Οἰκουμενικὴ σύνοδος, οἱ Πνευματομάχοι καὶ ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀπολλιναρίου.

1. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδοσίος ἤδη τῷ 380 ἐν Θεσσαλονίκῃ εὐρισκόμενος διέταξεν, ἵνα πάντες παραδεχθῶσι τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας· ὅτε δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὡς ἐπίσκοπον αὐτῆς ἀνεγνώρισε Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς Ὁρθοδοξίας συνεκάλεσε τῷ 381 τὴν Β' ἁγίαν οἰκουμενικὴν σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει. Οἱ Πατέρες τῆς συνόδου ταύτης ἀναγνωρίσαντες ὡς ὀρθόδοξον τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, προσέθηκαν διαφόρους ἐκφράσεις περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ πρὸ πάντων περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀνακηρύξαντες αὐτὸ κύριον, ζωοποιόν, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται καὶ ὅτι συμπροσκυνεῖται καὶ συνδοξάζεται τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Τὴν τελευταίαν ταύτην προσθήκην ἠναγκάσθη νὰ κάμῃ ἡ σύνοδος ἐναντίον τῶν Πνευματομάχων. Πολλοὶ δηλ. τῶν ἡμιαρείανων παρεδέχθησαν μὲν ἐπὶ τέλους ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ὁμοούσιος τῷ Πατρί, ἠρνοῦντο ὅμως τὴν θεότητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ὠνόμαζον αὐτὸ πῦμα τοῦ Υἱοῦ· ἐπὶ κεφαλῇ τῶν τοιούτων ἦν ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Μακεδόνης, ἐκ τοῦ ὁποῦ καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν Μακεδονιστοὶ καὶ Πνευματομάχοι.

2. Ἐκτὸς τῶν Πνευματομάχων ἡ Β' Οἰκουμενικὴ σύνοδος κατεδίκασε καὶ τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀπολλιναρίου.

Οὗτος ἦν ἐπίσκοπος Λαοδικείας ἐν Συρίᾳ ἀνὴρ λίαν πεπαιδευμένος καὶ ὀρθόδοξος· ὁρμώμενος ὅμως ἐκ τινος φιλοσοφικῆς θεωρίας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος σύγκεται ἐκ τριῶν μερῶν, σῶματος, ψυχῆς ἀλόγου καὶ ψυχῆς λογικῆς, ἠρνεῖτο τὴν τελείαν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ· φοβούμενος δηλ. μήπως, ἐὰν παραδεχθῶμεν ἐν τῷ Χριστῷ ἐκτὸς τῆς τελείας θείας φύσεως καὶ τελείαν ἀνθρωπίνην, περιπέσωμεν εἰς τὴν παραδοχὴν δύο προσώπων καὶ ἐπομένως δύο Χριστῶν, ἔλεγεν ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι μὲν τέλειος Θεός, οὐχὶ ὅμως καὶ τέλειος ἄνθρωπος, διότι ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἶχε μόνον τὸ σῶμα καὶ τὴν ἄλογον ψυχὴν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν λογικὴν ψυχὴν. Ἐναντίον τῆς κακοδοξίας ταύτης τοῦ Ἀπολλιναρίου ἡγέρθησαν ὁ Μ. Ἀθανάσιος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, λέγοντες ὅτι, ἐὰν ὁ Χριστὸς δὲν εἶχεν ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, τότε δὲν θὰ ἦ δυνατό νὰ σώσῃ καὶ ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον καὶ μάλιστα τὸν κυρίως ἄνθρωπον· διότι ἡ κυρία οὐσία τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι τὸ σῶμα καὶ ἡ ἄλογος ψυχὴ, ἀλλὰ ἡ λογικὴ ψυχὴ, τὸ πνεῦμα, ὁ νοῦς. Οὕτως ἐπολεμήθη ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀπολλιναρίου· ἀφοῦ δὲ ἀκολούθως κατεδικάσθη καὶ ἐν διαφόροις συνόδοις, ἐπὶ τέλους κατεδικάσθη καὶ ἐν τῇ Β' Οἰκουμενικῇ συνόδῳ, ἥτις ἐκήρυξεν ὅτι ὁ Χριστὸς εἶχε τελείαν ἀνθρωπίνην φύσιν.

§ 37. Ἐριδες περὶ τοῦ Ὠριγένους.

1. Τὸ ὄνομα τοῦ Ὠριγένους (§ 29, 2) ἦν πάντοτε

σεβαστὸν ἐν τε Ἀνατολῇ καὶ Δύσει, καίτοι πολλοὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἀρείου ἤρξαντο νὰ ὑποπτεύωνται αὐτόν· τοιοῦτοι ὑπῆρχον πολλοὶ ἐν τῇ Δύσει, ἐν Ἀνατολῇ δὲ μοναχοὶ τινες τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες ὅμως ἐν τῇ κατὰ τοῦ Ὠριγένους ἀντιθέσει αὐτῶν περιέπιπτον εἰς τὸν ἀνθρωπομορφισμόν, παρεδέχοντο δηλ. ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει σχῆμα καὶ μορφήν ἀνθρώπου. Μεταξὺ τῶν πολεμίων τοῦ Ὠριγένους ἦν καὶ ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Κύπρῳ Σαλαμῖνος. Δὲν ἔλειπον ὅμως καὶ οἱ φίλοι τοῦ Ὠριγένους, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν, ἐκτὸς πολλῶν μοναχῶν τῆς Αἰγύπτου, καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Ἰωάννης, ὡς καὶ δύο λατίνοι μοναχοὶ ἐν Παλαιστίνῃ μονάζοντες, Ἱερώνυμος καὶ Ρουφῖνος. Ἀλλ' ὁ Ἱερώνυμος φειδόμενος τῆς ἰδίας ὀρθοδοξίας, ἅμα ἔμαθεν ὅτι ὁ Ὠριγένης ἐν τῇ Δύσει ἐθεωρεῖτο ὡς αἰρετικός, ἦν ἔτοιμος νὰ καταδικάσῃ αὐτόν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἐπιφάνιος μαθὼν ὅτι ἐν Παλαιστίνῃ καλλιεργεῖται ὁ Ὠριγενισμός, ἔρχεται ἐκεῖ ἐν σπουδῇ, καταδικάζει τὸν Ὠριγένην καὶ τὸν ἀνθρωπομορφισμόν, δὲν κατορθώνει ὅμως νὰ πείσῃ τὸν Ἰωάννην ὅπως καὶ οὗτος καταδικάσῃ τὸν Ὠριγένην. Ὅπωςδὴποτε φεύγει ὁ Ἐπιφάνιος καὶ ἡ ἔρις μετ' ὀλίγον κατασιγάζεται, μεταφυτεύεται ὅμως ἀπὸ τῆς Παλαιστίνης εἰς τὴν Ἰταλίαν, διότι ἐλθὼν ἐκεῖ ὁ Ρουφῖνος μεταφράζει σύγγραμμά τι τοῦ Ὠριγένους εἰς τὸ λατινικὸν καὶ ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ λέγει ὅτι καὶ ὁ Ἱερώνυμος εἶναι Ὠριγενιστής. Τότε ὁ Ἱερώνυμος γράφει ἀπολογίαν καὶ κατηγορεῖ τὸν Ρου-

φῖνον, τὸν ὁποῖον μετ' ὀλίγον κατεδίκασε καὶ ὁ πάπας Ῥώμης Ἀναστάσιος (399).

2. Ἀλλ' ἡ ἔρις δὲν κατέπαυσε. Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἦν τότε ὁ Θεόφιλος (385—412), ἀνὴρ φιλόδοξος καὶ φιλοχρήματος, ὅστις, ἐνῷ πρότερον ἦν Ὠριγενιστής, ἀκολουθῶς ἐγένετο ἐχθρὸς τοῦ Ὠριγένους καὶ διὰ τοῦτο ἐπετέθη τῷ 401 κατὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μοναχῶν, τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ὠριγένους· οὗτοι καταδιωκόμενοι ἐπὶ τέλους κατέφυγον εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸν πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον ἐκόσμει ἀπὸ τοῦ 397 ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὅστις λαβὼν τοὺς μοναχοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἔγραψε πρὸς τὸν Θεόφιλον παρακαλῶν αὐτὸν ὅπως συγχωρήσῃ αὐτούς· ἀλλ' ὁ Θεόφιλος ἀπήντησε πρὸς τὸν Χρυσόστομον ὑβριστικῶς. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ καταδιωκόμενοι μοναχοὶ, εὐρόντες ὑποστήριξιν ἐν τῷ παλατίῳ, κατορθόνουσιν ὅπως συγκληθῇ σύνοδος, ἐν ᾗ ἔδει νὰ παρουσιασθῇ ὁ Θεόφιλος καὶ δικασθῇ· ἀλλ' οὗτος ἀναγγέλλει τῷ Ἐπιφάνιῳ, ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει παραδέχονται τὰς αἰρετικὰς δοξασίας τοῦ Ὠριγένους. Ὁ ζηλωτὴς Ἐπιφάνιος σπεύδει ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' ἐνταῦθα καταμαθὼν τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων ἀναχωρεῖ ἐπιλέγων· Ἀφήμι ὑμῖν τὴν πόλιν καὶ τὰ βασίλεια καὶ τὴν ὑπόκρισιν, ἐγὼ δὲ ἄπειμι, σπεύδω γάρ, πάνυ σπεύδω. Ἐν τούτοις ὁ Θεόφιλος μαθὼν ὅτι ὁ Χρυσόστομος διήγειρε καθ' ἑαυτοῦ τὴν δυσμένειαν τῆς βασιλίσσης Εὐδοξίας ἐνεκα τοῦ αὐστη-

ροῦ αὐτοῦ κηρύγματος, ἔρχεται εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ παρὰ πάντα κανόνα θεῖον καὶ ἀνθρώπινον συγκροτεῖ πλησίον τῆς Χαλκηδόνος τὴν λεγομένην *σύνοδον πρὸς τὴν δρῦν* (403) καὶ καταδικάζει τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον ἐπὶ *προδοσίᾳ βασιλικῇ*. Οὕτως ὁ Ἀρκάδιος ἐξορίζει τὸν ἅγιον ἄνδρα, ἀλλὰ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐνεκα τοῦ ἐρεθισμοῦ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἐπισυμβάντος σεισμοῦ ἀνακαλεῖται πομπωδῶς, ἐνῶ ὁ Θεόφιλος ἔφυγε κατησχυμένος. Ἀλλὰ δυστυχῶς μετ' ὀλίγον ὁ Χρυσόστομος διέστη πάλιν πρὸς τὴν βασιλίσσαν Εὐδοξίαν καὶ ἤλεγξεν αὐτὴν ἐν τινι αὐτοῦ λόγῳ ἀρχομένῳ διὰ τῶν: *Πάλιν Ἡρωδιάς μαίνεται, πάλιν ταράσσεται, πάλιν ὀρχεῖται, πάλιν ἐπὶ πύρακι τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου ζητεῖ λαβεῖν* (Μάρκ. 6, 17). τότε τῷ 404 στρατιῶται εἰσορμήσαντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν συνέλαβον τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον καὶ ἀπήγαγον εἰς τὴν ἐξορίαν πλησίον τῆς Ἀρμενίας· ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, θέλοντες νὰ δεινώσωσι τὴν θέσιν αὐτοῦ, ἐξορίζουσιν εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον· ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ὑπήκουσεν, ἀλλὰ καταβληθεὶς ὑπὸ τῶν ταλαιπωριῶν τῆς ὁδοπορίας, ἀπέθανεν ἐκφωνήσας· *Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἔγενεν*.

+ § 38. Ἡ αἵρεσις τοῦ Νεστορίου (428—444).

Ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (35, 1. 36, 2) εἶδομεν, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ὑπεστήριξε μὲν ἐναντίον τοῦ Ἀρείου τὴν *τελείαν θεότητα τοῦ Χριστοῦ* καὶ ἐναντίον

τοῦ Ἀπολλιναρίου τὴν *τελείαν ἀνθρωπότητα*, περὶ τοῦ τρόπου ὅμως, καθ' ὃν πρέπει νὰ νοῆται ἡ *ἔνωσις τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων*, δὲν ἀπεφάνθη ἔτι. Ἀφορμὴν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο παρέσχεν ὁ Νεστόριος, ὅστις τῷ 428 γενόμενος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως τοσοῦτον ἐχώριζε τὰς δύο ἐν Χριστῷ φύσεις, ὥστε ἤρνεϊτο τὴν *πραγματικὴν καὶ οὐσιώδη αὐτῶν ἔνωσιν*, ἐπομένως ἐχώριζε τὸν *ἕνα Χριστὸν εἰς δύο* καὶ οὐδαμῶς ἤθελε νὰ ὀνομάζεται ἡ παρθένος Μαρία *Θεοτόκος*, ἀλλὰ *Χριστοτόκος*. Ἡ κακοδοξία αὕτη τοῦ Νεστορίου ἤρξατο ἤδη νὰ διαδίδηται, ὅτε ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύριλλος μαθὼν τοῦτο, ἀφοῦ προηγουμένως εἰς μάτην προσεπάθησε νὰ ἐπιστρέψῃ τὸν Νεστόριον εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, συνεκάλεσε τῷ 430 σύνοδον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν ᾗ ἐξέδωκε κατὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ δώδεκα *ἀναθεματισμούς*. Ἀλλὰ καὶ ὁ Νεστόριος μὴ συνετιζόμενος ἐκδίδει ἐτέρους δώδεκα καὶ προσελκύσας εἰς ἑαυτὸν διαφόρους ἐπισκόπους, διασχίζει οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ὁ Μικρὸς (408—450) πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἔριδος συνεκάλεσε τὴν Γ' *Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἐν Ἐφέσῳ*. Ἡ σύνοδος ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας δὲν συνήρχετο, διότι δὲν ἐνεφανίσθησαν ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωάννης μετὰ τῶν ἐπισκόπων αὐτοῦ καθὼς καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ πάπα Κελεστίνου. Τότε ὁ ἱερὸς Κύριλλος μὴ δυνάμενος πλέον νὰ περιμείνῃ συγκαλεῖ τοὺς ἐν Ἐφέσῳ 200 ἐπισκόπους, προσκαλεῖ δὲ καὶ τὸν Νεστόριον ἵνα ἀπολογηθῇ. Ὁ

Νεστόριος τρίς προσκληθείς δὲν ἐνεφανίσθη· διὰ τοῦτο ἡ σύνοδος προέβη εἰς τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Ἄλλ' ἰδοὺ μετ' ὀλίγον ἔρχονται οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ρώμης καὶ ὁ Ἀντιοχείας Ἰωάννης· καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἀναγνωρίζουσι τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου ἀποφασισθέντα, ἀλλ' ὁ Ἰωάννης διαμαρτυρηθείς, συγκροτεῖ καὶ αὐτὸς ἑτέραν σύνοδον, ἐν ᾗ καθαιρεῖ τὸν Κύριλλον καὶ τοὺς περὶ αὐτόν. Οὕτω μετὰ τῶν ἐν Ἐφέσῳ ἐπισκόπων ἐπῆλθε σχίσμα, τὸ ὁποῖον τότε μόνον κατέπαυσεν, ὅτε ὁ μὲν Ἰωάννης ὑπέγραψε τὴν καταδίκην τοῦ Νεστορίου, ὁ δὲ Κύριλλος ἀνεθεμάτισε τὴν πλάνην τοῦ Ἀπολλιναρίου, ἀμφοτέροι δὲ ὑπέγραψαν ὁμολογίαν πίστεως συνταχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Θεοδωρήτου ἐπισκόπου Κύρου. Ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ ἐλέγετο, ὅτι εἰς ὑπάρχει Χριστός, εἰς Υἱός, εἰς Κύριος, ὅτι εἶναι τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος, ὅτι ἡ ἔνωσις τῶν δύο φύσεων εἶναι ἀσύγχυτος καὶ ὅτι ἡ ἁγία παρθένος εἶναι Θεοτόκος, διότι ἐν αὐτῇ ἐσαρκώθη ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὁ Νεστόριος ἐξωρίσθη εἰς τινα ὅασιν τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐκεῖ ἀπέθανεν ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει τῷ 440, ἀλλ' ἡ διδασκαλία αὐτοῦ δὲν ἐξέλιπε· διότι πολλοὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ φυγόντες εἰς τὴν Περσίαν, εὖρον ἐνταῦθα ὑποστήριξιν ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς χώρας καὶ κατώρθωσαν νὰ ἐλκύσωσιν εἰς τὸν Νεστοριανισμόν ὅλην τὴν περσικὴν Ἐκκλησίαν (§ 32, 2). Οἱ ἐν Περσίᾳ οὗτοι Νεστοριανοὶ ὠνομάσθησαν *Χαλδαῖοι* χριστιανοί, κατώρθωσαν δὲ νὰ διαδώσωσι τὴν αἵρεσιν αὐτῶν μέχρι

τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν, ὅπου ὀνομάζονται *Χριστιανοὶ τοῦ Θωμᾶ* ἕκ τινος ἀρχηγοῦ αὐτῶν.

+ § 39. Ἡ αἵρεσις τῶν Μονοφυσιτῶν (444-553).

1. Ἐνῷ ὁ Νεστόριος ἐχώριζε τὰς δύο ἐν Χριστῷ φύσεις, ἕτεροι τοσοῦτον συνήνουν αὐτὰς καὶ συνέχεον, ὥστε ἐντεῦθεν ἀπετελεῖτο *μία* μόνον φύσις. Ἐν τοῖς οὕτω φρονοῦσιν ἦν καὶ ὁ διάδοχος τοῦ ἱεροῦ Κυρίλλου ἐν τῷ θρόνῳ τῆς Ἀλεξανδρείας Διόσκορος, ἀνὴρ πονηρὸς καὶ τυραννικός, ὡς καὶ γέρων τις ἀρχιμανδρίτης ἐν Κωνσταντινουπόλει *Εὐτυχῆς*. Οὗτος ἐδίδασκεν, ὅτι μόνον πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως δύναται νὰ γείνη λόγος περὶ *δύο* φύσεων, μετὰ δὲ τὴν ἐνανθρώπησιν ὅτι ἐν Χριστῷ *συνεκράθησαν καὶ συνεχέθησαν αἱ δύο εἰς μίαν*, καὶ ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι ὁμοούσιον τῷ ἡμετέρῳ. Ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ Εὐτυχοῦς ἤρξατο νὰ καθίσταται γνωστὴ, ὅτε ὁ μὲν Θεοδώρητος ἔγραψε κατ' αὐτῆς σπουδαῖον σύγγραμμα, ἐπίσκοπος δὲ τις *Εὐσέβιος* κατηγορήσε τῷ 448 τὸν Εὐτυχῆ ἐν τῇ ἐν Κωνσταντιπόλει ἐκδημοῦσῃ συνόδῳ. Ἡ σύνοδος συνελθοῦσα ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πατριάρχου *Φλαβιανοῦ* κατεδίκασε τὸν Εὐτυχῆ, διότι προσκληθείς νὰ ἀναιρέσῃ τὴν πλάνην αὐτοῦ δὲν ἤλθεν. Ἀλλὰ τότε κατέρχεται εἰς τὸν ἀγῶνα ὁ Διόσκορος, ὅστις ἀθώωσας τὸν Εὐτυχῆ πείθει τὸν αὐτοκράτορα Θεοδοσίον τὸν Μικρὸν νὰ συγκαλέσῃ ἐν Ἐφέσῳ *οἰκουμενικὴν σύνοδον*· πραγματικῶς ἡ σύνοδος συνῆλθε τῷ 449, ἀλλὰ τοσοῦτον παρανόμως καὶ

βιαίως εἰργάσθη, ὥστε οὐ μόνον τοὺς παραδεχομένους δύο ἐν Χριστῷ φύσεις κατεδίκασεν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας βιαιότητος προέβη· διότι κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Διοσκόρου εἰσελθόντες εἰς αὐτὴν στρατιῶται καὶ μοναχοί, τοσοῦτον βαναύσως ἐξυλοκόπησαν τὸν ἅγιον Φλαβιανόν, ὥστε μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπέθανε. Τοιαύτη ἦν ἡ σύνοδος αὕτη, ἣτις δικαίως ὠνομάσθη *Ληστροική*· ἀλλὰ κατ' αὐτῆς ἠγέρθησαν πανταχόθεν διαμαρτυρίαι, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου (450) ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ *Πουλχερία* μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος *Μαρκιανοῦ* πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς Ὁρθοδοξίας συνεκάλεσε τῷ 451 τὴν *μεγάλην ἀγίαν Δ' οἰκουμενικὴν σύνοδον ἐν Χαλκηδόνι*. Ἡ σύνοδος αὕτη ἐξ 600 ἐπισκόπων συγκειμένη, ἀφοῦ κατεδίκασε τὸν Διόσκορον καὶ Εὐτυχῆ, ἀφοῦ ἀνεθεμάτισε τὸν τε *νεστοριανισμόν* καὶ *εὐτυχιανισμόν*, συνέταξε τὸν περίφημον ὅρον τῆς πίστεως, ἐν τῷ ὁποίῳ ὡμολόγησεν, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι τέλειος θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος, ὅτι κατὰ τὴν θεότητα ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς, κατὰ δὲ τὴν ἀνθρωπότητα ἐκ *Μαρίας* τῆς παρθένου, τῆς Θεοτόκου, ὅτι εἶναι εἰς γνωριζόμενος ἐν δύο φύσεσιν ἐνωθείσαις ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως καὶ ἀχωρίστως καὶ ὅτι ἕνεκα τῆς ἐνώσεως δὲν κατεστράφη ἡ διαφορὰ τῶν φύσεων, ἀλλ' ὅτι μᾶλλον ἀπετέλεσαν αἱ δύο φύσεις ἐν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν.

2. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὰς ἀποφάσεις τῆς μεγάλης ταύτης συνόδου δὲν παρεδέχθησαν πάντες, καὶ οὗτοι ἀπὸ τοῦδε ὠνομάσθησαν *Μονοφυσῖται*, διότι ἐν τῷ Χριστῷ

παρεδέχοντο *μίαν συγκεκρασμένην, θείαν* ὁμοῦ καὶ ἀνθρωπίνην, φύσιν. Ἡ ἔδρα τῶν Μονοφυσιτῶν ἦν ἡ *Παλαιστίνη*, ἡ *Συρία* καὶ ἡ *Αἴγυπτος*, ἐνθα πολλαὶ ταραχαὶ καὶ αἱματηραὶ σκηναὶ ἐγένοντο μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ὀρθοδόξων. Πρὸς κατάπαυσιν τῶν ἐρίδων οἱ αὐτοκράτορες *Βασιλῖσκος* (474—477) καὶ *Ζήνων* (477—491) ἐξέδωκαν δύο ἐγγράφα, τὴν λεγομένην *Ἐγκύκλιον* καὶ τὸ *Ἐνωτικόν*, ἀλλ' εἰς μάτην. Οὕτως ἐξηκολούθουν αἱ μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Μονοφυσιτῶν ἐριδες καὶ ταραχαί, ὅτε τὰς ἡνίας τοῦ κράτους ἔλαβεν *Ἰουστινιανὸς ὁ Μέγας* (527—565), ὅστις ὡς κύριον μέλημα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐθεώρησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν· ἀλλ' αἱ καλαὶ αὗται διαθέσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐματαιώθησαν ἕνεκα τῶν κακῶν αὐτοῦ συμβούλων, αὐλικῶν τινων δηλ. θεολόγων, καὶ τῆς βασιλίσσης *Θεοδώρας*, οἵτινες ἦσαν κρύφιοι Μονοφυσῖται. Κατ' ἀρχὰς ὁ αὐτοκράτωρ ἐπείσθη νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸν Τριάχιον ὕμνον τὴν μονοφυσιτικὴν προσθήκην ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς (533)· ἀκολουθῶς ὁμοῦ, ἐπειδὴ οἱ ὀρθόδοξοι συνεκρότησαν τῷ 543 σύνοδον καὶ κατεδίκασαν τὸν *ὠριγενισμόν*, τὸν ὁποῖον ἐκκλιέργουν οἱ Μονοφυσῖται, οἱ θεολόγοι τῆς αὐλῆς μετὰ τῆς Θεοδώρας πείθουσι τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι οἱ Μονοφυσῖται ἐνοῦνται μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐὰν καταδικασθῶσι τὰ *Τρία κεφάλαια* δηλ. τὰ συγγράμματα Θεοδώρου τοῦ ἐπισκόπου *Μοφουεστίας*, τοῦ Θεοδώρητου, ὅσα δηλ. ἔγραψε κατὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας *Κυρίλλου* καὶ μίαν ἐ-

πιστολή ἐνὸς Σύρου ἐπισκόπου *Ἰθα*. Ὁ Ἰουστινιανὸς παρεδέχθη τοῦτο, καὶ πραγματικῶς ἐν τῇ συγκροτηθείσῃ *Ε'* ἀγία οἰκουμενικῇ συνόδῳ ἐν Κ/πόλει τῷ 553 κητεδικάσθησαν τὰ Τρία κεφάλαια ὡς καὶ ὁ πάπας Ῥώμης *Βιγίλιος* ὡς μὴ παραδεχόμενος τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου. Ἐν τούτοις ἡ ἐπιθυμία τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ νὰ ἐνωθῶσιν οἱ Μονοφυσῖται μετὰ τῶν ὀρθοδόξων δὲν ἐπληρώθη, ἡ δὲ *Ε'* οἰκουμενικὴ σύνοδος ἀνεγνώρισε τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Χαλκηδόνι Δ'. Οὕτω διετέλουν οἱ Μονοφυσῖται διεσχισμένοι ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Πολυαριθμότατοι ἰδίως ἦσαν ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου ὑπὸ τὸ ὄνομα *Κόπται* τοσοῦτον μῖσος ἔτρεφον πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους, ὥστε ἀπέβαλον τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ἀπὸ τῆς θείας αὐτῶν λατρείας καὶ ἐξέλεξαν ἴδιον πατριάρχην· ἐκ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Μονοφυσιτῶν μετεφυτεύθη ὁ μονοφυσιτισμὸς καὶ εἰς τὴν Ἀβυssiνίαν (§ 32, 1). Ἡ δευτέρα χώρα, ἐν ἣ ἐπεκράτησεν ἡ αἵρεσις τῶν Μονοφυσιτῶν ἦν ἡ Μεσοποταμία καὶ Συρία, ἐνθα οὗτοι διηρέθησαν μὲν εἰς διαφόρους φατρίας, συνηνώθησαν ὅμως πάλιν διὰ τῆς ἀκαταπονήτου ἐνεργείας Ἰακώβου τινὸς *Zarḡálou*, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου ὠνομάσθησαν Ἰακωβῖται. Τέλος τὸν μονοφυσιτισμὸν ἡσπάσθη καὶ ἡ ἀρμενικὴ Ἐκκλησία (§ 32, 3), ἔχουσα ἰδιαίτερον πατριάρχην λεγόμενον *καθολικὸν* καὶ ἐδρεύοντα ἐν Ἀστυράχ.

+ § 40. Ἡ αἵρεσις τῶν Μονοθελητῶν (633—680).

1. Ἡ καθ' ἐκάστην δεινυμένη κατάστασις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καθίστα ἐπιθυμητὴν τὴν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐνωσιν τῶν Μονοφυσιτῶν, οἵτινες πολυαριθμότατοι ὄντες ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ὠφέλιμοι εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν· ἀλλ' ἡ ἐνωσις ἐφαίνετο καὶ ἦτο δυσκατόρθωτος, διότι οἱ μὲν ὀρθόδοξοι ἐπέμενον εἰς τὸν ὅρον τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, οἱ δὲ Μονοφυσῖται ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἀπετροπιάζοντο αὐτόν· ἐζητεῖτο λοιπὸν μέσον πρὸς ἐνωσιν, καὶ τοῦτο ἐνόμισάν τινες ὅτι εὔρον ἐν τῇ ἐκφράσει, ὅτι ὁ *Χριστὸς ἔχει μὲν δύο φύσεις, μίαν ὁμοῦς ἐνέργειαν καὶ θέλησιν*. Ὁ αὐτοκράτωρ *Ἡράκλειος* (611—641) πεισθεὶς περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐνώσεως, ἀφοῦ προηγουμένως ἔλαβε τὴν συγκατάθεσιν τοῦ πάπα *Ὀνωρίου*, τοῦ πατριάρχου Κων/πόλεως *Σεργίου* ὡς καὶ τῶν δύο ἐτέρων πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, προέβη εἰς τὰς περὶ ἐνώσεως μετὰ τῶν Μονοφυσιτῶν διαπραγματεύσεις (633). Ἀλλὰ τότε κατὰ τῆς τοιαύτης ἐνώσεως ἠκούσθη ἡ βροντῶδης φωνὴ μοναχοῦ τινος *Σωφρονίου*, ὅστις κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀναβὰς εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῶν Ἱεροσολύμων θρόνον οὐδενὸς ἐφείσθη πρὸς καταπολέμησιν τῆς αἱρέσεως τῶν *Μονοθελητῶν*. Ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ὁ Ἡράκλειος ἐκδίδωσι τῷ 638 διάταγμά τι, λεγόμενον *Ἐκθesis*, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐδιδάσκειτο *μία ἐν Χριστῷ θέλησις*· καίτοι ὁμοῦς ἡ ἐκthesis

αὕτη παρὰ πολλῶν ὑπεγράφη, ὑπ' ἄλλων ὁμως ἀπερρίφθη, καὶ διὰ τοῦτο τῷ 648 ὁ αὐτοκράτωρ *Κώνστας* ἐξέδωκε τὸν λεγόμενον *Τύπον*, δι' οὗ ἐδιδάσκετο, ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς οὐδεὶς πρέπει νὰ γίνηται λόγος οὔτε περὶ μιᾶς οὔτε περὶ δύο ἐν *Χριστῷ* θελήσεων. Ἐν τούτοις ὁμως ἡ ἔρις δὲν κατεσιγάσθη ἐντεῦθεν, ἀπεναντίας ἔτι μᾶλλον ἀνερριπίσθη, οἱ κυρίως δὲ κατὰ τῶν Μονοθελητῶν πρωταγωνιστήσαντες εἶναι ὁ πάπας τῆς *Ρώμης* *Μαρτῖνος* ὁ Α' καὶ ὁ ἱερός *Μάξιμος* ὁ ὁμολογητής. Τότε ἡ Βυζαντινὴ αὐλὴ ἠθέλησε νὰ ἐλκύσῃ ἀμφοτέρους εἰς τὴν πλάνην, ἀλλ' εἰς μάτην, διότι οἱ ἱεροὶ ἄνδρες προετίμησαν νὰ θυσιασθῶσιν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας παρὰ νὰ καταπροδώσωσιν αὐτήν· διὰ τοῦτο ὁ μὲν *Μαρτῖνος* ἀφοῦ ὑπέστη τὰ πάνδεινα ἐξωρίσθη τέλος εἰς τὴν *Ταυρικὴν* χερσόνησον, ὅπου ἀπέθανε τῷ 655, ὁ δὲ *Μάξιμος* ἀφοῦ ἠπειλήθη, καθεῖρχθη καὶ μυρία ἄλλα ὑπέστη πρὸς ὑπογραφὴν τοῦ *Τύπου*, ἐπὶ τέλους ἀποτμηθεὶς τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὴν γλῶσσαν, ἐξωρίσθη εἰς τὴν χώραν τῶν *Λαζῶν*, ὅπου ἀπέθανε τῷ 662.

2. Οὕτως αἱ ἔριδες ἐξηκολούθουν καὶ ἡ Δύσις ἦν ἀπεσχισμένη τῆς Ἀνατολῆς, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ *Κωνσταντῖνος* ὁ *Πρωγάτος* (668—685), χάριν τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας, συνεκάλεσε τῷ 680 τὴν 5' ἀγίαν οἰκουμενικὴν σύνοδον ἐν *Κων/πόλει*, λεγομένην καὶ Α' ἐν *Τρούλλῳ*, διότι συνεκλήθη ἐν τινὶ αἰθούσῃ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ παλατίου, ἣτις ἐλέγετο *Τρούλλος*. Ἡ σύνοδος ἐξετάσασα τὸ περὶ μιᾶς ἢ δύο θελήσεων ζήτη-

μα, κατεδίκασε τοὺς Μονοθελήτας, καὶ ἐν τῷ ὄρῳ, τὸν ὁποῖον ἐξέδωκεν, ἐδίδασκεν ὅτι ἐν τῷ *Χριστῷ* καθὼς ὑπάρχουσι δύο φύσεις, οὕτως ὑπάρχουσι καὶ δύο θελήσεις καὶ ἐνέργειαι, μία θεία καὶ μία ἀνθρωπίνη, οὐχὶ ἐναντιοῦμεναι ἀλλήλαις, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς ἀνθρωπίνης ὑποτασσομένης εἰς τὴν θείαν. Οὕτως ἀποτελειώσασα ἡ σύνοδος τὸ ἔργον αὐτῆς μετὰ τῶν ἀναθεματισθέντων συγκατηρίθμησε καὶ τὸν πάπαν τῆς *Ρώμης* *Θωμάριον*. Οἱ Μονοθεληταὶ μετὰ τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον σχεδὸν κατεστράφησαν, τινὲς δὲ μόνον διετηρήθησαν ἐν τῷ ὄρει τοῦ *Λιβάνου*, ὅπου ἐκ τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἀγίου *Μάρωνος* ὠνομάσθησαν *Μαρωνῖται* καὶ διατηροῦνται μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Δώδεκα ἔτη μετὰ τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἐπειδὴ αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι Ε' καὶ Σ' ἐκτὸς τῶν δογματικῶν αὐτῶν ὄρων δὲν συνέταζαν κανόνας, πρὸς συμπλήρωσιν αὐτῶν συνεκροτήθη ἡ Β' ἐν *Τρούλλῳ* ἢ *Περθέκτη* οἰκουμενικὴ σύνοδος τῷ 692, ἣτις συνέταξε διαφόρους κανόνας χάριν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας καὶ διοικήσεως.

+ § 41. Ἡ αἵρεσις τοῦ Πελαγίου (411—529)

1. Ἐνῷ αἱ ἐν Ἀνατολῇ ἀναφανῆσαι αἵρέσεις ἀνεφέροντο εἰς τὰ θεωρητικώτερα καὶ μεταφυσικώτερα ζητήματα τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ αἵρεσις, ἣτις κατὰ τὴν ἐποχὴν τούτην ἀπησχόλησε τὴν Δύσιν, ἦν ὅλως πρακτικὴ. Ἡ αἵρεσις αὕτη, ἐν ἣ προὔκειτο περὶ τῆς σχέ-

σεως τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν θείαν χάριν, εἶναι ἡ τοῦ Πελαγίου. Ἡ ἐκκλησία δηλ. τοῦ Χριστοῦ ἀνέκαθεν ἐδίδασκεν, ὅτι ἡ ἁμαρτία τοῦ Ἀδάμ μετεδόθη εἰς πάντας τοὺς ἀπογόνους αὐτοῦ, ὅτι τῆς ἁμαρτίας ταύτης δυνάμεθα νὰ ἀπαλλαγῶμεν διὰ μόνης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ σωτηρίας, καὶ ὅτι εἰς τὴν σωτηρίαν ταύτην ὁδηγεῖ μὲν ἡμᾶς κυρίως ἡ θεία χάρις, συνεργεῖ ὅμως καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, διότι ὅσον καὶ ἂν ἐπεσκότισε καὶ διέφθειρε τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία τοῦ Ἀδάμ, δὲν κατέστρεψεν ὅμως αὐτὴν ὁλοτελῶς. Ἐναντίον τῆς διδασκαλίας ταύτης ὁ Πελάγιος, μοναχὸς ἐκ Βρεττανίας, ἀνὴρ παιδείας κάτοχος καὶ εἰς ἄκρον ἀρετῆς ἐληλακώς, ἐδίδασκεν, ὅτι ἡ προπατορική ἁμαρτία δὲν μετεδόθη εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀδάμ, ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου διόλου δὲν ἔπαθεν ἐκ τῆς ἁμαρτίας ταύτης, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ σωθῇ μόνος, ἄνευ τῆς θείας χάριτος. Αἱ τοιαῦται κακοδοξίαι τοῦ Πελαγίου, αἱ ὁποῖαι καθίστων περιττὴν τὴν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σωτηρίαν, κατὰ πρῶτον ἐγένοντο γνωστὰ εἰς τὴν Ῥώμην τῷ 410, ἀκολούθως δὲ διὰ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Πελαγίου Κελεστίου καὶ ἐν Καρθαγένῃ τῷ 412, ὅπου κατεδικάσθησαν ἐν τινι συνόδῳ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Πελαγίου ἐγένετο γνωστὴ καὶ ἐν Παλαιστίνῃ, χωρὶς ὅμως νὰ καταδικασθῇ· ἀλλὰ τότε ἐπαρουσιάσθη ἐναντίον αὐτοῦ ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Ἀφρικῇ Ἰπῶνος, μία δὲ μεγάλη σύνοδος, ἐν Καρθαγένῃ τῷ 418 συγκρο-

τηθεῖσα, κατεδίκασεν ἐκ νέου τὸν Πελάγιον καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Πολλοὶ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Πελαγίου καταφυγόντες τότε εἰς Κων/πολιν συνεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Νεστορίου (§ 38), ἀλλ' ἡ Γ' οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ (431), ἡ καταδικάσασα τὸν Νεστόριον, κατεδίκασε καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πελαγίου, χωρὶς ὅμως νὰ προβῇ εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας.

2. Ἐν τούτοις καίτοι ἡ αἵρεσις τοῦ Πελαγίου κατεδικάσθη, δὲν ἔπαυσαν ὅμως αἱ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἔριδες. Ὁ Αὐγουστῖνος ἐπολέμησεν, ὡς εἵπομεν, τὸν Πελάγιον, ἀλλ' ἐκ τοῦ πολέμου τούτου προεκλήθησαν νέοι ἀγῶνες. Οὗτος δηλαδὴ ἐδίδασκε πολὺ ὀρθῶς, ὅτι ἡ ἁμαρτία τοῦ Ἀδάμ μετεδόθη εἰς τοὺς ἀπογόνους αὐτοῦ καὶ ὅτι ἡ σωτηρία εἶναι δυνατὴ διὰ τῆς θείας χάριτος· ἡ προπατορική ὅμως αὕτη ἁμαρτία τοσοῦτον διέφθειρε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε αὕτη ἀπωλέσθη καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν ἁμαρτίαν δὲν δύναται πλέον νὰ πράξῃ τὴν ἀρετὴν· εἰς τοῦτο καθὼς καὶ εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου συντελεῖ μόνον ἡ θεία χάρις, ἥτις ἀρχίζει καὶ τελειώνει αὐτήν. Ἀλλὰ μὴ περιοριζόμενος εἰς τοῦτο ὁ Αὐγουστῖνος προῦχώρησε καὶ ἔτι περαιτέρω, δισχυρισθεὶς τὸν ἀπόλυτον προορισμόν, τὴν διδασκαλίαν δηλ. ἐκείνην, καθ' ἣν ὁ Θεὸς κατὰ τὰς αἰωνίους αὐτοῦ βουλὰς, ἐκ τοῦ διεφθαρμένου καὶ ἀπολωλὸτος γένους τῶν ἀνθρώπων τινὰς μὲν προορίζει εἰς σωτηρίαν, τινὰς δὲ εἰς καταδί-

κην. Ἡ ἐσφαλμένη αὕτη διδασκαλία ἐσκανδάλισε πολλοὺς τῶν ἐν Γαλλίαις θεολόγων καὶ μάλιστα Ἰωάννην τινὰ *Κασσιανόν*, μαθητὴν τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου καὶ ἡγούμενον μοναστηρίου τινὸς ἐν Μασσαλίᾳ. Οὗτος ἀνεγνώριζε μὲν τὴν προπατορικὴν ἁμαρτίαν, ἐδίδασκεν ὅμως ὅτι αὕτη δὲν κατέστρεψεν ὅλως διόλου τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς σωτηρίαν του ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην τῆς θείας χάριτος· τὸ μόνον σαθρὸν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Κασσιανοῦ εἶναι, ὅτι δὲν ἐθεώρει τὴν θείαν χάριν ὡς πάντοτε καταρχομένην τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὅτε μὲν αὐτήν, ὅτε δὲ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κασσιανοῦ ὠνομάσθησαν *Μασσαλιανοὶ* καὶ *Ἡμιπελαγιοί*. Οὕτως ἐξηκολούθει ὁ ἀγὼν ἐπὶ 100 ἔτη μέχρι τῆς ἐν Ἀραουσίῳ συνόδου τῷ 529, ὅπου ἐμετριάσθη ἡ περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου.

§ 42. Οἱ Πρισκιλλιανισταὶ (379—563) καὶ οἱ Δονατισταὶ (311—411).

1. Ἐκτὸς τῶν μέχρι τοῦδε ἐξιστορηθεῖσων αἱρέσεων, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνεφάνησαν τὸ μὲν καὶ ἕτεραι αἱρέσεις ἔχουσιν στοιχεῖα τοῦ *μανιχαϊσμοῦ* (§ 21) καὶ *γνωστικισμοῦ* (§ 20), τὸ δὲ *σχίσματα* προελθόντα ἐκ τῆς θείας λατρείας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας. Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πρώτων ἐκτὸς τῶν κυρίως *Μανιχαίων*, οἵτινες διατηροῦνται καὶ κατὰ τὴν

περίοδον ταύτην, ἀνήκουσιν οἱ *Πρισκιλλιανισταί*. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἴστατο πλούσιός τις, λόγιος καὶ ἀσκητικὸς ἀνὴρ, ὁ *Πρισκιλλιανός*, ὅστις, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διδασκαλίας τῶν Γνωστικῶν καὶ Μανιχαίων, ἐμόρφωσεν ἰδιαιτέρον σύστημα καὶ προσείλκυσε εἰς αὐτὸ πολλοὺς τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ ὀρθοδόξων. Τότε συνεκροτήθη ἐν Καισαροαυγούστη τῷ 380 σύνοδος, ἣτις, καταδικάσασα τοὺς *Πρισκιλλιανιστάς*, τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς ἀνέθηκεν εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἰθάκιον, ὅστις κατάρθωσε νὰ ἐκδοθῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος *Γρατιανοῦ* διάταγμα ἐξορίζον αὐτούς. Ἀλλ' ὁ Πρισκιλλιανὸς διὰ διαφόρων δωροδοκιῶν κατάρθωσε νὰ ἀνακληθῶσιν οἱ ἐξόριστοι, νὰ ἐξορισθῇ δὲ ὁ Ἰθάκιος, ὅστις ὅμως προλαβὼν κατέφυγεν εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἐν τούτοις ὁ θάνατος τοῦ Γρατιανοῦ μετέβαλε τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, διότι ὁ Ἰθάκιος ἐκέρδησεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν αὐτοκράτορα *Μάξιμον*, οὗτος δὲ διέταξε τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας τοῦ Πρισκιλλιανοῦ καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ (385). Ἐναντίον τοῦ πρωτοφανοῦς τούτου παραδείγματος κατὰ τῶν αἱρετικῶν ἐξάνεστη ὁ ἐπίσκοπος *Τουρόνων Μαρτῖνος*, ὅστις ἀπέκλεισε τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας τὸν Ἰθάκιον καὶ τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους τοὺς συμψηφίσαντας εἰς τὸν θάνατον τοῦ Πρισκιλλιανοῦ. Ὁ Μαρτῖνος συνεχώρησε μὲν αὐτοὺς ἀκολουθῶντας, ἀλλ' οἱ Πρισκιλλιανισταὶ ἐξηκολούθουν ὑπάρχοντες μέχρι τοῦ 563, ὅτε καὶ πάλιν κατεδικάσθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Ἰσπανίᾳ ἐκκλησίας. Ἐκτοτε ἦσαν πε-

ριωρισμένοι, χωρὶς ὁμῶς ἐντελῶς νὰ ἐξαλειφθῶσιν.

2. Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἐκτὸς διαφόρων σχισμάτων, αἰρετικὴν χροιάν ἔχόντων, ὡς τῶν *Αὐδιανῶν*, οἵτινες ἐθεώρουν τὴν Ἐκκλησίαν ὡς διαφθαρεῖσαν, τῶν *Ἀντιδομαριανιτῶν*, οἵτινες ἤρνούντο τὸ ἀειπάρθενον τῆς Θεοτόκου, καὶ ἄλλων, ἀνήκουσι πρὸ πάντων οἱ *Δονατισταί*. Ἦδη δηλ. ἐπὶ τοῦ διοκλητιανείου διωγμοῦ (§ 16, 2) πολλοὶ ἐν βορείῳ Ἀφρικῇ ἄνευ λόγου καὶ ἀνάγκης ἐπέδιωκον τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ἐναντίον τῆς τάσεως ταύτης ἀντεπεξῆλθεν ὁ ἐπίσκοπος Καρχηδόνης *Μενσούριος* καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (311) ὁ διάδοχος αὐτοῦ *Καικιλιανός*. Ἀλλ' ἡ ἐναντία μερὶς ἐπὶ κεφαλῇ ἔχουσα πλουσίαν τινὰ χήραν *Λουκίλλην* δὲν ἀνεγνώρισε τὴν χειροτονίαν τοῦ Καικιλιανοῦ καὶ ὡς ἐπίσκοπον αὐτῆς ἐξελέξατο πρῶτον ἀναγνώστην τινὰ *Μαγγορίον* καὶ ἀκολουθῶς τὸν *Δονάτον* (313). Οὕτως οἱ ὀπαδοὶ τοῦ σχίσματος, φέροντες τὸ ὄνομα *Δονατισταί*, ἐπεξετάθησαν ἐφ' ὅλης τῆς βορείου Ἀφρικῆς καὶ ἐπὶ τέλους ἀνεφέρθησαν πρὸς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον· οὗτος τότε διέταξε νὰ συγκροτηθῶσι διάφοροι σύνοδοι καὶ ἐρευνήσωσι τὰ κατ' αὐτούς, ἀλλ' αἱ σύνοδοι κατεδίκασαν αὐτούς· μετ' ὀλίγον τῷ 316 ἐζήτησαν νὰ κριθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ καὶ οὗτος κατεδίκασεν αὐτούς καὶ διέταξεν αὐστηρὰ κατ' αὐτῶν μέτρα. Ὁ Κωνσταντῖνος βλέπων ἐν τούτοις τὸ μάταιον τῶν κατ' αὐτῶν διωγμῶν, παρέσχεν αὐτοῖς ἀνεξιθρησκείαν, ἀλλ' οὗτοι ἐνούμενοι μετὰ τῶν δυσηρε-

στημένων χωρικῶν, περιήρχοντο τὴν χώραν λεηλατοῦντες, καίοντες καὶ σφάζοντες. Ἐπίσης καὶ ὁ Ἰουλιανὸς ἠνέχθη αὐτούς, ἀλλ' ἅπαντες οἱ μετ' αὐτὸν αὐτοκράτορες κατεδίωξαν αὐτούς. Ἐπὶ τέλους ὁ Ὀνώριος ἠνάγκασεν αὐτούς νὰ συνέλθωσιν εἰς συνδιάλεξιν μετὰ τῶν ὀρθόδοξων καὶ κατὰ τὸ 411 ὑπὸ τὴν προεδρίαν αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου συνήλθον ἐν Καρχηδόνι 279 Δονατισταὶ καὶ 286 ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι· ἡ σύνοδος ἀπεφάνθη κατὰ τῶν Δονατιστῶν, ἐπανελήφθησαν δὲ πάλιν τὰ κατ' αὐτῶν βίαια μέτρα, μάλιστα καὶ αὐτὸς ὁ Αὐγουστῖνος συνεβούλευε ταῦτα. Ἡ ἰσχὺς τῶν Δονατιστῶν τοιουτοτρόπως διερράγη, διετηρήθησαν ὁμῶς οὗτοι μέχρι τοῦ ἔκτου αἰῶνος. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν, οἱ Δονατισταὶ ἀπῆλθον ἀπόλυτον ἀγιότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἀπόσχισιν ἀπὸ τῆς κοινωνίας αὐτῆς τῶν νεκρῶν μελῶν, αὐστηρὸν βίον καὶ τέλειον χωρισμὸν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς πολιτείας· ἐντεῦθεν τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἐθεώρουν ὡς ψευδῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐδωτερικὸς ὁργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι
 ἱστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύ-
 ματος, τῆς θείας λατρείας καὶ
 τοῦ ἠθικοῦ βίου.

§ 43. Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα. Ἐκκλησία
 καὶ πολιτεία.

1. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἡ πολιτεία διὰ τοῦ Μ.
 Κωνσταντίνου ἐδέχθη τὸν χριστιανισμόν καὶ κατέστη-
 σεν αὐτὸν θρησκείαν τοῦ Κράτους, καθῆκον αὐτῆς ἐ-
 θεώρει νὰ φροντίζῃ καθόλου περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐ-
 ξωτερικῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐν
 ταῖς σχέσεσι ταύταις τῆς πολιτείας πρὸς τὴν Ἐκκλη-
 σίαν τινὲς τῶν αὐτοκρατόρων ἐπενέβαινον ὑπὲρ τὸ δέον
 καὶ παρανόμως, θέλοντες νὰ διεξάγῃσι διάφορα ζητή-
 ματα ἐκκλησιαστικὰ κατὰ τὸ δοκοῦν, ἀλλ' ἡ Ἐκκλη-
 σία διὰ τῶν ἀξίων αὐτῆς λειτουργῶν διεμαρτύρετο κα-
 τὰ τῶν τοιούτων ἐπεμβάσεων, ἀναγνωρίζουσα αὐτοῖς
 μόνον τὸ καθῆκον νὰ φροντίζωσι περὶ τῆς ἐκκλησιαστι-
 κῆς εἰρήνης, νὰ ὑπερασπίζωσι τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ νὰ ἐ-
 παγρυπνῶσιν ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν αὐ-
 τῆς συμφερόντων. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ἐκκλησίας,
 πολιτεία καὶ Ἐκκλησία ἦσαν δύο ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλ-
 λήλων καὶ ἐλεύθερα σωματεῖα, καὶ καθὼς ἡ Ἐκκλη-
 σία δὲν ἐπενέβαιnen εἰς τὰ τῆς πολιτείας, οὕτω καὶ αὐ-

τῇ δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας.
 Καθὼς λοιπὸν ἡ Ἐκκλησία ἐσχέπτετο περὶ τῶν δογμά-
 των καὶ τῆς λατρείας καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐν γένει
 πραγμάτων, οὕτω καὶ ἀπεφάσιζε περὶ αὐτῶν νομοθε-
 τοῦσα· ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία ἦν κυρίως ἔργον τῶν
 συνόδων, τοπικῶν τε καὶ οἰκουμενικῶν, καὶ ὅταν μὲν
 αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς ἀνεφέροντο εἰς τὰ δόγματα τῆς
 πίστεως, ὠνομάζοντο ὅροι καὶ σύμβολα, ὅταν δὲ εἰς τὴν
 λατρείαν, τὸ πολίτευμα καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐτα-
 ξίαν, κανόνες. Αἱ ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων,
 αἵτινες ἦσαν καὶ ἐθεωροῦντο ὅργανα τοῦ ἁγίου Πνεύ-
 ματος, ἐπεκυροῦντο καὶ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ εἶ-
 χον οὕτω δι' ἅπασαν τὴν χριστιανωσύνην *ισχὺν νόμου*.
 Τοὺς διαφόρους τούτους κανόνες τῶν διαφορῶν οἰκου-
 μενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, ὡς καὶ τινὰς κανόνες
 τῶν Πατέρων, συλλέξας τῷ 564 ὁ πατριάρχης Κων-
 σταντινουπόλεως Ἰωάννης ὁ Σχολαστικὸς καὶ συνενώ-
 σας μετὰ τινων νόμων αὐτοκρατόρων, ἀναφερομένων
 εἰς ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ἀπετέλεσε τὸν πρῶτον νο-
 μοκάνονα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

2. Ἀλλὰ καίτοι τινὲς τῶν αὐτοκρατόρων ἐπενέβαι-
 νον αὐθαριέτως εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ ὁμως ἡ
 πολιτεία ἔλαβεν αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν αὐτῆς προστα-
 σίαν παρέσχε διάφορα προνόμια καὶ δικαιώματα· οὕτω
 π. χ. ἡ πολιτεία ἀνέλαβε τὴν συντήρησιν τῶν ἐκκλη-
 σιῶν καὶ τοῦ κλήρου, παρασχοῦσα διάφορα σιτηρέσια
 καὶ δῶρα ἢ προσαρτήσασα ταῖς ἐκκλησίαις διαφόρους

περιουσίας τῶν ἐθνικῶν ναῶν· ἔπειτα ἡ Ἐκκλησία ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ δέχεται κληρονομίας, τὰ ἐκκλησιαστικά ἀγαθὰ ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς ἀναπαλλοτρίωτα, ὁ κλῆρος ἀπηλλάγη τῶν δημοσίων φόρων, ἡ δικαστικὴ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων ἐπεκυρώθη διὰ βασιλικῶν νόμων, οἱ κληρικοὶ ἐδικάζοντο εἰς τὰ πνευματικὰ δικαστήρια καὶ αἱ ἐκκλησίαι ἀπῆλυσαν τοῦ δικαίωματος τοῦ ἀσύλου.

§ 44. Μοναχικὸς βίος.

1. Πρὶν ἢ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἱεροῦ κλήρου καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ἀνάγκη νὰ ὁμιλήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅστις, μεταξὺ τῶν λαϊκῶν καὶ κληρικῶν ἱστάμενος καὶ χρησιμεύων συνήθως ὡς μία βαθμὶς εἰς τὰ διάφορα κληρικὰ ἀξιώματα, πολλῶν ὠφελειῶν πρόξενος ἐγένετο τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ κόσμῳ. Ὁ μοναχικὸς βίος, τὸν ὁποῖον οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὰς πολλὰς αὐτοῦ ὠφελείας ὀνομάζουσι *θείαν φιλοσοφίαν*, *βίον ἀγγελικόν* καὶ *ἀποστολικόν*, καίτοι τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ ἔχει εἰς *Παῦλον τὸν Θηβαῖον* (§ 27, 2), ὡς κυρίως ὅμως πατέρα αὐτοῦ ἔχει τὸν *Μέγαν Ἀντώνιον*. Οὗτος, γεννηθεὶς τῷ 251 ἐν Κόμῃ τῆς ἄνω Αἰγύπτου, τοσοῦτο συνεκινήθη ἡμέραν τινὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκ τῶν λόγων τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν πλούσιον νεανίαν· ὕπαγε, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δός πτωχοῖς (Ματθ. 19), ὥστε διανείμας τὴν περιουσίαν του ἀπεσύρθη εἰς τὴν

ἔρημον· ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατοικήσας ἐν τινι φοβερῷ σπηλαίῳ, ἀκολούθως μετέβη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων φρουρίου τινός, ὅπου ἐπὶ 20 ἔτη, ἐν μέσῳ φοβερῶν ἐσωτερικῶν ἀγώνων καὶ πειρασμῶν, ἀνέπτυξε τοιοῦτον χριστιανικὸν πνεῦμα καὶ πείραν, ὥστε πολλοὶ ἠδύναντο νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα ὡς μόνιμον κατοικίαν ἐξέλεξεν ὀρεινόν τι πεδῖον, ὅπου τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα ἐλάμβανεν ἀπὸ δροσερᾶς τινος πηγῆς καὶ ὀλίγων φοινίκων. Πολλοὶ ἔτρεχον πρὸς αὐτὸν ὅπως ζητήσωσι συμβουλὴν καὶ παραμυθίαν, ἡ δὲ προσευχὴ αὐτοῦ ἱᾶτο διαφόρους ἀσθενείας· ἔνεκα τῆς μεγάλης τιμῆς καὶ ὑπολήψεως, τῆς ὁποίας ἀπῆλause, πολλοὶ μιμούμενοι τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἦλθον εἰς τὸ μέρος ὅπου ἐμόναζε καὶ ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ προστασίαν. Ὁ Μ. Ἀντώνιος ἀπέθανε τῷ 356 ἐν ἡλικίᾳ 105 ἐτῶν· τὸν βίον αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὅστις παρ' αὐτοῦ ἀποθνήσκοντος ἔλαβεν ὡς κληρονομίαν τὴν μηλωτὴν αὐτοῦ.

2. Τὸ λαμπρὸν παράδειγμα τοῦ Ἀντωνίου ἐν Αἰγύπτῳ ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι μὲν συστήσαντες διάφορα σωματεῖα μοναχῶν, πρὸ πάντων ὅμως ὁ Παχώμιος, ὅστις ἐπὶ τῆς νήσου *Ταβέννης*, ἐν τῷ Νεῖλῳ ποταμῷ, ἱδρυσε *μοναστήριον*. Ὁ Παχώμιος πρῶτος διὰ τοῦ μοναχικοῦ κανόνος, τὸν ὁποῖον ἔδωκε τοῖς ὑπ' αὐτὸν μοναχοῖς, μετέβαλε τὸν ἀναχωρητικὸν βίον εἰς *κοινοβιακόν*· πάντες δηλ. οἱ μοναχοὶ ἔπρεπε νὰ κατοικῶσιν ἐν τῷ μοναστηρίῳ τελοῦντες ὑπὸ ἑνα ἀρχηγόν, τὸν

ἀρχιμανδρίτην ἢ Ἀββᾶν ἢ ἡγούμενον, καὶ ἐκτὸς τῆς προσευχῆς ἔπρεπε νὰ ἐργάζωνται σπυρίδας, τάπητας καὶ τὰ τοιαῦτα. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Παχωμίου καὶ ἄλλοι ἱδρυσαν διάφορα μοναστήρια, οὕτω δὲ ὁ μοναχικὸς βίος διεδόθη ἐκτὸς τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, τὴν Συρίαν καὶ Ἀρμενίαν. Οὕτω τὰ μοναστήρια κατέστησαν καταφύγια τῶν καταδυναστευομένων, ἐστὶν καὶ κέντρα τῆς ἀρετῆς καὶ φροντιστήρια μελόντων ἐπισκόπων. Ἐπειδὴ ὁμως καὶ παρ' αὐτοῖς πρωίμως εἰσεκώμασαν διάφοροι κακίαι, πολλοὶ δὲ τῶν μοναχῶν δὲν ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτῶν, διὰ τοῦτο ἐπίσημοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀνέλαβον τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων· ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἐξέχει ὁ Μ. Βασιλεὺς, ὅστις συντάξας ἰδιαίτερον μοναχικὸν κανόνα, ὡκοδόμησε πρῶτος μοναστήρια πλησίον τῶν πόλεων καὶ συνήνωσεν ἐν αὐτοῖς τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν μετὰ τῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως· ὁ κανὼν τοῦ Μ. Βασιλείου ἔτυχε τοιαύτης ὑποδοχῆς, ὥστε ὁ ἅγιος οὗτος Πατὴρ ἐπέζησε νὰ ἴδῃ 80,000 μοναχῶν ἀκολουθούντων αὐτόν. Τὸ παράδειγμα τῶν ἀνδρῶν ἠκολούθησαν καὶ γυναῖκες, αἵτινες, ἐντὸς γυναικείων μοναστηρίων ἀσκούμεναι, ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἡγουμένην καὶ ἐλέγοντο μοναχαὶ καὶ ἀσκήτριάι. Ἐκτὸς τοῦ κοινοβιακοῦ βίου, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνεφάνησαν καὶ ἕτερα εἶδη μοναχικοῦ βίου, ἐξ ὧν διακρίνονται οἱ Στυλίται, οἵτινες ἐπὶ ὁλόκληρα ἔτη κατῴκουν ἐπὶ στύλων· ἀρχηγὸς τοῦ τοιοῦτου βίου εἶναι ὁ

παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν Συμεὼν ὁ Στυλίτης (+459), ὅστις ἐπὶ 30 ἔτη ἔζησεν ἐπὶ τοῦ στύλου κηρύσσων τὴν μετάνοιαν.

3. Ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὁ μοναχικὸς βίος μετεφυτεύθη καὶ εἰς τὴν Δύσιν· οὕτω π. χ. ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου εἰς τὴν Ρώμην, ὑπὸ τοῦ Μαρτίνου, ἐπισκόπου Τουρόνων, εἰς τὴν βόρειον Γαλλίαν καὶ ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Κασσιανοῦ εἰς τὴν Μασσαλίαν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων μοναχικῶν διατάξεων ὁ μοναχικὸς βίος τῆς Δύσεως ἐστερεῖτο ἐνότητος καὶ ἤρξατο νὰ διαφθείρηται, διὰ τοῦτο Βενέδικτος ὁ ἐκ Νουρσίας ἀνέλαβε τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ· οὗτος συντάξας τῷ 529 ἰδιαίτερον κανόνα, ἐνέπνευσεν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον ἐνότητα, τάξιν καὶ ἀρμονίαν καὶ ἱδρύσας τὸ μοναστήριον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς Καμπανίας Montecassino, ὡς καθήκοντα τῶν μοναχῶν αὐτοῦ ὥρισε τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν, τὴν ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου. Μετ' ὀλίγον ὁ κανὼν τοῦ Βενεδίκτου ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν Δύσιν, οἱ δὲ Βενεδικτινοὶ μοναχοὶ κατέστησαν τοσοῦτον ὠφέλιμοι, ὥστε ἡ Δύσις εἰς αὐτοὺς ὀφείλει πᾶν ὅ, τι ἐσώθη ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τῆς μετὰ ναστεύσεως τῶν ἐθνῶν. Τὰ μοναστήρια τῶν Βενεδικτινῶν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἦσαν τὰ φυτῶρια τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν γραμμάτων, ἡ ἐστία τῶν ἐπισημοτέρων κληρικῶν καὶ κηρύκων τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὸ κέντρον τῆς ἐξημερώσεως καὶ ἐξανθρωπίσεως τῶν ἀγρίων τῆς Δύσεως λαῶν.

§ 45. Ἱερὸς κληρὸς καὶ ἐκκλησιαστικὴ Ἱεραρχία.

1. Ὁ κληρὸς καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὡς καὶ προηγουμένως (§ 25, 1), διεκρίνεται εἰς ἀνώτερον καὶ κατώτερον, εἰς τὸν τελευταῖον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους προστετέθησαν καὶ ἕτερα ἀξιώματα, ὡς οἱ οἰκονόμοι, σκευοφύλακες, βιβλιοθηκάριοι, χαρτοφύλακες, ταχυγράφοι κτλ. Εἰς τὸν ἀνώτερον κληρὸν ἀνῆκον τὰ ἀξιώματα τῶν διακόνων, οἵτινες ἐπὶ κεφαλῆς εἶχον τὸν ἀρχιδιάκονον, τῶν πρεσβυτέρων ὑπ' ἀρχηγὸν τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἢ πρωτοπρεσβύτερον, καὶ τῶν ἐπισκόπων, οἵτινες ἐξελέγοντο ψήφῳ τοῦ κλήρου καὶ αἰτῆσει τοῦ λαοῦ. Εἰς τὸν κληρὸν ἐν γένει προήγοντο ἄνδρες λόγιοι καὶ παιδείας μέτοχοι, παρὰ πάντων δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνάγκη τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου· διὰ τοῦτο οὐ μόνον εἰς τὰς τότε ἀνθούσας θεολογικὰς σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Καισαρείας, Ἐδέσσης καὶ Νισίβειας ἐφοίτων οἱ μέλλοντες κληρικοί, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς σχολὰς τῶν ἐθνικῶν, πολλοὶ δὲ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν ἐλάβανον ἐν τοῖς μοναστηρίοις καὶ τοῖς συγγράμμασι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τοὺς κληρικούς καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δὲν ἀπηγορεύετο ὁ γάμος· ἔνεκα ὁμῶς τῆς ἀγιότητος τῆς ἀγαμίας καὶ τοῦ στενοῦ συνδέσμου τῶν κληρικῶν μετὰ τοῦ μοναχικοῦ βίου, τινὲς ἐν τῇ Α' οἰκουμένηῃ συνόδῳ προέτειναν, ὅπως ἀπαγορευθῇ

ὁ γάμος τῷ κλήρῳ· ἀλλ' ἡ σύνοδος ἐπὶ τῇ ὀρθῇ παρατηρήσει τοῦ Παφρουτίου διέταξεν, ὅπως οἱ κληρικοὶ ἔρχονται εἰς κοινωνίαν γάμου πρὸ τῆς χειροτονίας αὐτῶν, οὐχὶ ὁμῶς καὶ μετ' αὐτήν· οὕτως ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἔμεινεν ἐν τῷ ἐλευθέρῳ τούτῳ σημείῳ, μέχρι δὲ τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος ἀναφέρονται καὶ ἐπίσκοποι ἑγγαμοί, ὡς ὁ πατὴρ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ὁ Συνέσιος καὶ ἄλλοι· ἀκολουθῶς ὁμῶς ἐπεκράτησε συνήθεια ἐπικυρωθεῖσα καὶ ὑπὸ τῆς Πενθέκτης οἰκουμένης συνόδου, καθ' ἣν οἱ ἐπίσκοποι ἔπρεπε νὰ ἦναι ἄγαμοι. Ἀπεναντίας ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον ὑπέβαλον ἅπαντα τὸν κληρὸν εἰς τὴν ἀγαμίαν, μάλιστα Λέων ὁ Μ. διέταξεν ἵνα καὶ αὐτοὶ οἱ ὑποδιάκονοι ᾖσιν ἄγαμοι.

2. Ἦδη ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 25, 2) παρατηρήσαμεν, ὅτι μετὰ τῶν μητροπολιτῶν ἐξεῖχον οἱ τῶν πόλεων ἐκείνων, αἵτινες ἀνῆγον τὸν Χριστιανισμόν αὐτῶν εἰς τοὺς ἀποστόλους καὶ εἶχον μεγάλην πολιτικὴν σημασίαν· οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων τούτων, καὶ τοιοῦτοι εἶναι ὁ Ῥώμης, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Καισαρείας, Ἐφέσου καὶ Ἡρακλείας ὀνομάζονται κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην Ἐξάρχαι, ἀρχιεπίσκοποι, πρῶτοι τῶν ἐπισκόπων, καὶ ἐπειδὴ, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου διαίρεσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἠδρευον εἰς τὰς πρωτεύουσας τῶν διοικήσεων, ὑφ' ἃς ὑπετάσσοντο αἱ ἐπαρχίαι, ἦσαν ἀνώτεροι τῶν μητροπολιτῶν (τῶν ἐπισκόπων δηλ. τῶν πρωτευου-

σῶν τῶν ἐπαρχιῶν) καὶ εἶχον τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπικυροῦν καὶ χειροτονεῖν αὐτοὺς καὶ συγκαλεῖν τὰς συνόδους τῶν διοικήσεων, καθὼς οἱ μητροπολίται τὰς ἐπαρχιακὰς συνόδους. Τὸ δικαίωμα ταῦτα τῶν Ἐξάρχων ἐπεκύρωσεν ἡ Α' Οἰκουμενικὴ σύνοδος (καν. 6), ἡ δὲ Β' Οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει (381), εἰς τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ὑπέκειτο εἰς τὸν Ἐξάρχον Ἡρακλείας, ἔδωκε τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἐγένετο πρωτεύουσα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους (καν. 3). Ἀκολούθως ἡ Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἀνγνωρίσασα τῇ Κωνσταντινουπόλεως ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς τῇ τῆς Ῥώμης θρόνῳ, ὑπέταξεν αὐτῇ τὰς διοικήσεις τοῦ Ἡρακλείας, Καισαρείας καὶ Ἐφέσου, ὡς καὶ τοὺς ἐπισκόπους τῶν βαρβαρικῶν χωρῶν τῶν περὶ τὸν Πόντον καὶ Δούναβιν (καν. 4 καὶ 28). Οὕτως οἱ Ἐξάρχοι Ἡρακλείας, καὶ Ἐφέσου μετέπεσαν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀπλῶν μητροπολιτῶν καὶ ἀπὸ τοῦδε ὑπῆρχον οἱ Ἐξάρχοι Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, οἵτινες ὠνομάσθησαν καὶ Πατριάρχαι· εἰς τὴν τάξιν τῶν πατριαρχῶν τούτων ἀνυψώθη ὑπὸ τῆς Γ' καὶ Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, ὅστις πρότερον ὑπετάσσετο εἰς τὸν μητροπολίτην Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης. Ὁ Πατριάρχης τῆς Ῥώμης δὲν ἐφύλαξε τὸν τίτλον τοῦτον, ἀλλὰ προετίμησε τὸν τίτλον Πάπας, δι' οὗ προηγουμένως καὶ μετὰ

ταῦτα ὠνομάζοντο καὶ ἄλλοι ἐπίσκοποι, ὡς π. χ. ὁ Ἀλεξανδρείας.

3. Οὕτως ἐμορφώθησαν τὰ πέντε πατριαρχεῖα τῆς χριστιανωσύνης, οἱ πατριάρχαι τῶν ὁποίων ἦσαν ἴσοι πρὸς ἀλλήλους. Ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τῆς προηγουμένης περιόδου (§ 25, 2) παρατηρήσαμεν, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ῥώμης ἤθελον νὰ ἐξασκήσωσι κυριαρχίαν τινὰ ἐφ' ὅλων τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἐκκλησίας· ἐνῷ κατ' ἀρχὰς οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ῥώμης ἤρχον μόνον ἐπὶ τῆς διοικήσεως τῆς Ἰταλίας, κατ' ὀλίγον ἐπεξέτειναν τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν ἐφ' ὅλης τῆς Δύσεως, ἤθελον δὲ συγχρόνως νὰ ἄρχωσι καὶ ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπίσκοποι παρεξηγοῦντες τὸ χωρίον τοῦ Ματθαίου (16, 16), παρίστων ἑαυτοὺς ὡς διαδόχους τοῦ ἀποστόλου Πέτρου καὶ ἐπομένως ὡς κατέχοντας τὸ ἀξίωμα αὐτῶν θεῖω δικαίωματι· πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῶν παρανομῶν καὶ ἀντευαγγελικῶν αὐτῶν ἀξιώσεων προσῆλθον καὶ εὐνοϊκαὶ τινες περιστάσεις· οὕτω π. χ. καθ' ὅλην τὴν Δυσιν ἡ Ῥώμη ἦν ἡ μόνη ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, ἐν αὐτῇ ἔκειτο οἱ τάφοι τοῦ Πέτρου καὶ Παύλου, διετέλει ἀνεξάρτητος καὶ μακρὰν τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, διεκρίνετο πάντοτε διὰ τὴν ἐμμονὴν αὐτῆς ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ, διὰ τὸν πλοῦτον αὐτῆς κτλ. Ἐνῷ ἡ Ἀνατολὴ κατεσπαράσσετο διαρκῶς ὑπὸ τῶν αἱρέσεων, ἡ Ῥώμη ἀπετέλει μίαν συμπαγῆ φάλαγγα τῆς Ὁρθοδοξίας, εἰς τὴν ὁποίαν πολλάκις κατεφευγον οἱ Ἀνατολικοὶ ζητοῦντες προστασίαν. Ταῦτα

πάντα ἐπωφελουμένη ἡ Ῥώμη, ὡς καὶ διαφορὸς προ-
σωπικὰς τιμᾶς, τὰς ὁποίας ἀπέδιδον εἰς τοὺς ἐπισκό-
πους αὐτῆς, ἐζήτει νὰ διεκδικήσῃ παντοκρατορίαν ἐπὶ
πάσης τῆς Ἐκκλησίας· ἰδίως οἱ ἀναπτύξαντες καὶ ὑ-
ποστηρίζαντες τοιαύτας μοναρχικὰς ιδέας εἶναι οἱ πά-
παι *Ἰννοκέντιος ὁ Α'* (402—417), *Κελεστίνος ὁ Α'*
(422—432), *Λέων ὁ Μ.* (440—461) καὶ *Γρηγόριος ὁ Μ.* (590—604). Ἐναντίον τῶν ἀξιώσεων τούτων
διεμαρτυρήθησαν μὲν καὶ πολλοὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς
Δύσεως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπέκυψαν· ἡ Ἀνατολὴ ὅμως
καὶ μάλιστα ἡ Κωνσταντινούπολις οὐδέποτε ἀνεγνώρισε
τὸ ἀπολυταρχικὸν τῆς Ῥώμης πνεῦμα, ἀλλ' αἰέποτε
διεμαρτυρήθη, θεωροῦσα τὸν ἐπίσκοπον αὐτῆς ὡς ἓνα
τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν, πρῶτον μόνον τῇ τάξει· διὰ
τοῦτο οὐ μόνον δὲν ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς *κεφαλὴν ἀ-
πάσης τῆς Ἐκκλησίας*, ὡς ἡξίου οἱ Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ
κατεδίδακε μάλιστα τινὰς τῶν παπῶν ὡς αἵρετι-
κοὺς ἐν οἰκουμενικαῖς συνόδοις, ὡς τὸν *Βιγίλιον* καὶ
Ὀνώριον.

§ 46. Θεία Λατρεία.

1. Ἦτο πολὺ φυσικὸν ὅπως ἡ ἀνύψωσις τοῦ Χρι-
στιανισμοῦ εἰς θρησκείαν τοῦ Κράτους συνεπαγάγῃ καὶ
τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θείας λατρείας· αὕτη ἐν ἀσημύτητι
καὶ ἀπλότητι πρότερον διατελοῦσα, ἔπρεπε νὰ ἀνα-
πτυχθῇ μεγαλοπρεπῶς καὶ πλουτισθῇ ἀναλόγως τοῦ ἐ-
σωτερικοῦ μεγαλείου τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐξυ-

ψοῦσα οὕτω καὶ ἐξωτερικῶς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν
εἰς ὕψος ἄρρητον καὶ ἀγγελικόν. Καὶ πραγματικῶς ἡ
ἀνάπτυξις αὕτη ἐγένετο. Ἐν πρώτοις ὅσον ἀφορᾷ εἰς
τὰς ἐορτάς. Ἦδη ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ παρετη-
ρήσαμεν, ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αἱ ἐορταὶ τῆς
Κυριακῆς, τοῦ *Πάσχα* καὶ τῆς *Πεντηκοστῆς* (§ 26, 3).
ἐν τῇ παρούσῃ περιόδῳ οὐ μόνον καθορίζονται αὗται
ἀκριβέστερον, ἀλλὰ καὶ πολλαπλασιάζονται. Οὕτω π.
χ. ὅσον ἀποβλέπει εἰς τὸ *Πάσχα*, ἕνεκα τῆς ἄλλοτε ἐ-
πικρατούσης διαφορᾶς, ἀπεφασίσθη ἐν τῇ ἐν *Νικαίᾳ*
πρώτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, ὅπως τοῦτο ἐορτάζεται
πάντοτε ἐν ἡμέρᾳ *Κυριακῇ*, καὶ μάλιστα τῇ *Κυριακῇ*
τῇ μετὰ τὴν *παρσέληνον*, τὴν *συμβαίνουσαν μετὰ τὴν*
ἑσπρινὴν ἰσημερίαν· ἐπίσης ἡ νηστεία ἡ προηγουμένη
τοῦ *Πάσχα*, ἣτις ἄλλοτε ἀλλαχοῦ ἦτο διάφορος κατὰ
τὸν χρόνον, βαθμηδὸν ὠρίσθη εἰς 7 ἐβδομάδας καὶ ὡς
κυρίως *Τεσσαρακοστὴ* ἦτο προωρισμένη πρὸς προπα-
ρασκευὴν διὰ τὸ *Πάσχα*. Κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἡ-
μερῶν τούτων, ἐκτὸς *Σαββάτου* καὶ *Κυριακῆς*, οἱ Χρι-
στιανοὶ ἐνήστευον καὶ ἐν γένει ἐγκρατεύοντο, διὰ τοῦτο
οὔτε γάμους ἐτέλουν οὔτε γενέθλια. Τὸ ὕψιστον σημεῖον
τῆς *τεσσαρακοστῆς* ἀπετέλει ἡ *Μεγάλῃ ἐβδομάδι*, τὴν
δὲν μετέβασιν εἰς τὸ *Πάσχα*, τὸ *μέγα Σάββατον*, κατὰ
τὴν νύκτα τοῦ ὁποίου ἐτέλουν οἱ Χριστιανοὶ *παννυχίδα*
μέχρι τῆς πρωίας τοῦ *Πάσχα*, ὅτε ἐν μεγάλῃ χαρᾷ ἔ-
ψαλλον τὸ *Χριστὸς ἀνέστη*. Τὴν ἐπομένην *Κυριακὴν*
τοῦ *Θωμᾶ* ἐώρταζον τὸ *ἀντίπασχα*, κυρίως ὅμως ἡ ἐορτὴ

τοῦ Πάσχα συνεπληροῦτο τὴν Κυριακὴν τῆς *Πεντηκοστῆς*, ἐν ᾗ ἐώρταζετο ἡ ἐπιφοίτησις τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἡ *γενέθλιος* τῆς Ἐκκλησίας ἡμέρα. Ἐκτὸς τῶν μεγάλων τούτων δεσποτικῶν ἑορτῶν καὶ τῆς ἑορτῆς τῶν *Θεοφανείων* τῇ 6 Ἰανουαρίου, ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ εἰσῆχθη ἐκ τῆς Δύσεως καὶ ἡ ἑορτὴ τῆς *Χριστοῦ γεννήσεως* τῇ 25 Δεκεμβρίου, μετ' αὐτὴν δ' εἴπετο τὴν 1 Ἰανουαρίου ἡ ἑορτὴ τῆς *περιτομῆς* αὐτοῦ· ἐκτὸς τῶν ἑορτῶν τούτων, εἶναι γνωστὴ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἡ ἑορτὴ τῆς *Μεταμορφώσεως*.

2. Ἀναλόγως τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν ἠῤῥησε καὶ ὁ κύκλος τῶν ἑορτῶν τῶν Ἀγίων. Ἡ Ἐκκλησία θεωροῦσα τοὺς μάρτυρας, τοὺς ὁμολογητὰς καὶ τοὺς λαίποὺς ἁγίους, τοὺς διακριθέντας διὰ τὸν ἐνάρετον αὐτῶν βίον, ὡς μέλη αὐτῆς δεδοξασμένα, ἀνέκαθεν ἀπέδιδεν αὐτοῖς τὸν προσήκοντα σεβασμὸν καὶ τὴν τιμὴν, οὐχὶ λατρεύουσα ἀλλ' ἐπικαλουμένη καὶ προσκυνοῦσα αὐτούς· διὰ τοῦτο ἀνέκαθεν ἐώρταζε τὰς ἡμέρας τοῦ θανάτου αὐτῶν ἢ καὶ τῶν γενεθλίων· οὕτω π. χ. κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπισημότεραι ἑορταὶ ἁγίων εἶναι τοῦ πρωτομάρτυρος *Στεφάνου* τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν Χριστοῦ γέννησιν, τῶν ἐν *Βηθλεὲμ ἀθῶων βρεφῶν* τῇ τετάρτῃ, τὰ *γενέθλια* Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ τῇ 24 Ἰουνίου καὶ ἡ ἀποτομὴ τῇ 29 Αὐγούστου, τῶν ἀποστόλων *Πέτρου* καὶ *Παύλου* τῇ 29 Ἰουνίου κτλ. Φυσικώτερον δὲ ἦτο ὅπως πλέον πάντων τῶν ἁγίων τιμᾷ καὶ σέβηται τὴν ἁγίαν παρθένον *Μαρίαν*, πρὸς τι-

μὴν τῆς ὁποίας καθωρίσθησαν διάφοροι ἑορταί, ὡς τοῦ *Εὐαγγελισμοῦ* τῇ 25 Μαρτίου, τῆς Ἑπαπαντῆς τῇ 2 Φεβρουαρίου, τῆς *Κοιμήσεως* τῇ 15 Αὐγούστου καὶ τοῦ *Γερεσίου* αὐτῆς τῇ 8 Σεπτεμβρίου. Ὁμοίως ἀναφέρεται καὶ ἡ ἑορτὴ τῆς *συνάξεως* τοῦ ἀρχιστρατήγου *Μιχαήλ* τῇ 8 Νοεμβρίου, καὶ τῆς Ἑψώσεως τοῦ *Σταυροῦ* τῇ 14 Σεπτεμβρίου. Μετὰ τῆς προσκυνήσεως δὲ τῶν ἁγίων στενῶς συνδέεται ἡ προσκύνησις τῶν ἁγίων αὐτῶν *λεηψάνων* καὶ τῶν *εἰκόνων* ἥτις δὲν εἶναι *λατρεία*, ἀλλὰ *σεβασμὸς* καὶ *προσκύνησις* σχετικὴ, ἀναφερομένη εἰς τὸ πρωτότυπον.

3. Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ περιόδῳ ἀκριδέστερον καθορίζονται καὶ τὰ περὶ τῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω π. χ. ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ *βαπτίσματος*, ἀφοῦ ὁ κατηχούμενος ἐδιδάσκετο τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἀπήγγελλε τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, ἀπετάσσετο τῷ *Σατανα* καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, συνετάσσετο τῷ *Χριστῷ* καὶ ἐβαπτίζετο διὰ τριῶν καταδύσεων καὶ ἀναδύσεων εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος· μετὰ δὲ τὸ βάπτισμα ἐχρίστο διὰ τοῦ ἁγίου μύρου καὶ ἐλάμβανε τὰ χαρίσματα τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ καθὼς τὸ βάπτισμα οὕτω καὶ τὸ μυστήριον τοῦ χρίσματος ἐτελεῖται καὶ ὁ ἱερεὺς, ἐνῶ ἐν τῇ Δύσει τὸ δεύτερον ἐτελεῖτο ὑπὸ μόνου τοῦ ἐπισκόπου· καίτοι δὲ τὸ βάπτισμα ἐτελεῖτο διὰ τριῶν καταδύσεων καὶ ἀναδύσεων, ἐπετρέπετο ὅμως ἐν ἀνάγκῃ ὁ *ῥαντισμὸς* καὶ ἡ *ἐπίχυνσις*. Ἐπίσης περὶ τῆς *θείας Εὐχαριστίας* ὑπῆρχε καθολικὴ πεποί-

θησις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅτι ἐν τῷ μυστηρίῳ τούτῳ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος καθαγιαζόμενα μεταβάλλονται εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὅτι τὸ μυστήριον εἶναι *θυσία* καὶ ὅτι πάντες οἱ μεταλαμβάνοντες αὐτοῦ ἀνάγκη νὰ μεταλαμβάνωσιν ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη. Ἐπίσης ἀπηρτεῖτο ὅπως ὁ προσφερόμενος ἄρτος ἢ ἔνζυμος, ἐνῷ ἡ Δύσις εἰσήγαγε τὰ ἄζυμα, καὶ ὁ οἶνος κεκραμένος ὕδατι. Τὰ πρὸς Εὐχαριστίαν δῶρα προσέφερον οἱ χριστιανοί, τὰ περισσεύοντα δὲ τεμάχια τοῦ ἄρτου εὐλογῶν ὁ ἱερεὺς διένεμεν ὡς ἀντίδωρον τοῖς πιστοῖς. Ἡ θεία Εὐχαριστία ἀπετέλει τὸ οὐσιωδέστερον μέρος τῆς θείας λατρείας, τὸ ὁποῖον ἤδη μὲν ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ διεμορφώθη εἰς τὴν *θεῖαν λειτουργίαν*, ἀλλ' αὕτη ἐν τῇ παρούσῃ ἀναπτύσσεται πλουσιώτερον. Ἐκτὸς τῆς *ιεροσολυμιτικῆς λειτουργίας*, τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν ἅγιον Ἰάκωβον τὸν ἀδελφόθεον καὶ τῆς *ἀλεξανδρινῆς* τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Μάρκον, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ *λειτουργίαι τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ Χρυσοστόμου*, αἵτινες ἐπὶ τέλους ἐπεκράτησαν. Καὶ ἡ μὲν λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου ἐτελεῖτο κατὰ τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου, τὰς Κυριακὰς τῆς Μ. τεσσαρακοστῆς καὶ τὰς παραμονὰς τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανεῖων, ἡ δὲ τοῦ ἁγίου Χρυσοστόμου καθ' ὅλας τὰς λοιπὰς ἡμέρας τοῦ ἐνιαυτοῦ· μόνον δὲ κατὰ τὰς καθημερινὰς τῆς τεσσαρακοστῆς διετάχθη, διὰ τὸ πένθιμον τῶν ἡμερῶν τούτων, νὰ μὴ τελῇται ἡ λει-

τουργία τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου, ἀλλ' ἡ *λειτουργία τῶν προηγιασμένων*. Ἐν ταῖς λοιπαῖς Ἐκκλησίαις τῆς Ἀνατολῆς ἐπεκράτουν ἕτεραι λειτουργίαι, συγγενεῖς πρὸς τὰς ἡμετέρας, ὡς π. χ. αἱ λειτουργίαι τῶν Νεστοριανῶν, Μονοφυσιτῶν κτλ. Ἐν τῇ Δύσει ἐπισημοτέρα ἦν ἡ *λειτουργία τῆς Ῥώμης*, ἥτις διαρρυθμισθεῖσα ὑπὸ τῶν παπῶν *Λέοντος τοῦ Μ.* (440—61), *Γελασίου τοῦ Α'* (492—96) καὶ *Γρηγορίου τοῦ Μ.* (590—604) ἐπεκράτησεν ἀκολούθως ἐφ' ὅλης τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἐκτὸς τῶν τριῶν τούτων μυστηρίων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ ἀπαντῶσι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ τὰ λοιπὰ τέσσαρα, ἡ *ἱερωσύνη* δηλ. ὁ γάμος, ἡ *ἐξομολόγησις* καὶ τὸ *εὐχέλαιον*.

§ 47. Συνέχεια. Θεία λατρεία.

1. Ἡ διαρρύθμισις καὶ ἀνάπτυξις τῆς θείας λατρείας κατὰ τὴν ἡμετέραν περίοδον ἐγένετο καὶ ἐν ἑτέροις ἀντικειμένοις. Οὕτω π. χ. ὅσον ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἁγίας Γραφῆς. Καίτοι καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης περιόδου ἀπαντῶσι τινες διαφωνία: περὶ τῶν βιβλίων τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, ἐν τούτοις μετ' ὀλίγον αὐταὶ αἴρονται καὶ οὕτω μορφοῦται ὁ *κανὼν* τῆς ἁγίας Γραφῆς περιέχων τὰ μέχρις ἡμῶν ἱερὰ βιβλία. Κατ' ἀρχάς, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὰ βιβλία τῆς ἁγίας Γραφῆς ἀνεγινώσκοντο *συνεχῶς*, δηλ. ἕκαστον βιβλίον ἀνεγινώσκετο ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους· ἀκολούθως ὁμως, ἐπειδὴ τὰ ἀναγινωσκόμενα

μέρη δὲν ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὰς ἡμέρας καὶ τὰς ἐορτάς, ἰδίως ἀπὸ τοῦ *Εὐθαλίου* (460) καὶ *Ἀμμωνίου* τῶν Ἀλεξανδρέων, οἵτινες διήρεσαν τὴν ἁγίαν Γραφὴν εἰς στίχους καὶ κεφάλαια, ἤρχισαν νὰ διαιρῶσι τὰ βιβλία τῆς ἁγίας Γραφῆς εἰς ἀναγνώσματα καὶ περικοπάς, ἀναλόγως τῶν ἡμερῶν, καὶ ὅς ἀνεγινώσκοντο· καίτοι δὲ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ ἀπκντῆ τὸ σύστημα τῶν περικοπῶν, κυρίως ὅμως ἐφηρμόσθη τοῦτο ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐντεῦθεν καὶ τὰ παρ' αὐτῇ *εὐαγγελιστάρια*, *ἀποστολάρια* κτλ. Μετὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς ἦτο συνδεδεμένον πάντοτε τὸ κήρυγμα τοῦ *θείου λόγου*, καὶ ἐφόσον μὲν ἐπεκράτει ἡ συνεχὴς ἀνάγνωσις, τοῦτο ἐγένετο ἐπὶ ὁλοκλήρων βιβλίων τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὅτε δὲ εἰσῆχθησαν αἱ περικοπαί, ἐπ' αὐτῶν μόνον. Τὸ κήρυγμα κυρίως ἀνεπτύχθη ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ λαβὼν χαρακτηριστικὸν τεχνικόν, ἐνῶ ἐν τῇ Δύσει ἦν ἀπλοῦν καὶ ἄτεχνον.

2. Ἐκτὸς τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τοῦ κηρύγματος, σημαντικὸν μέρος τῆς θείας λατρείας ἀπετέλει τὸ *ἐκκλησιαστικὸν ᾄσμα*. Ὅτι ἐκτὸς τῶν *ψαλμῶν* καὶ τῶν *δοξολογιῶν* ὑπάρχουσι καὶ ἰδιαίτεροι *χριστιανικοὶ ὕμνοι* ψαλλόμενοι ἐπ' Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, περὶ τούτου μαρτυροῦσι τὰ ὀνόματα τοσούτων ὕμνων ἐν τε τῇ ἡμετέρᾳ καὶ τῇ Λατινικῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, Ἀνδρέου

Κρήτης, Ἀμβροσίου, Αὐγουστίνου κτλ. Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ μορφωθεῖσα ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐλληνικῆς, ἐρρυθμίζε τὰ ᾄσματα καὶ τοὺς ὕμνους ἢ κατὰ *συμφωνίαν*, ὅτε δηλ. πάντες ὡς ἀπὸ ἐνὸς στόματος ἔψαλλον, ἢ κατὰ *ὑποφωνίαν*, ὅτε ὁ λαὸς συνεπλήρου τὸ ᾄσμα τῶν ψαλτῶν *ὑπηχῶν*, ἢ κατ' *ἀντιφωνίαν*, ὅτε οἱ ψάλλοντες διηροῦντο εἰς δύο χοροὺς *ἀντιφωνοῦντας*. Ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ ᾄσμα ἐμόρφωσεν ὁ ἱερός Ἀμβρόσιος παραλαβὼν τοὺς ἐλληνικοὺς ᾄχους, εἴτα δὲ Γρηγόριος ὁ Μ. ὅστις, διὰ νὰ προφυλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ πάσης διαφθορᾶς, εὔρε διάφορα σημαδόφωνα καὶ συνέστησεν ἐν Ῥώμῃ μουσικὴν σχολήν· τὸ ᾄσμα τοῦ Γρηγορίου ψαλλόμενον κυρίως ὑπὸ χοροῦ ἐπὶ τούτῳ ὀρισμένου, ὠνομάζετο *ᾄσμα χορικόν*. Ἐκτὸς τῶν μέσων τούτων, οἱ χριστιανοὶ καὶ δι' ἄλλων συμβολικῶν πράξεων ἐξεδήλουν τὸ θρησκευτικὸν αὐτῶν αἶσθημα, ὡς π. χ. διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, τῆς ἀνατάσεως καὶ ἐκτάσεως τῶν χειρῶν, τῆς γονυκλισίας, τῆς προσκυνήσεως τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων, τῆς προσφορᾶς θυμιάματος, τῆς ἁψέως λαμπάδων κτλ.

3. Τέλος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἀναλόγως τῆς λοιπῆς ἀναπτύξεως τῆς θείας λατρείας, διερρυθμίσθησαν καὶ τὰ πρὸς τοῦτο οἰκοδομήματα, οἱ ναοὶ ἢ αἱ *ἐκκλησίαι*. Αἱ ἐκκλησίαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐπιμήκεις συνήθως ἢ ὀκτάεδροι ἢ σταυροεῖδεις, ἐκτίζοντο κατὰ μέμνησιν τῶν βασιλικῶν στοῶν (δικαστικῶν αἰ-

θουσῶν) καὶ ἐλέγοντο βασιλικαί· ἡ διαίρεσις αὐτῶν ἦν ἡ ἐξῆς· διὰ διπλῆς σειρᾶς στηλῶν ὁ ὅλος ναὸς διηρεῖτο εἰς τρία μέρη, τὴν μέσσην ναὺν καὶ τὰς δύο πλαγίας ἢ τὸ βόρειον καὶ νότιον κλίτος· ἡ μέση ναὺς ἀπέληγεν εἰς ἡμικύκλιον, τὴν κόγχην ἢ ἀψίδα, ἣτις ἐχωρίζετο τοῦ λοιποῦ ναοῦ διὰ περαπετάματος ἢ τοῦ εἰκονοστασίου, καὶ ἐπειδὴ ἦτο ὑψηλοτέρα τοῦ λοιποῦ ἐδάφους, ἐλέγετο βῆμα· μεταξὺ τοῦ βήματος καὶ τῶν στηλῶν ὑπῆρχε μία ἐγκαρσία στοά, ὁ σωλέας. Ὁ ὅλος ναὸς διηρεῖτο εἰς τρία μέρη, 1) τὸ βῆμα ἢ ἅγιον ἢ ἱερατεῖον, προωρισμένον διὰ τοὺς ἱερεῖς, καὶ ἔχον ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἀγίαν τράπεζαν καὶ ἀριστερόθεν τὴν πρόθεσιν, ὅπισθεν τῆς τραπέζης τὸν θρόνον τοῦ ἐπισκόπου καὶ ἐκατέρωθεν τοὺς συνθρόνους τῶν πρεσβυτέρων· ἡ μέση θύρα, ἢ φέρουσα εἰς τὸ βῆμα ἐλέγετο βασιλική· 2) ὁ κυρίως ναὸς δηλ. ἡ μέση ναὺς καὶ τὰ δύο κλίτη, ὅπου ἴσταντο οἱ πιστοί, διὰ δὲ τὰς γυναῖκας ἄνωθεν τῶν τελευταίων ὑπῆρχον τὰ ὑπερῶα· ἐν τῇ μέσῃ νηὶ ὑπῆρχον καὶ οἱ ἄμβωνες, ὁ εἰς πρὸς βορρᾶν πρὸς ἀνάγνωσιν τοῦ εὐαγγελίου καὶ ὁ ἕτερος πρὸς νότον πρὸς ἀνάγνωσιν τοῦ ἀποστόλου καὶ 3) ὁ νάρθηξ ἢ πρόναος, ὅπου ἴσταντο οἱ κατηχούμενοι καὶ οἱ μετανοοῦντες. Ἐκτὸς τῶν βασιλικῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφέρονται καὶ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ μετὰ τὸν ἡμισφαιρικὸν θόλον· ἐνῶ δηλ. αἱ βασιλικαὶ ἐστεγάζοντο διὰ πλαγίων στεγῶν, αἱ ἐκκλησίαι τοῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ εἶχον θόλον ἡμισφαιρικόν, ὑπερυψού-

μενον τῆς ἐκκλησίας καὶ στηριζόμενον ἐπὶ ψαλίδων· τὸ θαῦμα τοῦ τοιοῦτου ρυθμοῦ εἶναι ὁ ἐν Κων/πόλει ναὸς τῆς ἀγ. Σοφίας, κτισθεὶς τῷ 537 ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Μ. ὑπὸ τῶν μικρασιατῶν ἀρχιτεκτόνων Ἀρθεμίου καὶ Ἰσιδώρου· τοσαύτην δὲ μεγαλοπρέπειαν εἶχεν ὁ ναὸς οὗτος, ὥστε ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ τὸ τέλος αὐτοῦ ἰδὼν αὐτὸν ἀνεφώνησε· *Νερίκηκά σε Σολομών*. Συνδεδεμένα ἢ κεχωρισμένα τῶν ναῶν ὑπῆρχον καὶ διάφορα ἄλλα οἰκοδομήματα, ὡς βαπτιστήρια, σκευοφυλάκια, κοιμητήρια, βιβλιοθήκαι, σχολεῖα κτλ. Ἐν δὲ τῷ ἱερῷ βήματι ἐκτὸς τῆς ἀγίας τραπέζης, ἣτις συνήθως ἦτο ἐκ μαρμάρου ἢ μετάλλου καὶ ἐστηρίζετο ἐπὶ μιᾶς ἢ τεσσάρων στηλῶν, πρὸς κατσκευὴν τῆς ἀγίας Εὐχαριστίας ὑπῆρχε τὸ ποτήριον, ὁ δίσκος, ἡ λόγχη, ὁ σπόγγος, τὸ ριπίδιον, ἡ λαβὴ καὶ παρὰ τοῖς Δυτικοῖς ὁ κάλαμος πρὸς μετάληψιν τοῦ αἵματος. Ἐκτὸς τῶν ἱερῶν τούτων σκευῶν ὑπῆρχον *μανουάλια*, *πολυέλαιοι*, *θυμιατήρια*, ἐν τῇ Δύσει *κώδωνες*, ἐνῶ παρ' ἡμῖν *θεοδρόμοι*, καὶ πρὸς χρῆσιν τῶν ἱερωμένων τὰ ἱερὰ ἄμφια· οὕτω π. χ. διὰ τὸν διάκονον τὸ στοιχάριον, τὰ ὑπομάντικα καὶ τὸ ὀράριον· διὰ τὸν πρεσβύτερον, ἐκτὸς τοῦ ὀραρίου, τὰ δύο ἕτερα μετὰ τοῦ ἐπιτραχηλίου, τῆς ζώνης καὶ τοῦ φελωνίου· καὶ τέλος διὰ τὸν ἐπίσκοπον ἡ στολὴ τοῦ πρεσβυτέρου μετὰ τοῦ ἐπιγονατίου, τοῦ πολυσταυρίου ἢ σάκκου ἀντὶ τοῦ φελωνίου, τῆς μίτρας, τῆς ράβδου καὶ τοῦ ὡμοφορίου. Ἐν τῇ Δυτικῇ ἐκκλησίᾳ αἱ ἱερατικαὶ στολαὶ ἦσαν σχε-

δὸν ὁμοιόμορφοι, οἱ ἐπίσκοποι μόνον ἔφερον καὶ *δακτύλιον*. Ἐν τέλει σημειωτέον, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐν μεγάλῃ χρήσει εἶναι καὶ ἡ *ζωγραφικὴ*, καὶ μάλιστα αἱ *τοιχογραφίαι*, τὰ *μωσαϊκὰ* καὶ αἱ *μικρογραφίαι*, ἐνῶ ἡ *γλυπτικὴ* εἶναι ξένη εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

§ 48. Χριστιανικὸς βίος καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία.

1. Ὅτε διὰ τῆς χριστιανίσεως τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἀνυψώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς θρησκείαν τοῦ Κράτους πολλοὶ τῶν ἐθνικῶν ἐθνικὰ φρονοῦντες καὶ ὑπὸ κοσμικῶν συμφερόντων κινούμενοι προσέτρεχον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τότε ὁ ἠθικὸς βίος τῶν χριστιανῶν, ὅστις ἄλλοτε διεκρίνετο κατὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν δύναμιν (§ 27, 1) ἤρχισε νὰ καταπίπτῃ. Ἀναγινώσκοντες τοὺς Πατέρας καὶ διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, βλέπομεν ὅτι πολλοὶ τῶν χριστιανῶν μόνον τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ἔφερον, ὅτι πολλοὶ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων μετέλλασσον καὶ τὴν θρησκείαν αὐτῶν ὡς τὰ ἐνδύματα, ὅτι πολλοὶ ἔζων ἐν μαλθακότητι καὶ διαφθορᾷ, ὅτι ἐφρόντιζον μόνον περὶ τῆς ἀναπαύσεως αὐτῶν καὶ τῆς πληρώσεως καὶ εὐχαριστήσεως τῆς σαρκὸς καὶ ὅτι ἄλλοι προσέκειντο ἔτι εἰς διαφόρους ἐθνικὰς συνηθείας· οὕτω π. χ. ἔφερον περιάμματα, ἤναπτον καὶ ἐπήδων πυράς, ἐφύλαττον τὰς *Καλάνδας* καὶ τὰ *Βρουμάλια* καὶ ὑποδύομενοι διάφορα προσωπεῖα κωμικὰ καὶ σατυρικὰ ἔζω-

μοιοῦντο πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἐθνικοὺς τοὺς ὀρχουμένους καὶ παίζοντας ἐν τοῖς Διονυσίοις. Ἐν τούτοις καὶ μεθ' ὅλας τὰς μελανὰς ταύτας κηλίδας τοῦ ἠθικοῦ βίου τινῶν χριστιανῶν, δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος ὅλως διόλου κατεστράφη καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν ὑπάρχουσι καὶ ὅψεις αὐτοῦ φωτειναὶ καὶ λαμπραί. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι μία τοιαύτη ἠθικὴ δύναμις, ἥτις πανταχοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἰσέδυσσε καὶ ἐπενήργησε θαυμασίως· ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ ζύμη ἐκείνη, ἥτις ἐμβληθεῖσα εἰς τὸ φύραμα τῆς ἀνθρωπότητος ἀνεκαίνισε καὶ ἐζωογόνησεν αὐτὴν ὑπ' ὅλας τὰς ὅψεις· ὁ χριστιανισμὸς οὐ μόνον τὸν πολιτικὸν καὶ ἀστυκὸν βίον μετέβαλεν, οὐ μόνον τὸ δίκαιον καὶ τὴν νομοθεσίαν ἀνεγέννησεν, ἀλλὰ καὶ τὰς περὶ κόσμου καὶ ἀνθρώπου ιδέας ἐκαθάρισε καὶ ἠγάσεν ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα· διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνεγνωρίσθη ὁ ἀνθρωπος, ὡς ἀνθρωπος, καὶ τὰ δίκαια αὐτοῦ, διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ δουλεία βαθμηδὸν περιωρίσθη, αἱ δὲ μονομαχίαι καὶ αἱ ἄλλαι ἀνῆθικοι θεατρικαὶ παραστάσεις ἐξέλιπον· διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔπεσαν τὰ ὅρια τοῦ ἐγωιστικοῦ φυλετισμοῦ, τὸ γυναικεῖον φύλον ἀνέκτησε τὰ ἀπολεσθέντα αὐτοῦ δικαιώματα καὶ ἐν γένει ἀνεπτύχθησαν τοιαῦται ἀρεταί, ὥστε ὅλος ὁ κόσμος ἐθαύμαζεν· ἰδίως μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν διακρίνονται ἡ φιλάνθρωπία καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, περὶ τῆς ὁποίας μαρτυροῦσι τὰ πανταχοῦ γῆς ἐγερθέντα πτωχοκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα, γηροκομεῖα καὶ τὰ τοιαῦτα. Αὐτὸς ὁ

Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης (§ 31, 2), ὁ τοσοῦτον μισῶν τὸν χριστιανισμόν, ἐθαύμαζεν αὐτὸν διὰ τὰ ἔργα τῆς ἀγάπης καὶ ἐδανείσθη πολλὰ ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ· εἶναι δεινόν, ἔλεγεν, οἱ μὲν *Γαλιλαῖοι* γὰρ διατρέφωσι καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐθνικούς, οἱ δὲ *Ἕλληες* οὐδὲ τοὺς ἰδίους αὐτῶν πτωχοὺς γὰρ περιποιῶνται. Κατὰ πόσον ὁ χριστιανικὸς βίος εἰσέδυσε καὶ ἀνεκαίνισε τοὺς ἀνθρώπους καὶ πόσοι εὐγενεῖς καρποὶ ἐντεῦθεν προῆλθον, μαρτυροῦσι τὰ παραδείγματα τοσούτων χριστιανῶν γυναικῶν, περὶ τῶν ὁποίων καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοὶ ἠναγκάζοντο νὰ ἀναφωνῶσιν : *οἶαι γυναῖκες παρὰ χριστιανοῖς εἰσι*, καὶ τῶν ὁποίων ὁ βίος χρησιμεύει ὡς πρότυπον λαμπρὸν διὰ πᾶσαν ἐποχὴν. Μία *Μακρίνα* καὶ *Εὐμελία*, ὑπὸ τὴν μητρικὴν τῶν ὁποίων φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν ἀνεπτύχθη *Βασίλειος ὁ Μ.*, μία *Νόρρα*, ἥτις τὸν μὲν σύζυγον αὐτῆς ἐπέστρεψεν εἰς Χριστόν, εἰς δὲ τὸν υἱὸν αὐτῆς *Γρηγόριον* τὸν *Ναζιανζηνόν* ἐνεφύτευσε τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν ἀγάπην, μία *Ἀνθοῦσα*, ἥτις ἐν τῷ εἰκοστῷ ἔτει τῆς ἡλικίας αὐτῆς χηρεύσασα ἀπέκρουσε πᾶσαν ἀφορμὴν δευτέρου γάμου, ὅπως ὁλόκληρον αὐτῆς τὸν βίον θυσιάσῃ ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς μορφώσεως τοῦ υἱοῦ αὐτῆς *Χρυσόστομου*, μία *Μονίκη*, ἡ μήτηρ τοῦ *Αὐγουστίνου*, ἥτις δικαίως θεωρεῖται ὡς πρότυπον χριστιανικῆς συζύγου καὶ μητρός, τοιαῦται καὶ τόσαι ἕτεραι γυναῖκες μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἐξόχου δυνάμεως τοῦ ἡθικοῦ βίου τῶν χριστιανῶν.

2. Τοιοῦτος καθόλου ἦτο ὁ ἡθικὸς βίος τῶν χριστιανῶν τῆς ἡμετέρας περιόδου, πρὸς συγκράτησιν τοῦ ὁποίου ὡς καὶ πρὸς διόρθωσιν τῶν βιούντων ἀναξίως τῆς χριστιανικῆς αὐτῶν κλήσεως ἡ Ἐκκλησία εἶχε τὴν ἐπὶ τῶν μετανοούντων τάξιν, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 27, 2), καὶ τὸν ἐπὶ τῆς μετανοίας πρεσβύτερον· ἀναλόγως δὲ τῶν ἁμαρτημάτων διάφορα ἦσαν καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐπιτήμια, τὰ ὁποῖα καὶ ἡ καθόλου Ἐκκλησία ὠρίζεν ἐν διαφόροις συνόδοις καὶ οἱ κατὰ τόπους ἐπίσκοποι ἀναλόγως τῆς πείρας αὐτῶν· ἐν τοιαύταις περιστάσεσι πολλάκις πολλοὶ τῶν ἐπισκόπων ἐζήτουν τὴν γνώμην τῶν συναδέλφων αὐτῶν καὶ οὕτω προῆλθον αἱ λεγόμεναι *κατοδικαὶ ἐπιστολαί*· ἀπὸ δὲ τοῦ 5' αἰῶνος εἶναι ἐν χρήσει τὰ ἐξομολογητάρια, ὡς παρ' ἡμῖν τὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως *Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

§ 49. Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.

1. Ἡ *θεολογικὴ ἐπιστήμη* τῆς περιόδου ταύτης ἐφθασεν εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς· οὐδεμία ἐποχὴ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἔχει το-

σαύτην πληθύν *Πατέρων, διδασκάλων καὶ συγγραφέων ἐκκλησιαστικῶν*, ὅσον ἡ ἡμετέρα· ἀλλὰ τὸ χαρακτηρίζον αὐτὴν δὲν εἶναι μόνον ἡ *μεγάλη πληθὺς*, ἀλλὰ πρὸ πάντων τὸ *παραγωγικὸν πνεῦμα καὶ ἡ γενὰ δύναμις τῆς ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως*· διὰ τοῦτο διακαίως καὶ κατὰ τὴν ἔποψιν τῶν θεολογικῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καθόλου παιδείας ἡ ἡμετέρα ἐποχὴ δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὁ *χρυσοῦς αἰὼν τῆς Ἐκκλησίας*. Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην ἀνάπτυξιν τῶν θεολογικῶν γραμμάτων ἐκτὸς ἄλλων λόγων συνετελέσεν ἡ ὑπαρξίς δύο *θεολογικῶν σχολῶν*, τῆς *νέας ἀλεξανδρινῆς*, ἥτις ἐπύγονος οὖσα τῆς ἀρχαίας ἀλεξανδρινῆς (§ 29, 2) διετήρησε μὲν τὴν τάσιν αὐτῆς πρὸς τὰ θεωρητικὰ ζητήματα καὶ τὴν *ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν*, ἀποφεύγουσα ὁμῶς τὰς πλάνας αὐτῆς διακρατεῖ τὴν ὀρθοδοξίαν, καὶ τῆς *σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας*, ἥτις παραδεχομένη τὴν *γραμματικὴν καὶ ιστορικὴν ἐρμηνείαν* τῆς ἁγ. Γραφῆς, τείνει εἰς τὴν νηφάλιον κατανόησιν τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἀνάπτυξις τῶν θεολογικῶν γραμμάτων δὲν διατηρεῖται δυστυχῶς ἐπὶ μακρόν, ἀλλὰ μέχρι τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος· ἕκτοτε ἕνεκα διαφόρων λόγων ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνάπτυξις ἤρξατο νὰ καταπιέζεται, τὴν πρωτοτυπίαν δὲ τῶν ἀρχαίων Πατέρων καὶ διδασκάλων διαδέχεται μίαι τάσις, ἥτις συλλέγει ὅ,τι παρήγαγον οἱ ἀρχαῖοι καὶ διατάσσει αὐτὸ συστηματικῶς. Τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας τῆς πε-

ριόδου ταύτης κατέχουσιν οἱ τῆς *Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας*, κύριος χαρακτηρ τῶν ὁποίων εἶναι *θεωρητικὸς καὶ ἐπιστημονικὸς*. Ἐκ τῶν πολλῶν ἀναφέρονται ἐνταῦθα οἱ ἐπιστημότεροι.

2. Ὁ *Μέγας Ἀθανάσιος*, ὁ πατὴρ τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁ ἐνθερμότερος ὑπέρμαχος καὶ κῆρυξ αὐτῆς ἐναντίον τῆς αἵρέσεως τοῦ Ἀρείου, ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ἡ ἱστορία τοῦ ὁποίου ταῦτίζεται μετὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐγεννήθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῷ 298 καὶ ἀκολουθήσας τὸν Ἀλεξανδρείας *Ἀλέξανδρον* εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ Α' οἰκουμενικὴν σύνοδον (325) ὡς διάκονος αὐτοῦ, διεδέχθη αὐτὸν εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῷ 328· ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας ἔμεινεν ὁ Ἀθανάσιος 45 ἔτη, ἀλλὰ πεντάκις ἐξωρίσθη καὶ περὶ τὰ 20 ἔτη διετέλεσε μακρὰν τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ. Τῷ 335 κατεδικάσθη εἰς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον, καὶ μεταξὺ ἄλλων κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν προέβαλον οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὅτι ἐφόνευσεν ἐπίσκοπόν τινα Ἀρσένιον καὶ μετεχειρίζετο τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς μαγείας· ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος ἀπέδειξε τὴν συκοφαντίαν παρουσιάσας τὸν Ἀρσένιον ζῶντα· οὐχ ἦττον ὁμῶς ἐξωρίσθη. Ἄλλοτε πάλιν, ἐνῶ μετὰ τῆς κοινότητος αὐτοῦ ἐτέλει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παννυχίδα, κατελήφθη ὑπὸ στρατιωτικῆς δυνάμεως, ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος ἔδειξε τοσαύτην ἀταραξίαν, ὥστε ἐτελείωσεν ἡσύχως τὴν ἀκολουθίαν καὶ διελθὼν ἀβλαβῆς τὰς στρατιωτικὰς τάξεις κατέφυγεν εἰς τὴν ἔρημον. Τέλος μετὰ πολλὰς πλάνας καὶ κακουχίας ἐπέστρεψεν εἰς

τὴν παροικίαν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν διηύθυνε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς αὐτοῦ τῷ 373. Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι μέγας καὶ ὡς συγγραφεύς, διακρινόμενος διὰ τὸν πλοῦτον τῶν ἐννοιῶν, τὴν βαθεῖαν ἐρμηνευτικὴν ἱκανότητα καὶ τὴν εὐγλωττον παράστασιν. Συναγωνισταὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ ἦσαν οἱ τρεῖς μεγάλοι Καππαδόκαι Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας *Βασίλειος, ὁ Μ. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος* καὶ *Γρηγόριος ὁ Νύσσης*. Καὶ ὁ μὲν Βασίλειος ἐγεννήθη περὶ τὸ 329 καὶ παρίσταται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας ὡς φαινόμενον σπάνιον καὶ ἀληθῶς βασιλικόν· ἡ μάμμη αὐτοῦ *Μακρίνα* καὶ ἡ μήτηρ *Εὐμελία* ἐνέπνευσαν εἰς αὐτὸν τοιαύτην χριστιανικὴν εὐσεβειαν, ὥστε μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἀπεσύρθη εἰς τὸν Πόντον, ὅπου ἐμόναζε· τῷ 370 ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Καισαρείας Καππαδοκίας, ὡς τοιοῦτος δὲ διέκρίθη πρῶτον διὰ τὸν ζῆλον αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας, ἐνώπιον τοῦ ὁποῦ ἠναγκάσθη νὰ περιορισθῇ ὁ ἄρειανὸς αὐτοκράτωρ *Οὐάλης* καὶ ὁ τούτου ἑπαρχος *Μόδεστος*, καὶ δεῦτερον διὰ τὰ ἔργα τῆς φιλανθρωπίας· λαμπρὸν μαρτύριον τῶν εὐγενῶν αὐτοῦ αἰσθημάτων ἦν τὸ μεγαλοπρεπὲς ἐν Καισαρείᾳ νοσοκομεῖον, ἡ *Βασιλεία*, πρὸς διατήρησιν τοῦ ὁποῦ ἐδαπάνᾳ ἅπαντα αὐτοῦ τὰ εἰσοδήματα. Ὁ βίος τοῦ Μ. Βασιλείου εἶναι πλήρης πίστεως, ἥτις ἐνίκησε τὸν κόσμον, αὐταπαρνήσεως καὶ ἀξίας βασιλικῆς· διὰ τοῦτο ἤδη ὀλίγα ἔτη

μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὠνομάσθη *Μέγας καὶ φωστὴρ τῆς οἰκουμένης*· ὁ Μ. Βασίλειος εἶναι καὶ σπουδαῖος συγγραφεύς, γράψας κατὰ *Εὐνομίου*, ἀσκητικά, ἐρημνευτικά κτλ. Ὁ δὲ *Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός*, ὁ φίλος καὶ συσπουδαστὴς τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐγεννήθη ἐν Ἀριανζῷ τῆς Καππαδοκίας τῷ 328· τὰ σπέρματα τῆς εὐσεβείας λαβὼν καὶ οὗτος παρὰ τῆς εὐσεβοῦς αὐτοῦ μητρὸς *Νόννης*, ἐμόνασεν ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς τὴν ἔρημον, ἐχειροτονήθη εἴτα ἐπίσκοπος καὶ προσκληθεὶς νὰ κυβερνήσῃ τὴν μικρὰν Ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων ἐν Κων/πόλει τοσοῦτον ζῆλον ἐπέδειξεν καὶ μετὰ τοσαύτης ἐπιτυχίας εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ ἀπέδεικνε τὴν θεότητα τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ὥστε ἐντεῦθεν ἀπέκτησε τὸ ὄνομα *Θεολόγος*. Ὅτε δὲ τῷ 380 *Θεοδόσιος ὁ Μ.* ἦλθεν εἰς Κων/πολιν ἀνεκήρυξεν αὐτὸν ἀρχιεπίσκοπον καὶ τῷ 381 ἔλαβε τὴν προεδρείαν τῆς Β' οἰκουμενικῆς συνόδου· ἀλλ' ἐνεκα τῶν διαφόρων αὐτοῦ ἐχθρῶν δυσαρестηθεὶς, ἀφῆκε καὶ τὴν σύνοδον καὶ τὴν Κων/πολιν, ἦλθεν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ *Ναζιανζόν* καὶ ἀπέθανε τῷ 390. Μέγας ἐπίσης διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας καὶ συγγραφεύς ἦν καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μ. Βασιλείου *Γρηγόριος ὁ Νύσσης*, ὅστις ἐνεκα τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ παιδεύσεως καὶ τοῦ κατὰ τοῦ ἄρειανισμοῦ ζήλου ὠνομάσθη πατὴρ πατέρων καὶ *Νυσσαέων φωστήρ*. Ὁ *Γρηγόριος* ἀπέθανε τῷ 394, ἀφοῦ πολλάκις κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν καὶ ἔγραψε πολλὰ καὶ σπουδαῖα συγ-

γράμματα διακρινόμενα διὰ τὴν ὀξύτητα, τὴν βαθύτητα καὶ τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ πνεῦμα.

3. Σημαντικοὶ διδάσκαλοι καὶ συγγραφεῖς τῆς Ἐκκλησίας ἦσαν καὶ Δίδυμος ὁ τυφλός, ὅστις καίτοι τετραετὴς τὴν ἡλικίαν ἀπώλεσε τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, ἀπέκτησεν ὁμως ἀξιοθαύμαστον πολυμαθειαν καὶ διηύθυνε τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατηχητικὴν σχολὴν ἐπὶ 50 ἔτη (+395), ὡς καὶ Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων, ὅστις εἶναι ἐπίσημος διὰ τὰς λαμπρὰς αὐτοῦ κατηχήσεις, τὰς ὁποίας ἐξεφώνησε πρὸς τοὺς κατηχουμένους (+386). Λαμπρὸς συγγραφεὺς, πολυμαθὴς καὶ ἐνάρετος τὸν βίον εἶναι καὶ ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐπίσκοπος Σαλαμῖνος ἐν Κύπρῳ, ὅστις ὅλην αὐτοῦ τὴν ζωὴν ἐθυσίασε πολεμῶν τὰς αἰρέσεις λόγῳ τε καὶ γραφῇ (+403). Ἐπίσημος εἶναι καὶ Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης (+450), εἷς τῶν ἐπισημοτάτων, σοφωτάτων καὶ εὐγενεστάτων ἀντιπροσώπων τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅστις ἐγκατέλιπεν ἡμῖν χιλιάδας ἐπιστολῶν, σημαντικωτάτων διὰ τὴν ἱστορίαν. Ἀλλὰ πάντα τούτους ὑπερβάλλει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὅστις πρωίμως ἀπορφανισθεὶς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἀνετράφη μετὰ μεγάλης φροντίδος ὑπὸ τῆς εὐσεβοῦς αὐτοῦ μητρὸς Ἀρθούσης. Ὁ Χρυσόστομος ἀφοῦ ἐσπούδασε πλησίον τοῦ σοφιστοῦ Λιβανίου, ὅστις ἐθαύμαζεν αὐτόν, καὶ μετέτληθεν ἐπὶ τινα ἔτη τὸ ἐπάγγελμα τοῦ συνδίκου, ἐβαστάσθη, ἀκολούθως ἐμόνασεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ τῷ 380 ἐλθὼν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἐκήρυττε τὸν λόγον τοῦ

Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ φήμη αὐτοῦ τοσοῦτον εἶχε διαδοθῇ, ὥστε τῷ 397 προσεκλήθη εἰς Κων/πολιν ὡς ἀρχιεπίσκοπος· ἐνταῦθα διεκρίθη οὐ μόνον διὰ τὸν ζῆλον αὐτοῦ πρὸς διάδοσιν τῆς ὀρθοδοξίας μεταξὺ τῶν Ἀρειανῶν Γότθων, οὐ μόνον ὡς πατὴρ τῶν πτωχῶν καὶ προστάτης τῶν καταδυναστευομένων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν παρηρσίαν μεθ' ἧς ἤλεγχε τὴν ἁμαρτίαν, ὅπου εὗρισκεν αὐτήν· ἡμέραν τινὰ ἐνῶ ἐτέλει τὴν θείαν λατρείαν τοσοῦτος θόρυβος ἐγένετο ἐν τῷ ναῷ ἕνεκα τῶν ἐκεῖ πλησίον τελουμένων ἐγκαινίων ἀργυροῦ τινος ἀγάλματος τῆς βασιλίσσης Εὐδοξίας, ὥστε ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ἦναγκάσθη νὰ ψέξη καὶ μεμφθῇ τὴν πράξιν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ βασιλίςσα ἐξηκολούθει νὰ μισῇ καὶ καταδιώκῃ τὸν Χρυσόστομον, οὗτος ἐπὶ τέλους κατεκεραύνωσεν αὐτήν ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἀρχομένῳ διὰ τοῦ: *Πάλιν Ἡρωδίας μαίνεται, πάλιν ταρασσεται, πάλιν τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου ἐπὶ πίνακι ζητεῖ λαβεῖν*· τούτου ὁμως ἕνεκα ὀργισθεῖσα ἡ βασιλίςσα συνηνώθη μετὰ τῶν λοιπῶν ἐχθρῶν τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀρμενικὴν πόλιν Κουκουσόρ. Ἀλλ' ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ὑπέμεινε τὰ πάντα μετὰ καρτερίας, μάλιστα τοσοῦτον καθαρὰν εἶχε τὴν συνείδησιν περὶ τῆς ἀθωότητος αὐτοῦ, ὥστε ἔγραφε πρὸς τοὺς ἐν Κων/πόλει χριστιανούς, ὅτι *τὸν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα οὐδεὶς παραβάσει δύναται*. Ἐπὶ τέλους οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐξώρισαν αὐτόν εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον, ἀλλὰ καταβληθεὶς ὑπὸ τῶν διαφόρων κακουχιῶν καὶ ταλαιπωριῶν ἀπέθανε μετὰ θερμὴν

προσευχὴν ἀναφωνήσας: Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἔνεκεν (407), μέρυς τῆς ἀληθείας καὶ δικαιοσύνης. Ἡ Ἐκκλησία πάντοτε ἐτίμησε τὸν ἄνδρα διὰ τὰ σπάνια αὐτοῦ προτερήματα καὶ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου, ὁ δὲ μετὰ ταῦτα κόσμος ἐπωνόμασε *Χρυσόστομον* διὰ τὴν σπανίαν αὐτοῦ εὐγλωττίαν· ὁ λόγος αὐτοῦ ἦν τοσοῦτον πυρώδης, ἰσχυρός, θερμουργός καὶ πειστικός, ὥστε τὸ ἀκροατήριον αὐτοῦ ἀνέβαινε πολλάκις εἰς 10,000, ἐπεδείκνυτο δὲ τὴν εὐχαρίστησιν αὐτοῦ διὰ χειροκροτημάτων. Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἐπισημύεται εἶναι αἱ ἀθάνατοι αὐτοῦ *ὁμιλίαι*.

4. Μεγάλοι Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι καὶ οἱ ἑξῆς: *Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας*, πατριάρχης ἀπὸ τοῦ 412—444, ὅστις ἐναντίον τῆς αἵρέσεως τοῦ *Νεστορίου* ἐθυσίασεν ὀλόκληρον αὐτοῦ τὸν βίον, ἐργασθεὶς σπουδαίως πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς Ὁρθοδοξίας· ὁ ἱερός Κύριλλος εἶναι καὶ ἐπίσημος συγγραφεύς, χαρακτηριζόμενος κατὰ τὴν σαφήνειαν, ὀξύνοϊαν καὶ ἀκρίβειαν· τὰ ἐπισημότερα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ εἶναι τὰ δογματικὰ καὶ ἐξηγητικὰ.—*Θεοδώρητος* ὁ ἐπίσκοπος *Κύρου*, ὅστις ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἀφιερῶθη εἰς τὴν διακονίαν τοῦ Θεοῦ, ὡς δῶρον Θεοῦ, εἶναι εἷς ἐκ τῶν λαμπροτέρων καὶ ἐπισημοτέρων συγγραφέων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας· ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ ἦν καθαρός, εὐθύς καὶ εὐγενής, ἦν ἀνὴρ μακρὰν τῶν ἰδιοτελειῶν τῶν συγχρόνων καὶ μεγάλην σημασίαν ἀποδίδους εἰς

τὸν μοναχικὸν βίον· ὡς συγγραφεὺς διεκρίνετο διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν γνώσεων αὐτοῦ, τὴν βαθύτητα τῶν ἐρευνῶν, τὴν διαύγειαν τῶν ἐννοιῶν καὶ τὴν καλλονὴν τῆς ἐκθέσεως. Ὁ Θεοδώρητος εἶναι ἐπίσημος διὰ τὰ ἐξηγητικὰ αὐτοῦ συγγράμματα καὶ τὰ ἱστορικά.—*Μάξιμος ὁ ὁμολογητής*, γεννηθεὶς τῷ 580 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ γονέων ἐπιφανῶν καὶ χρηματίσας μυστικὸς γραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορος *Ἡρακλείου*· τοὺς ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀγῶνας αὐτοῦ ὡς καὶ τὸ μαρτυρικὸν τέλος τῷ 662 εἶδομεν ἀνωτέρω (§ 40, 1)· ἀλλ' ὁ Μάξιμος εἶναι ἐπίσημος καὶ ὡς συγγραφεύς, διακρινόμενος διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ παιδείαν, τὴν πολυμαθειαν, τὴν ὀξύνοϊαν καὶ τὴν διαλεκτικὴν ἱκανότητα· ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν συγγραμμάτων *Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου* ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς *μυστικῆς* λεγομένης *θεολογίας*. Ἐν τέλει δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὸν ἐπίσημον Πατέρα καὶ διδάσκαλον τῆς *συριακῆς Ἐκκλησίας*, τὸν ἅγιον *Εφραίμ τὸν Σύρον*, ὅστις ἔνεκα τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἀρετῶν ὠνομάσθη *προφήτης τῶν Σύρων*. Ὁ Ἐφραίμ ἐγεννήθη ἐν *Νισίβει* καὶ ὅτε τῷ 350 κατεστράφη ἡ πόλις ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν *Σαπώρου*, μετέβη εἰς τὴν Ἑδεσσαν, ὅπου ἱδρυσε θεολογικὴν σχολὴν· ἀπέθανε τῷ 378, ἀφοῦ προηγουμένως ἀκούσας τὴν φήμην τοῦ Μ. Βασιλείου ἦλθεν εἰς τὴν *Καισάρειαν* καὶ ἐπεσκέφθη αὐτόν. Ὁ Ἐφραίμ εἶναι μέγας συγγραφεὺς τῆς *συριακῆς Ἐκκλησίας*, τὰ συγγράμματα δ' αὐτοῦ ζῶντος ἔτι μετεφράζοντο εἰς ξένας

γλώσσας. Ὁ Ἐφραίμ εἶναι ἐπίσημος καὶ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, διότι ἐναντίον τῶν γνωστικῶν *Βαρδησάνου* καὶ *Ἀρμονίου*, προσελκύντων τοὺς Ὀρθοδόξους δι' ὕμνων αἰρετικῶν, συνέταξεν ὀρθοδόξους ὕμνους.

§ 50. Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας.

1. Καθὼς ἡ ἑλληνικὴ, οὕτω καὶ ἡ *λατινικὴ Ἐκκλησία* ἀνέπτυξε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην σπουδαίως τὴν θεολογίαν καὶ παρήγαγε μεγάλους Πατέρας καὶ διδασκάλους διακρινομένους διὰ τε τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν παιδείαν. Ἐκ τῶν πολλῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει τὸ πρακτικὸν πνεῦμα, ἀναφέρομεν τοὺς ἑξῆς. Μέγας Πατὴρ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ὁ *Ἀθανάσιος τῆς Δύσεως* ὀνομασθεὶς, εἶναι *Ἰλάριος*, ὁ ἐπίσκοπος *Πικταύων*, ὅστις ἐθνικὸς πρότερον ὑπάρχων ἐπέστρεψεν εἰς Χριστὸν μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ καὶ τῆς θυγατρὸς καὶ τῷ 350 ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος τῆς πατρίδος αὐτοῦ· οὗτος ἦν ἐνθερμος πολέμιος τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἐξωρίσθη εἰς τὴν Φρυγίαν, ἀκολούθως δ' ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ὅπου καὶ ἀπέθανε τῷ 368· ἔγραψε πολλὰ καὶ διάφορα, ἐπὶ τῆς θεολογικῆς δ' αὐτοῦ ἀναπτύξεως μεγάλως ἐπενήργησεν ὁ *Ωριγένης*. Ἐπισημότερος αὐτοῦ ἦν ὁ ἅγιος

Ἀμβρόσιος, ἐπίσκοπος *Μεδιολάνων*· οὗτος κατήγετο ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας καὶ κατ' ἀρχὰς διωρίσθη ἑπαρχος τῶν *Μεδιολάνων*· ὅτε ὅμως, ἀποθανόντος τοῦ ἐπισκόπου, οἱ ἀρειανοὶ καὶ οἱ ὀρθόδοξοι ἤριζον πρὸς ἀλλήλους, τότε ὁ *Ἀμβρόσιος* προσῆλθε διὰ νὰ καθησυχάσῃ αὐτούς· ἀλλ' ἐπὶ τῇ φωνῇ παιδίου τινός· ὁ *Ἀμβρόσιος ἐπίσκοπος*, συνηνώθησαν ἅπαντες καὶ ἐξέλεξαν αὐτὸν ἐπίσκοπον, καίτοι ἦτο ἔτι κατηχούμενος. Ὁ *Ἀμβρόσιος* γενόμενος ἐπίσκοπος διένειμεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν περιουσίαν εἰς τοὺς πτωχοὺς, ἀναδειχθεὶς πατὴρ τῶν πασχόντων καὶ καταδυναστευομένων, ἐπίσημος κῆρυξ τοῦ θείου λόγου καὶ φοβερὸς πολέμιος τῶν αἰρετικῶν· καὶ μεθ' ὅλην δὲ τὴν πραότητα αὐτοῦ καὶ ἡρεμίαν, ἐπεδείξατο τοιαύτην ἰσχὺν χαρακτῆρος καὶ ἐνεργητικὴν βούλησιν, ὥστε ἐνώπιον οὐδενὸς ἀνθρωπίνου μεγαλείου ἔπτησεν· ὅτε Θεοδόσιος ὁ Μ. ὀργισθεὶς κατὰ τῶν Θεσσαλονικέων διέταξε τὸν φόνον 7,000 ἐξ αὐτῶν, ὁ *Ἀμβρόσιος* μαθὼν τοῦτο ἀπέβαλε τὸν αὐτοκράτορα ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἕως οὗ οὗτος μετανοήσας ἔλαβε τὴν συγχώρησιν αὐτοῦ. Ὁ *Ἀμβρόσιος* ἀπέθανε τῷ 397, συγγράψας πολλὰ καὶ σπουδαῖα συγγράμματα. Ἐπίσημος συγγραφεὺς καὶ Πατὴρ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας εἶναι καὶ ὁ *Ιερώνυμος*, ὅστις τὸν πλεῖστον χρόνον τοῦ βίου αὐτοῦ ἔμεινεν ἐν Παλαιστίνῃ μονάζων· ὁ *Ιερώνυμος* εἶναι ἐπίσημος διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ μοναχικοῦ βίου εἰς τὴν Ρώμην, τὴν συγγραφὴν διαφόρων συγγραμμάτων καὶ διὰ τὴν εἰς τὸ

λατινικὸν μετάφρασιν τῆς ἁγίας Γραφῆς, τὴν ὀνομαζομένην *Βουλγάτα*.

2. Ἄλλ' ὁ μέγιστος τῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ ἱερός *Αὐγουστῖνος*, ἐπίσκοπος Ἰππῶνος ἐν Ἀφρικῇ. Οὗτος τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ διήνυσεν ἐν πολλαῖς παρεκτροπαῖς καὶ ἁμαρτίαις, ἀλλ' ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἡ εὐσεβὴς *Μονίκη*, δὲν ἔπαυε δεομένη τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ υἱοῦ αὐτῆς· τὰ δάκρυα καὶ τοὺς θρήνους τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἰδὼν ποτε ὁ Ἀμβρόσιος παρηγόρησεν αὐτὴν λέγων, ὅτι ὁ υἱὸς τοσούτων θρήνων καὶ δεήσεων δὲν θὰ καταστραφῇ. Ὁ Αὐγουστῖνος ἐν τούτοις ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Κικέρωνος ὀρμώμενος ἔρριψεν ἑαυτὸν εἰς τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα, ἀλλ' οὐδαμοῦ εὗρε ψυχικὴν ἡσυχίαν· ἐρρίφθη ἐπίσης εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν *Μαριγίων*, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ δὲν ἰκανοποιήθη, ἕως οὗ ἐπὶ τέλους τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀμβροσίου παρώτρυνεν αὐτὸν εἰς τὴν μελέτην τῶν ἁγίων Γραφῶν. Ἀναγνούς ποτε ἱστορίας ἐθνικῶν ἐπιστρεψάντων εἰς Χριστόν, τοσοῦτον συνεκινήθη, ὥστε εἶπε τοῖς φίλοις αὐτοῦ· *Τοιοῦτοι ἁμαθεῖς ἄνθρωποι ἀρπάζουσι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν καὶ ἡμεῖς μεθ' ὅλην ἡμῶν τὴν ἀνάπτυξιν κυλιόμεθα εἰς τὴν ἁμαρτίαν*. Τότε ἀφείς τοὺς φίλους αὐτοῦ ἔσπευσεν εἰς τὸν κῆπον τῆς οἰκίας αὐτοῦ, ἔπεσεν ὑπὸ τι δένδρον καὶ μετὰ θρήνων ἐδέετο τοῦ Θεοῦ πρὸς σωτηρίαν· οὕτω προσευχόμενος ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν· *Λάβε καὶ ἀνάγνωθι*. Καὶ ἀμέσως λαβὼν τὴν ἁγίαν Γραφήν, ἤνοιξεν αὐ-

τὴν καὶ εὗρεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ χωρίον τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς 13, 13: ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατήσωμεν, μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀπεφάσισε νὰ μεταβάλῃ βίον καὶ ἀφιερωθῇ εἰς τὸν Χριστόν· ἀμέσως ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Ἀμβροσίου (387) καὶ μετέβη εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ διὰ νὰ ἀγγεῖλῃ αὐτῇ τὴν χαροποιὰν ἀγγελίαν· γενόμενος δὲ τῷ 396 ἐπίσκοπος Ἰππῶνος, ἀπέθχενεν ὡς τοιοῦτος τῷ 430, ὅτε οἱ Βάνδαλοι ἐκυρίευσαν τὴν πόλιν. Ὁ Αὐγουστῖνος εἶναι ὁ μέγιστος τῶν Πατέρων τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, διακρινόμενος ἐπὶ πνεύματι φιλοσοφικῷ, ὀξυνοίᾳ καὶ βαθυνοίᾳ, διαλεκτικῇ ἰκανότητι καὶ πλούτῳ θεωριῶν. Ἐγράψε πλεῖστα συγγράμματα διαφόρου περιεχομένου· ἐν ταῖς λαμπραῖς αὐτοῦ ἐξομολογήσεσιν ἐν ταπεινότητι καρδίας καὶ εἰλικρινείᾳ ἐξομολογεῖται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ. Ἐπίσημοι Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας διακριθέντες ἰδίως διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ιδέας τοῦ ρωμαϊκοῦ πρωτείου εἶναι *Λέων ὁ Μέγας* (440—461) καὶ *Γρηγόριος ὁ Μ.* (+604), ὅστις καὶ κλείει τὴν σειρὰν τῶν Πατέρων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.